

HİKMƏT

№ 15, 2009

* * *

*İİR-nin Azərbaycandakı
Səfirliyinin Mədəniyyət
Mərkəzi*

* * *

Baş redaktor:

İbrahim Nuri

* * *

REDAKSIYA HEYƏTİ:

S.Əli Əkbər Ocaqnejad

Əlibala Hacızadə

Şahin Fazil

Səid Məhəmmədi

Nüşabə Əlizadə

Əsmətxanım Məmmədova

Nəsib Göyüşov

* * *

MÜNDƏRİCAT

TARİX

Məhəmmədbağır Bəhrami.

Seyid Camaləddin Əsədabadi hərəkətinin

təfəkkür və prinsipləri.....3

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

Elmira Məmmədova. Nizaminin əxilik

kontekstində ictimai görüş və obrazları.....9

Nəsib Göyüşov. Xəyyam: zahiri surətdən

batini mənaya24

Sevər Cabbarlı. Nadir fars və türkdilli

rübailər toplusu.....42

Nüşabə Əlizadə. Şəhriyar əsərlərinin

tərcümələri haqqında52

FƏLSƏFƏ

Həsən Rəhimpur Əzğədi. Qloballaşma,

tarixin sonu və Mehdilik.....60

Mobil Aslanlı Huntürk. İslam elm və

alimlər haqqında.....65

Reyhanə Mirzəzadə. İmam Xomeyninin

ədalət və inkişaf barəsində baxışları72

DİNŞÜNASLIQ

Tahirə Nurəliyeva. “Səhfiyəi-kamilə”

əsrinin vəqf olunmuş nüsxələri.....82

Rövşən Fətişoğlu. «Kitabi-Dədə Qorqud»

dastanında dini dünyagörüşü87

Həzrəti Ayətullah Məhəmməd Təqi

Behcətin həyatı.....103

HİKMƏT

№ 15, 2009

* * *

- Redaksiya heyəti daxil olan materialları lazım bildiyi şəkil-də redaktə və ixtisar etmək hüququna malikdir.
- Dərc olunan yazılar müəlliflərin mövqeyini əks etdirir.
- Əlyazmalar geri qaytarılmır.

* * *

Ünvan:

Əlibəy Hüseynzadə, 42

Tel: 498 2345

* * *

Yığılmağa verilib: 01.09-2009

Çapa imzalanıb: 10.09-2009

Formatı: 70x90 1/16

Sayı: 750

* * *

“Hikmət” 2009

* * *

MƏDƏNNİYYƏT VƏ CƏMİYYƏT

Cəmilə Sadıqova. XI-XIV əsrlərdə yaranan farsdilli lüğətlər və lüğətçilik ənənələri 108

Şəmsi Pənahoglu. “Vəzifələrin təyin olunmasında katiblərə göstəriş” 114

Sənan İbrahimov. Müasir qloballaşma İslam ənənələrinin Qərbə köçürülməsidir 119

DİLÇİLİK

Vüqar Məmmədov. Azərbaycanca fars dilinin morfologiyasının tədqiqinə dair 123

GÖRKƏMLİ SİMALAR

Doktor İlahi Qomşeyi ilə tanışlıq 128

Ustad Mahmud Fərçəyian 132

İmam Xomeyninin (r.ə) ömür yoldaşının həyatına bir baxış 136

MƏDƏNİYYƏT XƏBƏRLƏRİ

Hafiz divanının türk (azəri) dilində tərcüməsi çap ediləcək 139

Bakıda İran İslam İnqilabının dahi rəhbəri "İmam Xomeyni təfəkkürü" adlı konfrans 142

İranın tanınmış şəxsiyyətlərinin heykəlləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Vyanadakı qərargahının qarşısında 144

Bakı - İslam mədəniyyəti paytaxtı 145

YENİ KİTABLAR

“Şahnamə”nin Azərbaycan dilinə tərcüməsinin ikinci cildi 147

“Şərq filologiyası məsələləri”, 4-cü buraxılış 147

Sənan İbrahimov. Divan ədəbiyyatının poetikası 148

Hikmət jurnalının 16-cı sayının əsas istiqamətləri 152

Məhəmmədbaqir Bəhrami

İİR-nin Azərbaycan Respublikasındakı səfiri

SEYİD CAMALƏDDİN ƏSƏDABADI HƏRƏKATININ TƏFƏKKÜR VƏ PRİNSİPLƏRİ (*birinci hissə*)

Hicri-qəməri tarixi 13 əsrin ikinci yarısında Qərb istismarının İslam dünyasına qarşı geniş və hərtərəfli hücumu başladı. Bu hücum İslam dünyası siyasətçilərinin, ziyalılarının, alimlərinin və mütəfəkkirlərinin müxtəlif reaksiyasına səbəb oldu. Bəziləri Qərb mədəniyyəti və sivilizasiyasını qəbul etdilər və ona maraq göstərdilər, digərləri isə onu mütləq şəkildə inkar və boykot etdilər.

Birinci qrup, tərəqqi və inkişafı Qərbə qeyd-şərtsiz bağlılıqda görürdülər. Hindistanda Seyid Əhməd xan, İranda Məlik xan bu fikri təbliğ edir və həyasızcasına "sorgu-sualsız İngiltərəyə itaət etmək" və "İran mədəniyyətinin iştirakı olmadan Qərb mədəniyyətini əxz etmək" barədə danışdılar.

İkinci qrup, Qərb elmindən və texnologiyasından üz çevirir, onu İslama zidd hesab edirdilər. Onlar mövcud milli və İslami mədəniyyəti yaxşı, faydalı və kafi hesab edir və qətiyyətlə müdafiə edirdilər. Bu arada, üçüncü bir cərəyan da var idi ki, Qərb mədəniyyətinə düşünülmüş və ölçülmüş şəkildə yanaşırdılar. Nə qeyd-şərtsiz təslim olmağı rəva bilir, nə də mütləq inkar və boykotu nicat və səadət yolu hesab edirdilər.

Onların əqidəsinə görə Qərb iki sifətə malikdir: elmi və mütəxəssis sifət, istismarçı və imperialist sifət. Bu cərəyan özünün milli və dini mənliliyini qoruyub saxlamaqla Qərb elmindən və texnologiyasından istifadə etməyi lazım

bilirdi. Eyni zamanda, məfkurəvi siyasi tərəfdən qərblilərin dəyərlərini, siyasi və ictimai əqidələrini tənqid və inkar edir, İslam ümmətini Qərb istismarına və qarətinə qarşı hərtərəfli mübarizəyə səsləyirdi. Bu cərəyan məqsədə çatmaq üçün dini təfəkkürün oyanışına və həqiqi İslama qayıdışa təkid edirdi.

Təcrübə göstərdi ki, birinci və ikinci qrup öz düşüncələrində ifrat və təfritə vardılar və müxtəlif sahələrdə müsəlmanların problemlərini həll etmək iqtidarında olmadılar. Lakin üçüncü cərəyanın nümayəndələri öz təfəkkür dolğunluğu və çevikliyi sayəsində müsəlman xalqların ictimai həyatında gedən son proseslərdə mühüm rol oynaya bildilər.

Bu cərəyanı tanıtmmaq üçün "dini təfəkkürün oyanışı", "İslami islahatçılıq", "İslama qayıdış", "Qurana qayıdış", "dini həyatın yenilənməsi", "oyanış hərəkəti", "İslami renosans", "İslami protestatizm", "özünə qayıdış" və sair kimi termin və sözlər işlənmişdir. Fikrimizcə, ən yaxşı və münasib termin "İslami islahatçılıq" və "dini təfəkkürün oyanışı" istilahıdır.

Burada islahatçılıq dedikdə, onun sosioloji mənası, yəni inqilab müqabilində olan reforma deyil, Quranda işlənən mənası, yəni sahmana salmaq nəzərdə tutulur. Bunun müqabilində isə "ifsad", yəni nizam-intizamsızlıq sözü gəlir. "İslah" və "ifsad" bütün mədəni, siyasi və iqtisadi işlərə şamil edilir.

Bilik və tədqiqat sahibləri son əsrdə Seyid Camaləddin Əsədabadini bu cərəyanın banisi hesab edirlər.

Səlislik, şücaət, təvazökarlıq, Allaha və hədəfə iman, mübarizəyə inam, bu yolda möhkəmlik, cazibəli, güclü arqument qabiliyyəti, İslamın və İslam düşmənlərinin dərinədən tanıması, İslam və müsəlmanların taleyinə məsuliyyət hissi bu böyük insanın əsas xüsusiyyətlərindəndir. Seyid Camaləddinin həyatı və hədəfləri barəsində indiyə qədər müxtəlif dillərdə çoxlu kitablar, məqalələr, tədqiqatlar və elmi işlər yazılmışdır. Lakin hələ də onun həqiqi siması tanınmamış və tanıtılmamışdır. Tarix boyu anti-istismarçı şəxsiyyətlər və cərəyanlar təcavüzkarların və saray tarixçilərinin hiylələrindən və saxtakarlıqlarından amanda qala bilməmişlər. Hərəkət daha möhkəm, əzəmətli və qətiyyətli olduqca düşmən təhrif və böhtandan yapışaraq daha güclü və dolaşlıq əməl etmişdir. Son yüzilliyin mübarizələr tarixi bu fikrə və Seyid Camaləddinin islahatçı hərəkətinə ən yaxşı şahiddir.

Burada mənbələrə əsasən Seyid Camaləddinin həqiqi simasını göstərməyə onun islahatçı hərəkətinin ən mühüm prinsiplərini təsvir etməyə çalışacağıq.

Kabildə İstambul, Qahirədə Kənri, Avropada Əfqanlı, Heydərabadda Misirli hesab edilən və İran qəzetlərinin İranlı və Həmədan Seyidi adlandırdıqları Seyid Camaləddin İslam dünyasına geniş üfüqdən baxırdı. Onun nəzərinə, millətindən asılı olmayaraq bütün müsəlman cəmiyyətlər öz dövrlərinin

xoşagəlməz vəziyyətini dəyişdirmək üçün müştərək şəkildə çalışmalıdırlar. Seyid Camal İslam aləminin islahatçısı idi. Bu səbəbdən də hamı – hindli, əfqanlı, türk, tatar, ərəb, iranlı və s. onun vücudunun nurundan bəhrələnidilər.

Seyid çoxlu səfərlərdən və İslam cəmiyyətlərinin ictimai, siyasi ... vəziyyətləri haqqında tədqiqat aparandan sonra belə nəticəyə gəldi ki:

"Müsəlmanlar yadellilər tərəfindən istismar olunurlar və onların hər şeyi qarət olunub. Yadellilər əksər müsəlman ölkələrinə hakimdirlər. Torpaqlarını parça-parça edib öz aralarında bölüşdürür və onların istək və tələblərinə məhəl qoymurlar. Müsəlmanlar elə xar və zəlil olublar ki, bu ümmətin qalan padşahları və əmirləri sabahlarını müsibətlə açır və öz günlərini əzab-əziyyətlə gecəyə çatdırırlar. Yadellilərin qorxusu onların vücudunu sarsıtmış və məyusluq ruhlarına hakim kəsilmişdir..."

Seyid çıxışlarında və yazılarında müsəlmanların geriləməsini qeyd edir və onun kökünü göstərirdi. Həqiqətdə o, dərdləri göstərir müsəlmanları, xüsusilə İslam alimlərini və mütəfəkkirlərini çarə tapmaq üçün qiyama və bir iş görməyə səsləyirdi. Seyidin dəfələrlə haqqında danışdığı dərdlər aşağıdakılardır:

1. Müsəlmanların əsl İslamdan uzaqlaşması, onların düşüncələrinə xurafat əqidələrinin nüfuzu və yayılması.
2. Yadellilərin, xüsusilə İngiltərənin müsəlman ölkələrinə nüfuzu və onları istismar etməsi.
3. İslam ölkələrində müstəbid rəhbərlərin zülmü.
4. İslam cəmiyyətlərinin bəşərin elm və sivilizasiya karvanından geri qalması.
5. Təfriqə və ayrılıq, nəticədə bir-birini tanımamaq.
6. Müsəlmanların mədəni mənliliyini məhv etmək üçün Qərbin geniş mədəni hücumu.

Seyid bu dərdləri və müsəlmanlara hakim olan həmin acınacaqlı vəziyyəti müalicə etmək üçün bütün mümkün vasitələrdən, səfər, şərq və qərb şəxsiyyətləri ilə təmasda olmaq, çıxışlar, kitab və jurnal nəşri, partiya və cəmiyyətlərin təşkili, şagirdlər yetişdirilməsi və s... istifadə etdi və hətta buna xatir evlənməkdən belə vaz keçdi.

Seyid bu dərdləri müalicə etmək üçün bir neçə prinsipə söykənməyi təkid edirdi ki, onların ən mühümlərinə işarə edirik:

1. Əsl İslama qayıdış.
2. Qərb istismarçıları ilə, xüsusilə İngiltərə ilə mübarizə etmək və müsəlmanların diqqətini əsas düşmənin məhz istismar olduğu həqiqətinə cəlb etmək.

3. İstismarçıların yerli əlaltıları, müstəbid və qərb meyilli hakimlərlə, eləcə də saray alimlərinə qarşı mübarizə.
4. İslam ölkələrinin birliyi və həmrəyliyi.

Yuxarıda sadaladığımız prinsiplər Seyidin islahatçı hərəkətinin ən mühüm şərtləridir və İslam ümmətinin mənliliyinin geri qaytarılması və istismarçıların hərtərəfli mədəni hücumu ilə mübarizə aparmaq üçün təklif olunub. Bu prinsiplər Seyiddən sonra digər islahatçılar tərəfindən davam etdirilmişdir.

Burada bütün prinsipləri hərtərəfli və dəqiq araşdırmaq mümkün deyil. Buna görə də, Seyidin geniş fəaliyyətinin əsas yönlərini verməklə tədqiqatçıların onu geniş izah və şərh edəcəyinə ümid bəsləyirik.

Əsl İslama qayıdış

Bütün İslam islahatçıları İslam ümmətinin nicat yolunu fərqli formalarda və müxtəlif yollar seçməklə ilk İslama qayıtmaqda görürlər. Bunun üçün İslamı tanımağı və tanıtmayı, eləcə də onu batil şeylərdən və bidətlərdən təmizləməyi vacib bilirlər.

Əsl İslama qayıdış tezisində iki əsas və təzadlı metod mövcuddur. Bəzi tezislərin bir-birinə oxşarlığı bir sıra daxili və xarici alimləri çaşdırmışdır. Bu iki metod aşağıdakılardan ibarətdir:

A: İslama qayıdış, ictihad olmadan.

Bu fikir İslamın ilk illərində mövcud olub bütün qurumların və zahiri şeylərin icrasını vacib hesab edir və dini məsələlərdə hər növ ictihadı rədd etməklə bidət sayır. Həmin fikir İslamın ilk illərində mövcud olmayan hər növ elmi şəriətə zidd hesab edir və buna əsasən fəlsəfə və kəlam dini viran qoyub, filosoflar və kəlamçılar isə dindən xaricdir.

Dində olan hər şeyin gözübağlı qəbulunu təkid edir, həmişə ağıl və bəşəri nailiyyətlərlə düşməncilikdədir. Əhli-sünnə cəmiyyətlərində əşəri təfəkkürünün ardıcılıqları, şiələrdə isə əxbarilər buna misaldır.

B: İslama qayıdış, ictihadla birgə.

Bu fikirdə bir tərəfdən hökmlərin ilk mənbələrdən alınması zəruri sayılır, digər tərəfdən isə zamanın və dövrün problemlərinə və ehtiyaclarına ağıl və ictihadla cavab verilir.

Həmin fikir Quran və sünnəni dinin əsas sənədi hesab edir və dinin dərk edilməsi və bəzi məsələlərin həll edilməsi üçün ağıldan yardım alır. Burada İslamın əsas prinsipləri ilə təzadda olmadığı təqdirdə yeni elmi fenomenlərdən və bəşər sivilizasiyasının nailiyyətlərindən istifadəyə icazə verilir.

Buna görə də, hər iki fikir ümumi tezisdə müştərək olduğu halda bir-birindən çox uzaqdır. Aydındır ki, hər iki qrup tərəfindən irəli sürülən xürafat və bidətlərlə mübarizə fərqlidir. Ola bilər ki, hər hansı bir fenomen birinci baxışda

bidət və dini dəyəərə zidd hesab olunsun, lakin ikinci tərəf nəinki bidət saymasın, bəlkə də onu öyrənməyi vacib əməllərdən hesab etsin. Misal üçün, birinci qrup yeni elmi fenomenlərdən istifadəni qətiyyətlə rədd edir.

Seyid Camaləddin son yüzillikdə ilk dəfə olaraq İslama qayıdışı ikinci baxışla təqdim etdi. O, bu tezisən həyata keçirilməsi üçün birinci mərhələdə zəmin hazırlamağa başladı və öz dövrünün müsəlmanlarını İslamın ilk illərində yaşayan müsəlmanlarla müqayisə edərək sübut etdi ki, müsəlmanlar bir neçə əmilə görə böyük uğursuzluğa düşər olublar. O yazır:

"İlk müsəlmanlar sayları az olduğu halda İslamın həyatverici təlimlərinə əməl etməklə bir əsr müddətində Alp dağlarından Çin səddinə qədər irəlilədilər. Onlar İran şahlarını və Rum qeyserlərini zillətə düşər etdilər və özlərinin pak əxlaqları ilə az bir müddətdə yüz milyon qeyri-müsəlmanı İslama gətirdilər".

Seyid Camaləddin müsəlmanların böyük elm və mədəniyyət mövqeyindən və ali hədəflərindən nə üçün geriləməsi barəsində yazır:

"Müsəlmanlar İslamın ilk illərində hökmləri dəqiq, prinsipləri güclü, qaydaları möhkəm, əmrləri fərdi və ictimai həyatın bütün sirlərinə şamil edilən əsl İslama etiqad bəslədikləri üçün bir-biri ilə həmrəy idilər və İslam məmləkətləri, müsəlmanlar qüdrətli və əzəmətli bir yolda addımlayırdılar. Lakin İslam ümmətinin əsas sütununda boşluqların yaranması və özünün uca məqamından süqut etməsi həmin möhkəm prinsiplərin tərk edilməsi və qaydaların pozulması nəticəsində baş vermişdir ki, həmin prinsiplərin kənara qoyulması ilə bidətlər yaranmışdır. Doğrudur, əvvəlcə həmin bidətlər nəzərə çarpmırdı, lakin zaman keçdikcə İslamın əsas prinsiplərinin yerini tutmağa başladı və onlar dinin göstərdiyi düz yoldan sapındılar. Bunun nəticəsində dinin gəlişinin məqsədi və səadətin təmin edilməsi üçün dində olan ilahi hikmət kənara qoyuldu və İslamın yalnız adı qaldı. Bu bidətlər ümmətlə həqiqət arasında maneə və divar oldu. O həqiqət ki, səsinə bəzi İslam məntəqələrindən eşidirik".

Seyid əsl İslamdan uzaqlaşmanın başlanğıc nöqtəsini və əsas mərhələsini hicri-qəməri tarixinin 4-cü əsri hesab edir. Bu dövrdə müxtəlif məfkurəvi, dini-siyasi, dünyəvi və maddi məktəblər İslamla mübarizə etmək və özlərinin fəsadlı düşüncələrini yaymaq üçün var gücləri ilə fəaliyyətə başladılar və müsəlmanların əqidələrinin süstləşməsinə çalışdılar.

Bu metodla, insanları İslamdan ayırdılar, onların yolunun üstündə maneə olan din alimlərini aradan götürdülər və minlərlə din aliminin, sədiq dindarların və Məhəmməd ümmətinin hakimlərinin qanını axıtdılar, özlərinin fəsad dolu təlimlərini yaymaq üçün zəmin hazırladılar.

Bütün səadətlərin əsası olan Allaha etiqadı ağıllardan aldılar, Məhəmməd ümmətinin əxlaqını fəsada düşər etdilər. Bu şərəfətli ümmətin əqidə sütun-

larında və bəyənilmiş əxlaqında şəkk-şübhə yaratdılar. İş o yerə çatdı ki, onların şəxsiyyətlərini eybəcərləşdirdilər. Onların şücaətini xəyanət və yalançılığa, İslama olan məhəbbətini heyvani nəfsi məhəbbətə çevirdilər. Bütün bunlar xristianların hicri-qəməri 5-ci əsrdə Şama, eləcə də tatarların və monqolların hücumuna zəmin yaratdı.

Seyid Camaləddin həmin fəsad dolu təlimlər vasitəsilə formalaşmış uğursuzluq nəticəsində insanların İslamdan uzaqlaşmasına işarə edir və belə nəticə çıxarır: tarixçilər müsəlmanların zəifləməsi və süqut nöqtəsini səlib yürüşündən saysalar da, yaxşı olar ki, onun başlanğıcını həmin fəsadlı təlimlərin və batil fikrlərin yayılmasından hesab edək.

Seyid ilk müsəlmanları öz dövrünün müsəlmanları ilə müqayisə etdikdən sonra İslam ümmətinin nicat yolunu İslama qayıdışda və onun həyatverici əməllərinə əməl etməkdə görür. Buna görə də din islahatçılarının sözlərinə qulaq asmağı və onların dəvətini qəbul etməyi istəyir.

Onun fikrincə, dünya müsəlmanları əsl İslama qayıtmaq üçün lazımi hazırlığa malikdirlər. Buna görə də, hər kəs İslamı və İslam ümmətini diriltmək üçün qiyam etməlidir və belə olduqda az bir müddət ərzində onların şüurlarında dini təfəkkür oyana bilər. Xalqlar özlərinin nicatı üçün İslama söykənməklə qiyam etdikləri zaman son mərhələyə və qalib olana qədər mübarizə aparacaqlar.

Seyid öz zamanəsinin ziyalılarına xəbərdarlıq edir: "Müsəlmanlara nicat vermək istəyən hər bir şəxs bizim təklif etdiyimiz yol ilə öz ümmətini islah etməlidir, yoxsa lazımi nəticəni əldə edə bilməz və tərbiyə prinsiplərinin əksinə hərəkət etmiş olar. O öz ümmətinə bədbəxtlikdən başqa heç nə verə bilməz".

Seyid Camaləddin sözünün davamında ərəb xalqının tarixi təcrübəsini xatırladır və müsəlmanların və bütün bəşəriyyətin nicatı üçün İslam potensialından yararlanmağı vurğulayır.

O, lazımi zəmin hazırlanandan sonra İslama qayıdış yolunu belə təsvir edir:

1. **İslamın həqiqi simasını tanıtmaq**
2. **İslamı xurafat və bidətlərdən təmizləmək.**

(davamı var)

Ədəbiyyatşünaslıq

Elmira Məmmədova

NİZAMİNİN ƏXİLİK KONTEKSTİNDƏ İCTİMAİ GÖRÜŞ VƏ OBRAZLARI

Nizami Gəncəvinin əxiliklə əlaqəsinə dair mənbələr və mülahizələr

Dünya şöhrətli şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvi (XII əsr) haqqındakı araşdırmaların əhatəsi və sayı böyükdür. Bu araşdırmalarda onun həyatından, mühitindən bəhs ediləndə çox zaman əxiliklə əlaqəsindən də söz açılmışdır. Bu cəhətə Azərbaycanlı, İranlı, Rusiyalı, Türkiyəli müəlliflərin əsərlərində rast gəlirik. Ümumiyyətlə, son iki əsrdə aparılan araşdırmaların istinad etdiyi əsas qaynaq “Təzkireyi-Dövlətşah”dır. Təzkirədəki “Şeyx Nizami, Əxi Fərəcəyi Zəncaninin (Tanrı onun əziz sirrini təqdis etsin) müridlərindən idi” (Dövlətşah, 1990: 213) cümləsi araşdırıcıların mübahisəsinə səbəb olmuş, bəziləri bu şəxsin onun həqiqi (birbaşa) müşidi olduğunu, bəziləri isə yaşam tarixləri uyğun gəlmədiyi üçün sadəcə onu özünə xəyali olaraq müşid qəbul etdiyini qeyd etmişlər. Nazir Akalın (1998: 73-74) “Nizami Gəncəvinin həyatı, ədəbi şəxsiyyəti və əsərləri” başlıqlı məqaləsinin “Müşidi” adlı bölümündə bəzi təzkirələrə və Vilhelm Baxer, Ahmed Atəş kimi araşdırıcıların yazdıqlarına istinadən Şeyx Əxi Fərəci-Zəncaninin onun müşidi olması ehtimalını şübhə altına alır: “Dövlətşah, Lütəli Azər, Məhəmməd Qüdrətullah Qupaməvi və Rza Kulixan Hidayət kimi təzkirə müəllifləri ilə ədəbiyyat tarixçisi Şibli Nu'mani şairin sülük aləmində, məşayihin məşhurlarından Şeyx Əxi Fərəci-Zəncaninin iradəsinə təslim olduğunu qeyd edirlər. Ahmed Atəş, bu şeyxin “Həft İqlim”

əsrindən Zəncandan kənara getmədiyinin bəlli olduğunu və ölümünün 557/1181-1182-ci ilə təsadüf etdiyini, yenə Gəncədən çıxmayan Nizaminin də onunla görüşüb müridi olmasının həm zaman, həm də məkan baxımından imkansızlığını vurğulayır. Ancaq Atəşin qeyd etdiyi bu tarix, Nizaminin adı çəkilən Şeyxin müridi olması tezisini ortadan qaldırmağa yetərli bir dəlil deyildir.” Akalın şairin ümumiyyət tərəfindən qəbul edilmiş doğum tarixi ilə (1135-1145) Şeyxin yaşam tarixində zaman uyumsuzluğu olmadığını qeyd edir. Amma “Tarixi-Güzidə”də adı çəkilən şeyxin ölüm tarixinin 457/1064-cü il olduğunu və belə olan halda Nizami Gəncəvinin əxi şeyxinə müridlik edə bilməyəcəyi həqiqətinin üzə çıxdığını yazır.

Bu problemlə bağlı Claud Cahen adlı müəllifin əsərində isə aşağıdakı məlumatlar verilir: “...bildiyim qədər indiyə kimi bir əxi haqqında ən dəqiq və əski söz 460/ 1068-9-cu ildə Qullabi Hucvirinin dediyi sözdür. O, Əxi Fərac Zəncani adlı birisindən: “Bir az öncə öldü”, - deyərək bəhs edir. Daha sonrakı illərin müəllifi kimi Cami də qaynaq göstərmədən bu Əxinin 457/1065-6-cı ildə öldüyünü deyir... Əxi Fəracın yaşadığı dövrdə çox böyük şöhrət qazandığı şübhəsizdir. Çünki Dövlətsah tərəfindən qeyd edildiyinə görə, Nizami Gəncəvi onun mürididir. Bu iki şəxs arasında birbaşa əlaqənin mövcudluğu imkansızdır. Çünki Nizami miladi XII əsrdə yaşamışdır. Amma o, mütəəvvüf olduğu üçün Əxi Fəracın müridləri ilə əlaqədə ola bilərdi”. (Cahen, 1987: 591-592)

Bu məsələyə Rusiyalı araşdırıcılar da toxunmuşlar. Bu baxımdan Krımski və Bertelsin araşdırmalarında diqqəti çəkən məqamlar vardır. A.E.Krımski onun Əxi Evrənin müridi olmasını və digər böyük sufilər kimi həyatdan üz döndərüb xəlvətə çəkildiyini ifadə etməkdədir. O, “Nizami və onun çağdaşları” adlı kitabında dahi şairin müridlərinə və Əxiləklə bağlantısına toxunarkən avropalı tənqidçilər tərəfindən aparılan tədqiqatlardan bəhs etməklə yanaşı, onlardan bəzilərinin yanlışlarına da diqqət çəkir. Bu baxımdan Baxer və Broun kimi tanınmış şərqşünasların “mürid” və “əxi” sözlərini səhv oxumaları və ya şərh etmələri nəticəsində Qərb şərqşünaslığında Nizami ilə bağlı yanlış bilgilərin əks olunduğunu qeyd edir. Sprengerin bununla əlaqədar daha doğru məlumatlar verdiyini, yəni Nizaminin tərcümeyi-halından bəhs edərkən Əxi Fərrux Zəncaninin (Bu şəxsin adını kimiləri Fərac, kimiləri də Fərrux şəklində oxumuşlar) müridi olduğunu qeyd etməsini vurğulayan Krımski Hammerdəki məlumatları əks etdirən Brounu hər kəsə yaxşı məlum olan “mürid” kəlməsinin mənasını bilməməkdə və birincini Dövlətsahdakı izahı təhrif etməkdə günahlandırır. O,

Baxerin mürid məfhumunun anlamını bilməməsinə heyrətini dilə gətirərək, onun Hammerin doğru izahını yanlış anlamasına da diqqət çəkir. Hammer bu ifadənin təsəvvüflə əlaqəsini vurğulamışdı. (Krımski, 1981: 55) Rusiyalı alimin Brouna ikinci tənqidi qeydi “əxi” terminini bilməməsi və “əxu” şəklində dəyişdirməsidir. “... bu da maraqlıdır ki, XIV əsrdə yaşamış İbn Batutanın əxilərdən geniş bəhs etdiyi “Səyahətnamə”si çoxdan fransız dilinə çevrilmiş (1853-1859) və bir neçə nüsxəsi nəşr olunmuş, qərbli alimlərin istifadəsinə verilmiş olduğu halda, Broun kimi bir ingilis alimi “əxi” (qardaşlar təşkilatının üzvü) sözünü anlamamış və Nizaminin mürşidi “Əxi Fərrux”un adını özünün anlayacağı şəkildə, yəni “Əxu Fərrux” olaraq dəyişdirmişdir”. (Krımski, 1981: 69-70) Bu kimi yanlışlıqlar sonradan Avropa şərqşünaslığında da özünə yer etmiş və “İslam Ensiklopediyası”nda Nizami ilə bağlı bölümə də əks olunmuşdur.

Məşhur rus şərqşünası Bertels də şairin tərcümeyi-halından, mühitindən bəhs edərkən onun əxiliklə əlaqəsi məsələsinə toxunmuşdur. Onun qənaətinə görə, Nizami heç bir təriqətə üzv olmamışdır və ya olmuşsa da, mömin dərvişlər bunu yazmağa qorxmışlar. O, bunları Məhəmməd Dara-Şukuhun 1639-cu ildə tamamladığı “Safinat al-auliya” adlı məşhur təzkirəsindən təqdim edir: “Həzrət Şeyx Nizami Gəncəvi.... Doğum yeri Gəncədir. Batini və zahiri elmlər ona yaxşıca bəlli idi. O, Əxi Fərrux Reyhaninin müridlərindəndi...” (Bertels, 1962: 90)

Azərbaycanlı araşdırıcı M.H.Heydərov “XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycanın şəhərlərində ictimai-iqtisadi əlaqələr və əsnaf təşkilatları” adlı kitabında Gəncə şəhərində əxi təşkilatı və əsnaf birlikləri məsələsinə toxunarkən Nizamidən də bəhs edərək onun əxi olması üzərində dayanır. Bu şəhərdə əxilərin varlığına dair birbaşa bilgilərin yoxluğuna təəssüf edən araşdırıcı onların dünyagörüşünün, humanizminin, ədalət üçün cəhdlərinin böyük şair Nizaminin əsərlərində əks olunduğunu qeyd edir.

Nizaminin bu birliyin üzvlüyünə dair konkret məlumat yoxsa da, onun çağdaşları və yaxın münasibətdə olduğu və haqlarında rəğbətlə söz açdığı Məhsəti Gəncəvi və Xaqani Şirvaninin əxiliklə əlaqəsinə dair mülahizələr mövcuddur. Bu baxımdan Rəfael Hüseynovun “Məhsəti Gəncəvi-özü, sözü, izi” adlı kitabında Gəncə sənətkarları və onları vəsf edən XII əsr şairlərinin əsərləri, şəhraşubları, Məhsəti, Xaqani, Nizami və digərlərinin əxilik təşkilatı ilə bağlantıları barəsində mühüm məlumatlar vardır: “Bir sıra

tutuşdurmalar və faktlar şəhraşublar və əxilər arasındakı bağlılıqlar zənnini doğurur. Bu özümlü şeir janrı və orta əsrlər şəhərinin həyatında mühüm rol oynamış əxilərin əlaqələri işığında onları vəsf edən ilk şairlərdən biri kimi Məhsətinə görürük... Göründüyü kimi, əxiliyin mərkəzində gənclər dururdu və bir çox əxi münasibətləri də məhz gənclərin ətrafında cərəyan edirdi. Bu baxımdan Məhsəti şəhraşublarının məhz cavan sənətkarlara həsr edilməsi təbii görünür". (Hüseynov, 2005: 132-135) Bu kontekstdə Məhsətinin rübailərində Qəssab adlı bir gəncin tez-tez vəsf edildiyini və bu adın Gəncədə əxiliklə əlaqəsi olan Comərd Qəssabı yada saldıgını, eyni zamanda Gəncədə Xərabat adlı yerin təsvirinin (bu yer əxilərin məskəni hesab edilir) və cavanmərd olmayanların buradan kənar edildiyini vurğulayan R.Hüseynovun araşdırmasının məqalə mövzumuzla bağlı mühüm tutarqa verdiyini söyləyə bilərik. R.Hüseynova görə, Xaqani Şirvaninin bir əsnaf ailəsində doğulması, sonradan əsərlərində sənətkarlarla bağlı mövzulara yer verməsi onun da əxilərlə əlaqəsini meydana çıxarır.

Nizaminin əsərlərində də bir çox əsnaf, sənət adamlarının (çörəkçi, kərpickəsən, dəmirçi, toxuyucu, boyaqçı, həkkak, dulusçu, sap əyirən və s.) olduğunu vurğulayan R.Hüseynov bu qənaətə gəlir: "Nizami poemalarında da əxi dünyagörüşü ilə uyğun gələn yerlər az deyildir". (Hüseynov, 2005: 119)

Nizami haqqında kitab yazanlardan biri – Məmmədəmin Rəsulzadə həm onun təzkirələrdə adı çəkilən mürşidlərinin əxi olmalarını, həm də öz əsərlərinə istinadən bu təşkilata üzv ola biləcəyi ehtimalını qəbul edir: "Nizami Gəncəvi əxidirmi? Bu zamana qədər aparılan tədqiqatlarda əsas diqqət Nizaminin mürşidləri kimi Əxu Fərrux və Əxi Fərəcin üzərinə cəmlənmişdir. Bu şəxslər haqqında təfərrüatlı məlumat, təəssüf ki, yoxdur. Ancaq Nizaminin mürşidləri kimi anılan bu şəxslərin adlarındakı əxu və ya əxi kəlmələrinə istinad edən bəzi tədqiqatçılar bildirmişlər ki, böyük ehtimalla şairin müəllimləri əxilik təriqətinin üzvləridir. Burada belə bir metodu tətbiq etmək məntiqli olacaqdır. Öncə əxilik təriqətinə mənsub şəxslərin necə bir düşüncə sisteminə malik olduqlarını üzə çıxarmaq lazımdır. Bu, Nizami Gəncəvinin əxilik təriqəti ilə bağlantısı haqqında bir qənaətin yaranmasına yardımçı olacaqdır" (<http://www.islamisite.com/content/nizami-Gencevi-12.09.08>)

Dr. Mehmet Rıhtımsa Nizaminin əxi olması ilə bağlı daha dəqiq tezislərlə çıxış edir: "Əxilik XI-XII əsrlərdə mövcud olmuşdur. Əxi Əbulfərəc Zəncani (v.

1062-1065), onun müridi böyük sufi şair Nizami Gəncəvi, Sadəddin Əbülqasım Təbrizi (v. 1181) ilə xəlvətlik təriqətinin şeyxlərindən Əxi Məhəmməd, Əxi Yusif, Şeyx İzzəddin, Şeyx Sədrəddin bu təşkilata bağlı sufilərdir. Bu məşhur sufilər qurduqları emalatxana və ticarət fəaliyyətləri ilə öz ehtiyaclarını və müridlərinin xərclərini ödəməklə yanaşı, istehsalatları ilə cəmiyyətə faydalı olmuşlar.” (www.Exi-Mehmet_rihim.htm).

Bəzi araşdırıcılarısa şairin öz şeirlərinə istinad edərək onun əxi olmasına dair fikirlər irəli sürmüşlər.

Nizami Gəncəvinin bədii əsərlərində əxiliklə səsləşən məqamlar

İstər XII əsr Gəncə şəhərinin sosial strukturu və ictimai vəziyyəti, əsnaf birliklərinin o dövrdə inkişaf səviyyəsi, istər bir neçə təməl qaynaqlar, istərsə də Nizaminin öz əsərlərində əksini tapan görüşlər onun əxiliklə əlaqəsi qənaətini yaradır.

Təbii ki, şairin yaşadığı mühitin onun bədii əsərlərində əks olunması şübhəsizdir. Bu baxımdan Nizami Gəncəvinin əxi olması ehtimalı, onların mühitində yaşaması kimi amillər şairin bədii və fikri sistemində bu təşkilatın xüsusilə də ictimai mövzularla bağlı məsələlərdə ifadəsinə səbəb olmuşdur. Yuxarıda dediyimiz kimi, Məhsəti Gəncəvi və Xəqani Şirvani kimi əxiliklə əlaqəsi şübhə doğurmayan çağdaşlarının çevrəsində yaşaması, onun da bu təşkilatla mənəvi bağlılığının sübutu ola bilər.

Bilindi ki, Nizaminin “Xəmsə”sinə daxil olan əsərlərin hamısında, xüsusilə də “Məxzənül-əsrar”, “Həft peykər” və “İskəndərnamə”də ictimai mövzular, hökmdara vəz və nəsihətlər, toplumun və fərdin xoşbəxtliyə və rahatlığa qovuşa bilməsi baxımından öyüdlər geniş şəkildə işlənmişdir. Məhz bu öyüdlərdə çox zaman əxilik prinsiplərinin necə əks olunduğunu görə bilərik.

Nizaminin “Xəmsə”sindəki birinci əsər olan “Məxzənül-əsrar”dakı məqalət və hekayələrdə ictimai nizam, xalq və hökmdar münasibəti, ədalət, fəzilət, halal zəhmət ilə yaşama və s. kimi cəmiyyəti yaxından maraqlandıran məsələlər əks olunmuşdur. Hətta məqaləmizin mövzusu baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyan bir məsələyə də bu əsərdə rast gəlirik. Şair “əxi” deyə birinə müraciətlə nəfsinə hakim olmasını, çörək üçün başqalarına əl açmamasını, öz ruzisini özünün qazanmasını tövsiyə edir:

***Ey əxi, nəfs itdir, onu çək dara,
Ruzi üçün açma əl alçaqlara,
Dadma paxıl rizqini, ye torpağı,
Torpaq olub, olma rəzil tapdağı.
Qoy əlinə, qəlbinə batsın tikan
İşlə, çalış, durma bekar bircə an.*** (sitat: Səfərli, Yusifov, 1982: 96)

Bilindiyi kimi, halal və haram məsələsi cəmiyyətdə bir çox problemlərin yaranmasına və ya qarşısının alınmasına səbəb ola bilər və bu kontekstdə bir əsnaf təşkilatı olan əxilikdə birləşənlər mütləq bir peşə sahibi olmalı, dolanışığını alın təri ilə qazanmalı idi. Hətta, “dolanışığını təmin edəcək bir məslək və ya sənəti olmayanlar əxi ola bilməzdilər”. (Çalışkan, İkiz, 1993: 24)

Nizami Gəncəvi “Məxzənül-əsrar”dan verdiyimiz misralarda və xüsusilə də bu əsərindəki “Kərpickəsən qocanın bir gənclə hekayəti” və “Süleyman və qoca əkinçi” kimi didaktik hekayələrində əxiliyin həmin prinsipinə uyğun öyüdlər vermişdir. Süleyman padşah olsa da, digərlərinin qazancı ilə dolanışığını təmin etdiyi üçün şairin və susuz səhralarda əkdüyü torpağı alın təri ilə sulayan əkinçinin nəzərində dəyərsizdir və hər ikisi tərəfindən tənqid edilir:

***Kürəyimin təridir – mənim suyum, selim də,
Bu dəmir dırnağımdır xış əvəzi belim də.
Şah deyiləm, məmləkət dərdi çəkib yıxılıım,
Ömrü boyu şadam ki, vardır dənim, taxılıım.*** (Gəncəvi, 1981: 82)

“Bəşərin düşkünlüyü və keşməkeşli həyat” başlıqlı beşinci məqalədə yenə əxiyə müraciətlə halal zəhmətlə dolanmağın üstünlüyündən bəhs edilir:

***Quduz nəfsi yaraşmaz, ey əxi – qardaş, sənə,
Haram süfrə başında haramdı bardaş sənə.*** (Gəncəvi, 1981: 88)

Bilindiyi kimi, “Əxilik, başqalarının əsiri olmamaq üçün doğruluğu, aç qalmamaq üçün sənət öyrənməyi, başqalarından üstün yaşamaq üçün fəzilətliliyi, hər işdə ağılla hərəkət etməyi, uğur qazanmaq üçün bilik sahibi olmağı, yaxşılığa daima yaxşıqla cavab verməyi, əgər rahatlığını itirmişsə, səbr və məntiqlə davranmağı, Allahı və insanları sevməyi təşviq edən, duz-

çörəyi bol, süfrəsi açıq, yaxşı insanların cəmiyyətidir". (<http://www.ozcanbortepe.com/ahi-evran-və-ahilik.htm-09.10.2008>)

Kərpickəsən qoca və gəncin hekayəsində də başlıca məsələ ac qalmamaq üçün sənət öyrənmək və bu istiqamətdə gənclərə öyüd verməkdir. Yəni dolanışığını kərpic kəsməklə təmin edən qocaya cavan bir adamın lağ etməsi müqabilində qocanın dili ilə halal zəhmətin təbliği dayanır:

**Qocalar kərpic kəsər, halallıqla yaşayar,
Kölələr, əsir qullar ağır yüklər daşıyar.
Qarşında boyun büküb əl açmayım deyə mən,
Əzəldən əl atmışam belə bir peşəyə mən.
Nə xəzinə yığanam, nə də tirmə geyənəm,
Öz halal zəhmətimin çörəyini yeyənəm.
Halalca nemətimə naşükür olma mənim,
Nemətə xor baxana nemət qənimdir, qənim.** (Gəncəvi, 1981: 91)

Əsərlərində əxilərə öyüd verən Nizaminin yaşadığı dövrdə bu təşkilatın Azərbaycanın hər bir bölgəsində mövcudluğu əhalinin müəyyən qisminin onlara rəğbət bəsləməsinə sübut ola bilər. R.Hüseynovun və M.Heydərovun verdikləri bilgiyə görə, əski Gəncədə "Comərd Qəssab" türbəsi mövcuddur və türbənin adı əxiliklə bağlıdır. Hətta şairin adının önündəki "Şeyx" kəlməsi də əxilərdən birinin ruhani başçısı anlamında olması ehtimalını üzə çıxarır: "Böyük ehtimalla Nizami "Şeyx" rütbəsini alimliyinə görə deyil, hər hansı bir əxinin mürşidi olduğu üçün almışdır. Çünki belə bir rütbəni Nizaminin Kiçik Asiyadakı çağdaşı Əxi Evran Xoyi də daşımışdır". (Qeydarov, 1987: 22)

Bəlli olduğu kimi, Nizaminin əsərlərinə yüzlərlə nəzirələr yazılmışdır və Gəncəli şairin təsiri altında qələmə alınan əsərlərdən biri XIII-XIV əsr türk ədəbiyyatının tanınmış siması və özü də əxi olan, "Kəraməti-Əxi Evran" başlıqlı əsərində məşhur əxi Şeyxini öyən Gülşəhridir. Akademik Həmid Araslıya görə o, "Məntiqüt-teyr" adlı əsərinə daxil olan "Büşrname" başlıqlı dastanını Nizaminin "Büşr və Məlixə"sının ("Həft peykər") təsiri altında yazmışdır, daha doğrusu, dastanı Türkcəyə sərbəst olaraq çevirmişdir. (bax: Araslı N. Nizami və türk ədəbiyyatı, s. 146). Gülşəhrinin təsvir etdiyi Büşr, bir əxidir və əsərdə əxiliklə bağlı məlumatlar yer tutmaqdadır. Hüd-hüddən əxiliyin prinsip və qaydalarını öyrənən şair xüsusi əhəmiyyət daşıyan üçlük qaydasına uymayan əxiləri tənqid edir:

**Axilikten axi Bışr ageh durur,
Sana əxi ad koyan ebleh durur.
Kim axilikten ol irdi tanrıya,
Senin işin gamusu zargi riya.
Çün arıtmadın mürüvvet kolunu,
Sen ne bilirsən fütüvvet yolunu.** (Araslı, 1980: 147)

Göründüyü kimi, “Məxzənül-əsrar”la bu əsər arasında həmin kontekstdə məzmun baxımından maraqlı səsləşmələr mövcuddur. Nüşabə Araslı isə bununla bağlı başqa bir ehtimal irəli sürür: “... bəlkə də, həmin dastanda (“Bışr və Məlixə”da – E.M.) Nizami əxilik haqqında danışmışdır. Əsərin üzünü köçürən sonrakı katiblər isə əxilik və əxi təşkilatlarına olan mənfi münasibətlərinin nəticəsi olaraq şairin belə beytlərini ixtisar etmişlər.” (Araslı, 1980: 147). Ancaq bu ehtimal güclü arqumentə söykənmir.

Bilindiyi kimi, əxilikdə cihad, haqq uğrunda mübarizə əsas yer tutmaqla, süstlük anlayışına qarşı qoyulur. “Əxilik, bəzilərinin sandığı kimi, tənbelliyi, miskinliyi təlqin edən, dünya işlərindən əl çəkdirən mistik anlamda bir təriqət deyildir. Hərəkətdir, həyatdır. Arzulanan yararlı, uğurlu xoşbəxt həyatın yollarını göstərib öyrədəndir. Bir sözlə, inanc, yaradıcılıq, iş, ağıl, elm, əxlaq və zəhmətdir”. (<http://www.ozcanbortepe.com/ahi-evran-və-ahilik.htm-09.10.2008>)

Məhz Rəsulzadə bu tezisdən çıxış edərək, Nizaminin əxiliklə əlaqəsi olduğunu qeyd edir: “Əxilərin XII əsrdə bu kimi məqsədlərlə mübarizə etdiklərini Nizaminin öz sözlərindən də görmək mümkündür. “Leyli və Məcnun”un girişində məşhur “Səqinamə” bölümü vardır ki, şairin həyata baxışını, çağdaşlarına münasibətini ifadə edir...

**Ne vakte kadar buz kimi durmak,
Donuk Suda ölü sıçan olmaq uyuk?
Gevşekleme, gül kimi yumuşak olma,
Menekşe tek iki yüzlü bulunma.
Yeri vardır dikenli olmaq yeğdir,
Delikanlı, çılgın olmaq gerekir,
Diken kimi sivri bulun sert davran,
Başına gülden çelenkler örsün devran”.** (sitat, Bertels, 1940: 33)

Məmmədəmin Rəsulzadə Rusiyalı araşdırıcının fikrinə şərik cəxaraq Nizaminin əsərlərindəki etiraz motivlərinin təsəvvüfə uyğun gəlmədiyini və

əxilikdən qaynaqlandığını vurğulamaqdadır: “Ancaq təsəvvüfi anlayışlar, eynilə Nizamidə olduğu kimi, fikir və yaşamla bağlı çəkingən, yəni passiv bir anlayışı rədd edir. Təsəvvüfdə olan passiv yön İslamdan yox yabançı cərəyanlardan gəlir.

Nizaminin həmin şerindən onun şairin bu cür bir əxilik düşüncəsinə uyğun fikirlərə malik olduğu qənaətinə gəlinir. Nizamişünaslar bu şeirdəki “tikan” bənzətməsi ilə əxilərin bellərinə bağladıkları xəncər arasında da bir bənzərlik tapırlar. Bu baxımdan, yazımıza bir şeir daha əlavə etmək faydalı olacaqdır:

**Neden boyun eğersin her kazaya,
Neden razı gelirsin her cefaya?
Dağ kimi dur, sırtın olsun kaya taş.
Yüzüne kabar taşıyüreklinin, eğme baş.**

Bu beytlər şairin İbn Batutanın ətraflı şəkildə təsvir etdiyi əxilərin düşüncəsi ilə yaxın olduğunu göstərir. Qəti bir hökm vermək mümkün olmasa da, əxi ideologiyasının illər boyunca izlədiyi Nizamidən gələn fikirlər və əxilərin əxlaq düsturları ilə şairin əxlaq haqqındakı beytlərindəki bənzərliklər qəti hökm çıxarmağa imkan verəcək dərəcədə diqqəti cəlb edir” (<http://www.islamisite.com/content/nizami-Gəncəvi-12.09.08>)

“İskəndərnamə”də əxilərin sosial ideyasının bədii inikası

Nizaminin “Xəmsə”sində sonuncu əsər olan «İskəndərnamə»də cəmiyyət məsələləri, bəşəriyyətin, mütəfəkkirlərin daima düşündükləri ədalətli və xoşbəxt toplumun necə ola biləcəyi probleminin bədii həlli verilmişdir. Fərd, dövlət və cəmiyyət problemləri, dediyimiz kimi, şairin bütün əsərlərində, xüsusilə sonuncu əsərində əks olunmuşdur. Bu əsərdə utopik bir dövlətdən bəhs edilmiş, cəmiyyətdə rahatlığa və xoşbəxtliyə qovuşa bilməyin yolları göstərilmişdir. Təbii olaraq, şairin ictimai görüşlərində əxilikdən qaynaqlanan məqamlar bu əsərdə də öz əksini tapır. Bertelsə görə, bu dövlət bir əxi dövləti səciyyəsidir. (bax: Bertels, 1962: 64) Əsər boyu İskəndəri müxtəlif ölkələrə aparan şair, ayrı-ayrı cəmiyyətlərdəki problemləri və onları yaradan səbəbləri göstərdikdən sonra ideal toplumu təsvir etmişdir. Bu toplumun yaşadığı şəhərin

dəmindən qapısı və daşdan divarları olmasa da, sərt qaydaları vardır. Bu qaydalar yüksək əxlaqi dəyərlər, birlik, bərabərlik, qardaşlığa əməl etmək və zəhmətlə dolanmaqdır. “İskəndərin Şimala çatması və Yəcuc səddini bağlaması” bölümündə təsvir edilən həmin şəhərə daxil olan İskəndər böyük qonaqpərvərliklə qəbul edilir və dünyanı gəzib-gördüyü, Sokrat, Platon kimi məşhur filosoflardan təlim aldığı halda, onlara heyran olur. Burada diqqətimizi çəkən məqamlardan biri də son dövr araşdırmalarında antik yunan filosoflarının təlimləri ilə əxiliyin prinsiplərinin səsleşməsinin meydana çıxarılması (bax: Göksu. Sokrat və Eflatun’dan Günümüze “Ön Ahilik” ve Ahilik) və Nizaminin də İskəndəri əxilərin yaşadığı şəhərə aparmazdan öncə bu filosoflarla görüşdürməsidir.

Burada əxiliklə səsleşən birinci məqam qonaqpərvərlikdir. Bildiyimiz kimi, “əxilikdə qonağı qarşılamaq, izzət və ikramla könlünü almaq Peyğəmbər (s) sünnəti olaraq ayrı yer tutur”.

Nizami onların qonaqpərvərliyini aşağıdakı sətirlərlə təsvir edir:

**Nəcib şəhər əhli onu görən tək,
Çıxdı qarşısına təzim edərək.
Gətirdilər qəsrə bir mehman kimi,
Saray ziynətliydi asiman kimi.
Süfrə bəzədilər, büsat qurdular,
Özləri xidmətdə hazır durdular.
Pərəstiş etdilər o mehmanlara,
Əhsən qonaqsevən bu insanlara! (Gəncəvi, 1982: 573)**

“...Əxilik yaxşı əxlaqın, doğruluğun, qardaşlığın, yardım sevrəliyin, qısacası bütün gözəl məziyyətlərin birləşdiyi bir sosial-iqtisadi sistemdir.... Veysi Erkenə görə, Əxilik təşkilatının sistemi müasir şəraitdə belə, 5 əsas prinsip ilə, "ictimai məsuliyyət, xidmətdə mükəmməllik, dürüstlük və doğruluq, ortaq yaşama" ilə örnək olacaq bir təşkilatdır.” (<http://tr.wikipedia.org/wiki/ahi-09.10.2008>) Heç vaxt yalan söyləməyən, yoxsulların əlindən tutan, biri zərər gördükdə öz mallarına ortaq edən, kimsəni pisiyə çəkməyən, altuna, gümüşə qiymət verməyən insanların yaşadıkları bu toplumda yuxarıdakı beş əsas prinsipin hakim olduğunu görməkdəyik. Bu toplumdakılar öz məhsullarını özləri istehsal edirlər. Əfsanəvi şəhərin sakinləri arasında əkinçilər əxilikdə olduğu kimi əsas sosial təbəqədir. Onlar ehtiyac duyduqları qədər ovlayıb,

əkirlər. “Əxiliyin iqtisadi əsaslarını bu təşkilatın yaradıcısı və sistemin tətbiqçisi Əxi Evran: Keyfiyyətli, bol, ucuz məhsulun ictimai asayışın, sülhün qazanılmasında önəmli bir faktor olduğunu qeyd edir”. (<http://64.233.183.104/search?q=cache:O8SYRUERetJ:www.ahilik.net/pages/4.doc+ahilərin+toplumsal+gorusu&hl=ru&ct=clnk&cd=2&gl=az-09.10.2008>) Bu şəhərdə də istehsal belədir: “Toxumu torpağa atır, qalanını Tanrıdan gözləyirik; biçin fəslə gəlmədikcə kimsə arpa, buğda əkininə getməz; özü-özünə bitən məhsuldan, birə qarşı 700 alırıq.” (sitat: Resulzadə, 1991: 269)

“Əxilik insanın alın tərini dəyərləndirmiş, ticarət və istehsal sahəsində keyfiyyəti hədəfləmişdir... Keyfiyyətsiz və pis mal istehsalı yasaqlanmışdır. Sosial yardımlaşma Ortaq Sandığı ilə qurulmuşdur”. (<http://sbe.dpu.edu.tr/7/43.pdf>.) İskəndərin gəlidiyi şəhərin adamları da sosial yardımlaşmada, xüsusilə də biri zərər gördükdə “Ortaq sandıq”dan istifadə edirlər:

**Bizim aramızda, bilsək ki əgər,
Birinə yetişib bir işdə zərər.
Biz öz kisəmizdən onu ödərik,
Verib mayasını təmin edərik.** (Gəncəvi, 1982: 574)

“Qardaşlıq, həmrəylik zəminində; əsgərləri, istehsalçıları, əməkçiləri, əsnafı birləşdirmək və beləcə dövləti gücləndirmək, sosial ədalət və sosial asayışə nail olmaq” (<http://www.ozcanbortepe.com/ahi-evran-və-ahilik.htm-09.10.2008>) kimi təməl prinsiplərə malik Əxilik toplumundakı tək bu şəhərdə də sosial güvənlik ən önəmli məsələlərdəndir:

**Oğrudan qorxmırıq, biz nə şəhərdə.
Keşikçi qoyarıq, nə də çöllərdə.
Oğurluq eləməz bizdə bir nəfər,
Oğurlaya bilməz bizdən özgülər.
Nə zəncir, nə qıfıl görər qapılar,
Gözətçisiz otlar bizim mal-davar.** (Gəncəvi, 1982: 574)

Əxi olan bu şərtləri daşımali idi: “Dilini saxlamalı, dedi-qodu etməməli, pis söz söyləməməli, kimsənin eybini görməməli, kimsəyə pis gözlə baxmamalı, kimsənin qüruruna, namusuna göz dikməməli idi”.

(<http://www.ozcanbortepe.com/ahi-evran-və-ahilik.htm-09.10.2008>)

Şəhərdəkilər də bu əxlaqi xüsusiyyətlərə malikdirlər:

**Xəbərçilik bilməz bir nəfərimiz,
 Özgənin eybinə göz yumarıq biz.
 Birini qəzəbli, acıqlı görsək,
 Ona məsləhətlə elərik kömək.
 Heç kəsi pis yola əsla çəkmərik,
 Fitnə axtarmarıq, qan da tökmərik.** (Gəncəvi, 1982: 575)

“... Əxi birliklərini Qərb və Şərqdəki bənzər təşkilatlardan ayıran xüsusiyyət, din adamlarının da, dövlət adamlarının da əxilər üzərində hər hansı bir təsirinin olmamasıdır. Bunun nəticəsi olaraq əxilik sivil toplum quruluşlarının ən əski modelidir”. (<http://www.cerezforum.com/əxilik-haftasit12382.html?s=374f10401beef13ee65183f6a84ac541&09.10.2008>) “Bizlərdən biri rəhbər olarsa, hamımız ona fikirlərimizlə yardım edərik” (sitat: Rezulzadə, 1951: 269), - deyərək sivil bir toplum modelini İskəndərə təqdim edən, əsl demokratiyanı göstərən şair bunlar qarşısında İskəndərin heyranlıq və həsəd duyğularını da ifadə edir. İskəndər onların qarşısında özünü Peyğəmbər elan etməkdən çəkinir:

**Elə bil dünyanı o pərvərdigar,
 Bu mərd insanlarçün etmiş bərqərar.
 Bunlar şövkət vermiş aləmə yəqin,
 Sütunu bunlardır bütün aləmin.
 ...İskəndər görəndə onları dindar,
 Peyğəmbərliyini etmədi izhar.** (Gəncəvi, 1982: 576)

Bu toplum hər kəsin üzünə açıq olsa da, onun sərt qaydalarına uymayanlar buradan qovulurlar. “Əxiliyə girmiş və ustalıq şeti bağlanmış belə olsa, əxlaqsızlıq, əyyaşlıq, zina, iftira və xəyanət edənlər əxilikdən çıxarılar, ustalıqdan düşər”. (Çalışkan, İkizler, 1993: 24) Nizaminin təsvir etdiyi toplumda da eyni qaydalar vardır:

**Bizimlə birlikdə o adam yaşar -
 Ki, ola bizimtək təmiz, pəhrizkar.
 Tutduğumuz yoldan çıxsa bir insan,
 Kim olsa, qovarıq öz aramızdan.** (Gəncəvi, 1982: 576)

“Bu anlayışa (əxiliyə - E.M.) görə, din, dil, irq fərqi olmadan hər kəslə bərabərhüquqlu davranılır. Bir toplumda sosial təbəqələşmə ola bilər; fəqət ikisi arasındakı fərq çox olmamalıdır. Əxilik zənginliyə qarşı deyildir. Çalışmaq və istehsal etmək, alın təri ilə qazanmaq Əxilikdə bir qaydadır”. (<http://www.cerezforum.com/ahilik-haftasi-t12382.html?s=374f10401bee f13ee65183f6a84ac541&-09.10.2008>). Bu ideyanın kökündə Quran və islam maarifi dayanır.

“İskəndərnamə”dəki toplumun ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri insanlar arasında mal bərabərliyinin olmasıdır: “Kimsənin kimsədən çox malı da yox; hər kəsin özünə görə neməti var”. (sitat: Resulzade, 1951: 269) “İskəndər peyğəmbərin axtarıb tapdığı bu ideal sistem, həkim Nizaminin, şübhəsiz, şəxsən gerçəkləşməsini arzuladığı ictimai nizamın ta özüdür. Sovet şərqşünaslarından Bertelsi “İskəndərnamə”nin “Cənnət - şəhər” haqqındakı əhvalatını oxuyarkən “həyəcanlı bir qürur və öyünmə duyğusu” qərq edir. Çünki Nizami bu ideal sosializmi şimalda, SSRİ-nin olduğu bir yerdə yerləşdirmiş”. (Resulzade, 1951: 270)

Fikrimizcə, Sovetlər dövründə Nizami Gəncəvinin bədii əsərlərinə dövlət səviyyəsində, həm də bütün SSRİ daxilində olan böyük marağın və elmi tədqiqatların çoxluğunun əsas səbəblərindən biri də bu dahi şairin, daha doğrusu, onun mənsub olduğu Əxilik təşkilatının ümumi prinsiplərinin dövrün ideologiyası və sosializm prinsipləri ilə üst-üstə düşməsi idi. “Bütün ölkələrin zəhmətkeşləri, birləşin” şüarının rəhbər tutulduğu və feodallara nifrət, əməkçilərə sevgi duyğularının orta məktəblərdən universitetlərə qədər bütün nəsillərə sözdə təbliğ edildiyi dövəmdə Nizaminin əsərləri bir vasitə olaraq istifadə edilirdi. Bunu dövrün ədəbiyyat tarix və tənqidi fikirlərində də müşahidə etməkdəyik. Böyük şairin halal zəhmətlə dolanmağı təbliği, dəfələrlə ayrı-ayrı hökmdarlarla əxlaqi vəzləri, ədaləti müdafiə etməsi, tərbiyə mövzularına toxunması bu və ya digər səbəblərlə dinlə, əxiliklə deyil, socialist, materialist fikir baxımından şərh edilirdi. Təbii olaraq, Resulzadənin ifadə etdiyi kimi, “Dini əxlaqa və ictimai tənəsübə əsaslanan “Nizami sosializmi” ilə dini rədd edən və siniflər qovğasını əsas tutan qanlı “Rus sosializminin” bir-birinə bənzər heç bir tərəfi yoxdur”. (Resulzade, 1991: 271)

Bu kontekstdə Sovetlər dönəmində Nizami ilə bağlı aparılan tədqiqatlardan birində əxilik mövzusuna necə toxunulduğuna diqqət çəkmək istərdik: “Əxilərin zəhmətkeşlərə dini əqidəsindən asılı olmayaraq hörmət bəsləməsi və zalımlara qarşı nifrət etməsi Nizaminin dünyagörüşündə kök salmaqla, onun

yaradıcılığına çox böyük təsir göstərmişdir. Əxilər təşkilatı mütərəqqi xarakterə malik olmaqla, ümumi azadlıq, qardaşlıq, istismar edilən kütlələrin feodalizm zülmünə qarşı ittifaqını təşkil etmək kimi xeyirxah fikirlər irəli sürməklə cəmiyyətin ümumi inkişafına köməklik göstərirdi. Əxi təriqətinin irəli sürdüyü belə parlaq şüarlar cəmiyyətin qabaqcıl adamlarını nəinki feodalizmə qarşı mübarizəyə qaldırırdı, eyni zamanda qabaqcıl ziyalı və istedadlı adamların humanist, vətənpərvərlik və digər mütərəqqi ideyalarını gücləndirirdi". (Məmmədov, 1962: 14) Sosial bərabərlik uğrunda inqilabı müdafiə edən sosializm tənqidində əxiliyin bu tərəfinin qabardıldığını və müəyyən dərəcədə təhrif edildiyini görürük. "Çox güman ki, bu təşkilat Nizaminin nəzəriyyəsini rəhbər tutmuşdur. Nizami isə onun təcrübəsindən ətraflı surətdə istifadə etmişdir. Nizaminin irəli sürdüyü ideal cəmiyyət nəzəriyyəsi mütəfəkkirin sıx surətdə əlaqədar olduğu əxi təşkilatının irəli sürdüyü məramnamənin təsiri nəticəsində əmələ gəlmişdir". (Məmmədov, 1962: 41)

Bertelsin "Əxilərin dövləti" olaraq səciyyələndirdiyi «İskəndərnamə»dəki toplum birlik, qardaşlıq, yardımlaşma, bərabərlik etibarilə ən ideal sistemdir.

Zənnimizcə, bu utopik toplumun bənzəri nə Tomas Morun əsərində, nə sosializmin ictimai əsaslarında axtarılmamalı, tarixi gerçəyə uyğun olaraq islamdan və onunla səsleşən əxilikdən doğan baxış modeli kimi dəyərləndirilməlidir. Nizami Gəncəvi əxi təşkilatının üzvü olmasa da, onun əsərləridə həmin təsəvvüfönlü cərəyanın əxlaqi, mənəvi və ictimai-sosial ideyalarının əks-sədası eşidilir. Həmin ideyaların kökündə islamın və təsəvvüfün ümumi əxlaqi-sosial dəyərləri ilə yanaşı, Nizaminin öz arzuları dayanır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Akalın N. (1998: 73-74). "Nizami-yi Gencevinin Hayatı, Edebi Kişiliği və Eserleri", *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 7, Güz – 1998, s. 67-92
2. Araslı N. (1980). *Nizami və Türk Ədəbiyyatı*. Bakı: Elm
3. Bertels E. (1962). *Nizami i Fuzuli*. Moskva: İzdatelstvo Vostochnoy Literaturı
4. Cahen C. (1987). *İlk Ahiler Hakkında*. (Çev.: M.Öztürk). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Belleten, sayı: 196-198, cilt: L, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 591-601
5. Çalışkan Y. – İkiz, L. (1993). *Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma və Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 193, Gelenek Görenek və İnançlar Dizisi: 15.

6. Devletşah (1990). *Tezkire-i Devletşah*, çeviren: prof. Necati Lugal, İstanbul: Milli Egitim Basımevi
7. Erken V. (2008). *Bir Sivil Örgütlenme Modeli Olarak Ahilik*. Ankara: Yıldırım Ajans Matbaacılık.
8. Gəncəvi N. (1981). *Sirlər Xəzinəsi*. Bakı: Yazıçı Nəşriyyatı
9. Gəncəvi N. (1982). *İskəndərnamə*. Bakı: Yazıçı Nəşriyyatı
10. Göksu S. (2000). *Sokrat və Eflatun'dan Günümüze "Ön Ahilik" və Ahilik*. İstanbul: Polat Kitapçılık Tic. Ltd. Şti.
11. <http://tr.wikipedia.org/wiki/ahi>
12. <http://www.ozcanbortepe.com/ahi-evran-və-ahilik.htm>
13. <http://www.ahilik.gen.tr/kavram/index.html>
14. <http://www.hizmetgazetesi.net/modules.php?name=News&file=print&sid=9095>
15. http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_11_08_Tastan_1.pdf
16. <http://www.islamisite.com/content/nizami-Gencevi>
17. Hüseynov R. (2005). *Məhsəti Gəncəvi – özü, sözü, izi*. Bakı: Nurlan.
18. Köksal F. (2006). *Ahi Evran ve Ahilik*. Kırşehir: Arter LTD ŞTİ.
19. Krımski A. (1981). *Nizami i Ego Sovremenniki*. Bakı: Elm.
20. Məmmədov Q. (1962). *Nizami Gəncəvinin ictimai və siyasi görüşləri*. Bakı: Azərnəşr.
21. Qeydarov M. (1987). *Soşialno-Ekonomiçeskie Otnoşeniya i Remeslennie Orqanizacii v Qorodax Azerbaydjana v XIII-XVII vv*. Bakı: Elm.
22. Resulzade M.E. (1991). *Azərbaycan şairi Nizamî*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi
23. Sarıkaya M.S. (2002). *XIII-XIV. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri*. Ankara: T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi
24. Səfərli Ə.– Yusifov, X. (1982). *Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı*. Bakı: Maarif Nəşriyyatı.
25. www.Exi-Mehmet_rihtim.htm

XƏYYAM: ZAHİRİ SURƏTDƏN BATİNİ MƏNAYA

Orta çağlarda müsəlman Şərq ictimai-mədəni mühitində elm, hikmət və ədəbiyyat bir-birinə qovuşuq halda təşəkkül tapıb inkişaf etmişdir. O dövrə xas ciddi və əhatəli təhsil alan şəxslər ensiklopedik biliklərə yiyələnməklə, Quran və İslam maarifi ilə yanaşı, təbiətşünaslığın əsasları, nəzəri və əməli hikmət, əxlaq, poetika, irfan və s. sahələr üzrə geniş məlumata malik olmuşlar. Savadlı zümrə müxtəlif elm sahələri ilə yanaşı, sənət və ədəbiyyata böyük maraq göstərmiş, bir çox alimlər bədii zövqə malik olmaqla özləri şeir söyləmiş və ədəbi əsərlər də yazmışlar. Şərqdə əksər alimlər bədii zövq sahibi olmuş, elə həmin zövqün nəticəsində İbn Sina, Qəzali, Eynülqüzzat Həmədani, Şihabəddin Söhrəvərdi (Şeyx İşraq) gözəl ədəbi nümunələr yaratmışlar.

Ömər Xəyyam Nişaburi (440/1048-526/1131) təkcə İran və Şərqdə deyil, dünyada tanınan filosof, alim və mütəfəkkirlər sırasındadır, yəni, o, daha çox elmi sima kimi məşhur olub. Ədəbi sahədə isə əsasən rübailəri ilə maraq doğurub və Xəyyama mənsub edilən çoxsaylı dübeytilərdən yalnız 200-250 hüdudunda ona aiddir. Mərhum Məhəmmədəli Furuğinin araşdırmasına görə, Xəyyamın rübailərinin sayı 200-dən çox deyil. Çoxsaylı rübailər sonradan onun adına söylənmiş və görünür bunları qoşanlar bəzən zahiri baxımdan bəsit və sadələhvcəsinə səslənən fikirlərini Xəyyamın elmi-fəlsəfi siması, nüfuzu və adı ilə yaşatmaq istəmişlər. Qaynaqlarda “Xəyyam” təxəllüsü ilə yazan daha üç nəfərin adı çəkilir. O, daha çox filosof, münəccim və riyaziyyatçı kimi məşhurdur və görünür tək-tək rübüiləri məşğuliyyət kimi yazıb. Xəyyam rübailərinin bir qismi ingilis dilinə tərcümə edildikdən sonra şair kimi avropalılar arasında çox məşhurlaşmış və onlar mütəfəkkirə öz müasir baxış eynəkləri və zahiri hissləri ilə nəzər salmışlar ki, bunun kökündə bir neçə amil dayanır:

1. Şərab motivləri və dünyəvi ləzzət (hedonizm);
2. Varlığı və gerçəkliyi boş və puç sanmaq (nihilizm);
3. Dünya və həyatdan maddi istifadə fürsəti (pragmatizm).

Xəyyam, onun dünyagörüşü və xüsusilə müəllifin ədəbi irsi barədə istər Qərbdə, istərsə də Şərqdə aparılan araşdırmalarda mübaligələr və təhriflər müşahidə edilir ki, bunların bir qismi keçmişdən qaynaqlanır. Elə ədəbi təzkirələrin özlərində belə hallar az deyil, hətta bəzən hər hansı bir şəxsiyyətin

adı ilə bağlı cürbəcür əfsanələr qoşulur. Elə Səlcuqilərin vəziri Nizamülmülk, Ömər Xəyyam və Həsən İbn Səbbah haqqında da belə rəvayət düzəltmişlər, guya onlar uşaqlıqda bir mədrəsədə oxuyarkən əhd edirlər ki, böyüyəndə hər biri bir uca məqama çatsa, o birisinə kömək etsin.

Xəyyamın rübailərinin təhlilinə keçməzdən öncə, onun elmi-fəlsəfi mirası əsasında dünyagörüşünün ən mühüm cizgilərini ümumiləşdirməyə çalışaq:

1. Allahın vücudunun heç bir səbəb və dəlilə ehtiyacı yoxdur;
2. Varlıq aləmində olan bütün nə varsa gerçəkdir;
3. Aləmdə olan bütün varlıq nümunələri Allahın feyzindən qaynaqlanır;
4. İlahi təklif insanları mənəvi kamilliyə çatdırmaq üçündür;
5. Peyğəmbərlər ilahi hökmləri insanlar arasında ədaləti bərqərar etmək üçün göndərilmişlər;
6. Ağılın ən uca mərtəbəsi Allahdax gələn külli əqlə xasdır;
7. İnsanların ali hədəfi Allahın rızasını qazanmaq və Ona layiq əxlaqa yiyələnməkdir;

8. İlahi əmr və qadağanın üç faydası vardır: nəfsi pərhizkarlıq; onu axirətə hazırlamaq; Haqqın ayə və hökmlərini yadda saxlamaq.

Xəyyamın rübailərində dünyanın faniliyi tez-tez xatırlanır və insana verilən ömür fürsətindən səmərəli istifadəyə dəvət olunur. **Qur'anda** da dünya fani və dünya həyatı ləhv sayılır. Ancaq bu o demək deyildir ki, insan dünyanı puç sanaraq həmin fürsətdən yalnız öz heyvani-maddi tamah atəşini söndürmək, nəfsini məzələndirmək üçün faydalanmalıdır. Axı Allah insana cismani varlıqla yanaşı, ağıl kimi fəzilət vermiş, üstəlik ona öz ruhundan damızdırmışdır, dünya həyatı üçün bütün nemətləri onun ixtiyarında qoymuşdur. Bunların müqabilində öz Xaliqini və ona bu qədər fəzilət və nemət verəni yada salmağın nə zərəri ola bilər ki... İslamda hind, xristian və başqa mistik təlimlərə xas tərki dünyalıq yoxdur, **Qur'ana görə**, insan dünyadan öz nəсібini götürməlidir, ancaq dünyəvi nemətlərdən yararlanarkən ədalət tərzisini – yəni Haqqı unutmaq olmaz .

İki növ idrak var: hissi və əqli təfəkkür, bir də bəsirət yolu ilə olan mərifət. Birincisi, bəşərin öz səyi ilə əldə edilir, ikincisi isə ilahi vergi kimi qəlbə nazil olur. Ancaq Haqqın substansiyasına xas elə sirli və gizli mətləblər vardır ki, bəşərin oraya yolu yoxdur. İlahinin calal pərdəsi götürülərsə, bütün varlıq aləmi, sən və mən – nə varsa fənaya uğrayar:

اسرار ازل نه تو دانی و نه من
وین حرف معما نه تو خوانی و نه من
هست از پس پرده گفتگوی من و تو
چون پرده بر افتد نه تو مانی و نه من

**Əzəlin sirlərin nə sən bilirsən, nə mən.
Bu müəmma hərfi nə sən oxuyursan, nə mən.
Pərdə arxasında mən-sən söhbəti var,
Pərdə düşsə, nə sən qalarsan, nə mən.**

Gerçəkliyin insan zehmində təsəvvürü, əzəli sirlər barədə şəkk və tərəddüd, elm və mərifətin aşkar olması, ruhi yüksəliş və bütün varlıq aləminin ilahi nurla müşahidəsi barədə çox şeylər söylənilib. Ancaq pərdə arxasında nə var? Bunu kimsə bilmir. Hafiz bu barədə belə deyir ;c.2.s.747):

برو ای زاهد خودبین که ز چشم من وتو
راز این پرده نهانست و نهان خواهد بود

**Get, ey xudbin zahid ki, sənin və mənim gözümdən,
Bu pərdənin sirri gizlidir və gizli qalacaq.**

Məsələyə vəhdət baxımından yanaşsaq, kəstət və maddi varlıq rəmzi olan”mən” və “sən” pərdəsi aradan götürülərsə, yalnız Onun vücudu qalar. Şeyx Əttar (12.s.32):

چیزی که دمی نه تو در آنی نه من
کیفیت آن نه تو بدانی و نه من
گر بر خیزد پرده پندار از پیش
او ماند و او، نه تو مانی و نه من

**Bir an nə sən, nə mənim olmadığım şeyin –
Keyfiyyətini nə sən bilərsən, nə mən.
Güman pərdəsi aradan gedərsə,
O qalar, O! nə sən qalarsan, nə mən.**

Xəyyam həmin fikrin davamı olaraq, qaranlıq sirlərə aid müxtəlif zümrələrin dediklərini əfsanə adlandırır, çünki Haqqdan savayı kimsə pərdə arxasında olan ilahi sirləri bilməz (1.s.15):

آنانکه محیط فضل و آداب شدند
در جمع کمال شمع اصحاب شدند
ره زین شب تاریک نبردند برون
گفتند فسانه و در خواب شدند

**Fəzl və ədəbi əhatə edənlər,
Kamal məclisində söz sahibi oldular.
Bu qaranlıq gecədən kənara yol tapmadılar,
Əfsanə söyləyib yuxuya getdilər.**

O, elmdən məhrum qalmayıb çox sirləri bilsə də, yenə bir şey bilmir, Haqqın əzəli elmi qarşısında onun bilgisi çox cüzdür (1.s.25):

هرگز دل من ز علم محروم نشد
کم بود ز اسرار که معلوم نشد
هفتاد و دو سال عمر کردم شب و روز
معلوم شد که هیچ معلوم نشد

**Heç vaxt ürəyim elmdən məhrum olmadı,
Mənə bəlli olmayan sirlər az qaldı.
Yetmiş iki il gecə-gündüz ömür sürdüm,
Məlum oldu ki, heç nə məlum olmadı.**

Zahirdə özünə qürrələnən insan elə güman edir ki, bütün şeyləri bilir, ancaq Haqqın sonsuz hikməti müqəbilində o, heç nə bilmir. İnsan nə qədər çox bilərsə, öz elminin azlığını daha çox anlayar. Əbu Şəkur Bəlxı bu barədə deyir (2. s.223):

تا بدانجا رسید دانش من
که بدانم که هنوز نادانم
**Biliyim o yerə çatdı ki,
Bildim ki, hələ nadanam.**

Elmlər arasında ən çətin və həlledilməz sual əcəl düyünüdür (1.s.31):

از جرم گل سیاه تا اوج زحل
کردم همه مشکلات گیتی را حل
پیشادم بندهای مشکل به حیل
هر بند گشاده شد مگر بند اجل

**Qara palçıqdan tutmuş Zühəlin zirvəsindək,
Dünyanın bütün müşküllərini həll etdim.
Tədbirlə müşküllərin bəndlərini açdım,
Hər bənd açıldı, əcəl bəndindən başqa.**

Nizaminin qəhrəmanı İskəndər dünyadan doymur və bütün elmlərdən xəbərdar olsa da ölüm qarşısında aciz qalır (8.s.245):

جهان جمله دیدم ز بالا و زیر
هنوز نشد دیده از دید سیر
ز هر دانشی دفتری خوانده ام
چو مرگ آمد آنجا فرو مانده ام

Onun baxışları təzadlıdır, belə ki, adətən həyatda xoşluq tərənnüm edən şair bir an aləmin bəndindən – yəni nəfsdən azad ola bilmir, bəlkə elə bu sıxıntıya görə ruzigara çox şagirdlik etsə də, dünyanın işində özünü ustad saymır (1.s.35):

یک دم ز بند عالم آزاد نی ام
یک دم زدن از وجود خود شاد نی ام
شاگردی روزگار کردم بسیار
در کار جهان هنوز استاد نی ام

**Bir dəm aləmin bəndindən azad deyiləm,
Bir dəm vücudumdan şad deyiləm.
Ruzigara çox şagirdlik etdim,
Dünyanın işində hələ də ustad deyiləm.**

Xəyyam bəlkə də aləmin sirləri və gerçək həyatın doğurduğu təzadlar arasında çaş-baş qaldığına görə hissi varlıqdan başqa heç nəyi qəbul etmir (1.s.10):

در پرده اسرار کسی را ره نیست
زین تعبیه جان هیچ کس آگه نیست
جز در دل خاک هیچ منزلگه نیست
می خور که ازین افسانه ها کوتاه نیست

**Sirlər pərdəsinə kimsə yol bulmaz,
Canın cəlvəsindən kimsə agah olmaz.
Torpaq ürəyindən özgə mənzilgah yox,
Mey iç ki, bu əfsanələr az deyil.**

Həmin məntiqin davamı olaraq “ bir halda ki, bu müəmmaları dərk edə bilmirsən, elə bu dünyada özünə behişt düzəlt” – deyir (1.s.42):

ای دل تو به ادراک معما نرسی
در نکته زیرکان دانا نرسی
اینجا ز می و جام بهشتی میساز
کاتجا که بهشت است رسی یا نرسی

**Ey könül, müəmmanın idrakına yetməzsən,
Bilik sahiblərinin incəliklərinə yetməzsən.
Burada meyvə və camdan behişt düzəlt,
Oradakı behiştə yetəsən, ya yetməyəsən.**

Oxşar düşüncə tərzini Hafızda da tapmaq olur (4.s.109):

حدیث از مطرب و می گو و راز دهر کمتر جو
که کس نگشود و نگشاید به حکمت این معما را

**Mey və mütribdən hədis et, dünyanın sirrin az axtar,
Kimsə hikmətlə bu müəmmamı açmayıb və açmayacaq.**

“Dünyadan gedən bir daha geri qayıtmaz” sadə bir hikmətdir və həmin nigarançılıqdan qurtarmaq üçün mey içmək – xoşluq tövsiyə edilir (1.s.43):

پیری دیدم به خانه خماری
گفتم بدهی ز رفتگان اخباری
گفتا می خور که همچو ما بسیاری
رفتند و کس بار نیامد باری

**Pir gördüm, xümmar evində,
Dedim bir xəbər ver gedənlərdən.
Dedi: Mey iç, bizim kimi çoxları,
Getdilər, bir daha kimsə gəlmədi.**

Dünya həyatının keçdiyi bu fani evi hər bir kəs tərk etməli olur, Nizami bu acı gerçəkliyin hikmətini ilk əsərindən tutmuş sonuncu “İqbalnamə”yədək islam düşüncəsi əsasında anladır (6.s.129):

چونکه سوی خاک بود باز گشت
بر سر این خاک چه باید گذشت

**Qayıdış torpağa doğru olduğundan
Torpağın üstündə keçirmək nə lazımlı!**

Bəs belədirsə insanın əvvəli və sonu bəlli olmayan varlıq aləminə gəliş-gedişinin mənasını kimsə dürüst bilmir (1.s.10):

در دایره که در او آمدن و رفتن ما است
آنها نه بدایت نه نهایت پیدا است
کس می نرند دمی در این معنی راست
کاین آمدن از کجا و رفتن به کجا است

**Bizim gəlib-getdiyimiz bu dairədə,
Onun nə başlanğıcı nə də sonu var.
Kimsə bu mənada doğru dəm vurmur,
Gəlmək haradan, getmək harayadır?**

Bu barədə Nizami nə deyir? (6.s.117):

ز آمدن این سفرت رای چیست
باز شدن حکمت از اینجا چیست ؟

Bu səfərə gəlməkdə rəyin nədir,

Qayıtmağın hikməti burda nədir?

Təzadlı bit mənzərəyə yaranır: xoşluq sevən Xəyyam bədbinliyə qapılır və bu mənada Baba Tahir yada düşür (11.s.8):

مرا نه سر نه سامان آفریدند
پریشانم پریشان آفریدند .
پریشان خاطران رفتند در خاک
مرا از خاک ایشان آفریدند

**Mənə nə sər, nə saman yaratdılar,
Pərişanam, pərişan yaratdılar.
Pərişan xatirlər torpağa getdi
Məni onların torpağından yaratdılar.**

Ancaq Xəyyamı nigarançılıqda saxlayan təkcə maddi aləmin cazibələrindən vaz keçməyin çətinliyi və ölüm vəsvəyəsi deyil, ancaq elə sirlər vardır ki, onları avam təbəqəyə, məhrəm olmayan zümrəyə açmaq olmur, deyilənə görə, Mənsur Həllac ilahi sirri faş etdiyinə xətir dara çəkilib:

اسرار جهان چنانکه در دفتر ماست
گفتن نتوان زآنکه و یال سر ماست
چون نیست در این مردم نادان، اهلی
گفتن نتوان هر آنکه در خاطر ماست

**Bizim dəftərdə olan dünyanın sirlərini
Demək olmaz, başımızın bəlası olar.
Bu nadan camaatda hal əhli yoxdur,
Xatirimizdə olanı demək olmaz.**

Həmin mənə Mövlananın bir neçə beytində çox gözəl verilib (9, 5\498):

بر لبش قفل است و در دل رازها
لب خموش و دل پر از آوازا
عارفان که جام حق نوشیده اند
رازها دانسته و پوشیده اند
هر که را اسرار حق آموختند
مهر کردند و دهانش دوختند

**Dodaqda qıl var, ürəkdə sirlər.
Dodaq susqun, ürək avazla dolu.
Haqq camını içən ariflər
Sirləri bilərək üstün örtmüşlər.
Hər kim, Haqqın sirlərin bildisə,
Dodağın tikib möhürlədilər.**

Bəzən varlıq və yoxluğun zahir və batinini bilən şair bir arif kimi dünyəvi məstlikdən uca bir mərtəbəyə yetişdiyini söyləyir:

من ظاهر نیستی و هستی دانم
من باطن هر فراز و پستی دانم
با این همه از دانش خود شرمم باد
گر مرتبه ای و رای مستی دانم

**Mən varlıq və yoxluğun zahirini bilirəm,
Mən hər eniş-yoxuşun batinini bilirəm.
Bu qədər biliklə mənə ayıb olsun,
Əgər məstlikdən üstün bir mərtəbə bilsəm.**

Xəyyamda olan təzadlı düşüncə bəzən onu puçluq fəlsəfəsinə aparıb çıxarır:

دنیا دیدی و هر چه دیدی هیچ است
وان نیز که گفتی و شنیدی هیچ است
سرتاسر آفاق دودیدی هیچ است
وان نیز که در خانه خریدی هیچ است

**Dünya gördün və nə gördünsə heçdir,
Dediyin və eşitdiyən nə varsa o da heçdir.
Bütün üfüqlər boyu qaçdınsa heçdir.
Evdə süründünsə o da heçdir.**

Onun rübailərində şərab motivləri, xarabat və rindlik xüsusi yer tutur. Bu motivlər bir yandan dünyəvi ləzzət və xoş həyat tərzini ifadə edirsə, o biri yandan nəfsi paklıq və batini mərifət rəmzi olaraq, “zahid” və s.adlar altında verilən zahirpərəst və riyakar zümrələrə qarşı bir etiraz üslubudur. Rind bütün zahiri sifətlərdən vaz keçərək batınə yönələn bir obrazdır (1.s.37):

رندی دیدم نشسته بر خنگ زمین
نه کفر و نه اسلام و نه دنیا و نه دین
نی حق نه حقیقت و شریعت و یقین
اندر دو جهان کرا بود زهره این

**Bir rind gördüm oturmuş torpaqda,
Nə küfr, nə İslam, nə dünya, nə din,
Nə haqq, nə həqiqət, şəriət, yəqin
İki aləmdə kimdə belə cürət var...**

Həmin cəhətə görə, Hafiz özünü piri-xərabatın bəndəsi bilir (4.c.1.s.365):

بنده پیر خراباتم که لطفش

ور نه لطف شيخ و زاهد گاه هست و گاه نيست

**Xarabat pirinin bəndəsiyəm ki, lütfü daimdir,
Şeyx və zahidin lütfü gah var, gah yoxdur.**

Xarabat rəmzi mənada dünyəvi varlığın fənaya uğramasına işarə (4.c.1.s.153-134) olmaqla rind rəmzi ilə ortaqdır. Bu isə dünyaya və zahiri qaydalara tabe olmayan qələndər, hətta nəfsə tabe olan ağıl vəsvəsəsinə qarşı laübalı aşıq, zahid və başqa riyakar zümrələrə qarşı pak vicdan sahibi kimi tanınır (4.c.1.s.403-412). Füzuli həmin vəsvəsədən qurtuluş yolunu mey rəmzində tapır (13.s.366):

**Necə bir vəsvəseyi-əql ilə qəmnak olalım,
Gəlin alayışı-qəmdən çıxalım, pak olalım.
Nəşeyi-mey tapalım, qabili-idrak olalım,
Məstü mədhuşü xərabatıyü bibak olalım.**

Xarabat həm də pak qəlb aynasına işarədir və ariflər öz elmini çəkişmə, mübahisə, ixtilaf və qərəz dolu mədrəsədə deyil, həmin aynada tapırlar. Bu mətləb Yunus Emrede belə ifadə olunur (14.s.243) :

**Danışməndlər, alimlər mədrəsədə buldu elm.
Biz xarabat içində bulduk isə nə oldu.**

Füzuli (13.s.221) :

**Mədrəsə içrə müdərriş verdiyi min dərşdən
Yeydürür meyxanədə bir cam vermək , bir gözəl .**

Zahir alimləri din-məzhəb və şəkk-yəqin arasında sərgərdan qalmışlar, ancaq Haqqdan gələn nida deyir ki, yol nə odur, nə də bu (1.s.37):

جمعی متفکرند در مذهب و دین

قومی متحیرند در شک و یقین

ناگاه منادی در آید ز کمین

کای بی خیران راه نه آن است و نه این

**Bir dəstə din və məzhəbdə mütəfəkkirdir,
Bir qövüm şəkk və yəqində heyrətdədir.
Qəflətən pusqudan gələr bir nida:
Ey bixəbərlər, yol nə budur, nə də o.**

Xəyyam insan ömrünü aləmin əbədiliyi müqabilində bir dəm – bir nəfəs və an, həm də xəyal və yuxu kimi dəyərləndirir, əgər həmin ömür fürsətini dəyərləli yaşamaq mümkün deyilsə, onun nə faydası var?

شادی بطلب که حاصل عمر دمی است
هر ذره خاک کیقبادی و جمی است
احوال جهان و اصل این عمر که هست
خرابی و خیالی و فریبی و دمی است

**Şadlıq istə ki, ömrün hasili bir qəmdir
Hər zərrə Keyqubad və Cəmin torpağıdır.
Dünyanın halı və ömrün əsli
Yuxudur, xəyaldır, yalan bir dəmdir.**

Qaranlıq bir ictimai mühitdə hətta pakların canı yanıb torpaq olur, ancaq tütüsü görünmür, kimsə bu mənəvi böhranlara diqqət yetirmirsə, bəs onda bu gediş-gəlişin faydası nədir? (1.s.39):

از آمدن و رفتن ما سودی کو
در تار وجود عمر ما پودی کو ؟
در چنبر چرخ جان چندین پاکان
می سوزد و خاک می شود دودی کو ؟

**Gedib-gəlməyimizin hani faydası,
Vücudumuzun ərişində hanı arğacı?
Çərxin çənbərində neçə pakların canı,
Yanır, torpaq olur, tütüsü hanı?**

Ancaq Xəyyam heç də bir sıra araşdırıcıların iddia etdiyi kimi materialist, nihilist və hedonist deyil və İlahi Qəzayanın qaçılmaz olduğuna inanır (1.s.16):

آورند یکی و دیگری بر بایند
بر هیچ کس این راز همی نگشایند
ما را ز قضا جز این قدر ننمایند
پیمانہ عمر ماست می پیمایند

**Birini gətirib birini oğurlarlar,
Bu sirri heç kəsə açmazlar.
Bizə qəzadan bundan başqa bir şey göstərməzlər,
Ömrümüzün peymanəsini ölçüb verərlər.**

Dərin hikmət sahibi olan Xəyyam üçün məscid və kilisə, cəhənnəm və behişt məfhumlarının zahiri deyil, batini mənası önəmlidir:

تا کی ز چراغ مسجد و دود کشت
تا کی ز زیان دوزخ و سود بهشت
رو بر سر لوح بین که استاد قضا
اندر ازل آنچه بودنی بود نوشت

Nə vaxtadək məscidin çırağı və kilisənin tütüsü,

Nə vaxtadək cəhənnəmin ziyanı və behiştin faydası.
Get, lövhə üstündə gör ki, qəzanın ustadı,
Əzəldən nə olmalı idisə yazıb.

کس را پس پرده قضا راه نشد
وز سرّ قدر هیچکس آگاه نشد
هفتاد دو سال فکر کردم شب و روز
معلوم نگشت و قصه کوتاه نشد

Kimsə qəzanın pərdəsi arxasına yol bulmadı,
Kimsə qədər in sirrindən agah olmadı.
Yetmiş iki il gecə-gündüz fikirləşdim,
Məlum olmadı və qüssə qisalmadı.

Qəza və qədər in qaçılmaz olduğunu anlayan şair təkcə dünyəvi həyatın və maddi varlığın vəfasızlığından iztirab çəkmir, mənəvi baxımdan tərəddüd keçirərək “sirlər” pərdəsinə yol tapmadan orada fənaya uğrayacağını nigarəncılığına çəkir, heyrət içində haradan gəlib haraya gedəcəyini bilmir:

در یاب که از روح جدا خواهی رفت
در پرده اسرار فنا خواهی رفت
خوش باش ندانی از کجا آمده ای
می نوش ندانی به کجا خواهی رفت

Anla ki, ruhdan ayrı gedərsən,
Sirlər pərdəsində fəna edərsən.
Xoş ol, haradan gəldiyini bilmərsən,
Mey iç, hara gedəcəyini bilmərsən.

Öncə işarə etdiyimiz rindlik düşüncəsinə uyğun, Xəyyam hətta məhşər günü meyxanə qapısında olacağını xatırladır, bu məstlik ona əzəldən bəxş olunan ilahi feyzdən ibarətdir.

چون در گذرم به باده شویید مرا
تلقین ز شراب ناب گویید مرا
خواهید به روز حشر یابید مرا
از خاک در میکده جویید مرا

Əgər ölsəm badə ilə yuyun məni,
Pak şərabla mənə təlqin söyləyin.
Məhşər günü məni tapmaq istəsəniz
Meykədə qapısının torpağında axtarın məni.

Rumi və Hafizdə işlənən bu sayaq bədii-rəmzi deyimlər hedonizmdən və maddiyyatdan uzaq batini hikmətamiz məna bildirir (10.s.143; 4.c.2.s.958):

زخاک من اگر گندم بر آید
از آن گر نان پزی مستی فزاید.

میا بی دف به گور من، برادر!
که در بزم خدا غمگین نشاید

**Torpağımdan əgər buğda bitsə,
Ondan çörək bişirsələr məstlik artırar.
Dəfsiz qəbrimin üstünə gəlmə, qardaş
Allahın bəzmində qəmlilik yaraşmaz.**

بر سر تربیت من با می و مطرب بنشین
تا به بوییت ز لحد رقص کنان برخیزم

**Türbəm üstündə mey və mütriblə otur
Sənin qoxunla qəbirdən rəqs edə-edə qalxaram.**

Dünya fani və dəyişkəndir, bu gün səbzə çəməndə otur ki, sabah sənin və mənim torpağımdan səbzə çıxacaq (1.s.40):

می خور که فلک بهر هلاک من و تو
قصدی دارد به جان پاک من و تو
در سبزه نشین و می شیرین می خور
کاین سبزه دمد بسی ز خاک من و تو

**Mey iç ki, fələk məni və səni həlak etmək istəyir,
Mənlə sənin pak canının qəsdindədir.
Çəməndə (səbzədə) otur və şirin mey iç,
Mənimlə sənin torpağından çox belə səbzə çıxar.**

Füzuli isə torpağından düzələn sağərin rindlər məslisini gəzib onun niyazını çatdırmasını istəyir (13.s.166):

**Mən xud öldüm, ey türabımdan olan sağər, müdam
Rindlər bəzmin gəzib bir-bir yetir məndən niyaz.**

Xəyyam dünyəvi amildən yapışanda ömrü mənasız və puç bilir, hətta elmdə ustad olmağı da ona təsəlli vermir (1.s.35):

یک چند به کودکی به استاد شدیم
یک چند به استادی خود شاد شدیم
پایان سخن شنو که ما را چه رسید
از خاک بر آمدیم و بر باد شدیم

**Bir bu qədər çocuqluqdan ustad olduq,
 Bir bu qədər öz ustadlığımıza şad olduq.
 Sözun sonun eşit ki, bizə nə yetdi?
 Torpaqdan gələrək küləyə getdik.**

Torpaqdan yaranan kuzə də, onu düzəldən insan da yenə torpağa gedir, yəni Qur'an təbiri ilə görə Haqqın vəchindən savayı nə varsa fanidir:

در کارگه کوزه گران رفتم دوش
 دیدم دو هزار کوزه گویا و خموش
 ناگاه یکی کوزه بر آورد خروش
 کو کوزه گر و کوزه خورو کوزه فروش
**Dünən kuzəgərlər kargahına getdim,
 İki min susan və danışan kuzə gördüm.
 Birdən bir kuzə haray qopardı:
 Hanı kuzəgər, kuzədən içən və kuzəsatan?**

Bəs çöldə bitən lalə və bənəfşə, kuzəyə qoyulan dəstək onun hikmətamiz bədii təxəyyülündə necə təsəvvür edilir? (1.s.14, s.4):

در هر دشتی که لاله زاری بوده است
 از سرخی خون شهریارى بوده است
 هر شاخ بنفشه کز زمین می روید
 خالی است که بر رخ نگاری بوده است
**Çöldə olan hər bir laləzar
 Bir şəhriyarın qanından qızarıb.
 Yerdən bitən hər bənəfşə gülü
 Bir nigarın üzündə xal olmuşdur.**

این کوزه چو من عاشق زاری بوده است
 در بند سر زلف نگاری بوده است
 این دسته که در گردن او می بینی
 دستی است که برگردن یاری بوده است
**Bu kuzə mən kimi zar aşiq olub,
 Bir nigarın saçının bəndində olub.
 Onun boynunda gördüyün bu dəstə,
 Bir yarın boynunu qucan əl olub.**

Kimsə öz zahiri gözəlliyinə, qüdrət və hakimiyyətinə qürrələmə bilməz, tale elə gətirər ki, nadanın gəzdirdi torpaq bəlkə də bir cananın çöhrəsi və ya binaya qoyulan kərpic isə sultanın barmağı ola bilər (1.s.9):

خاکی که زیر پای هر نادانی است
کف صنمی و چهره جانی است
هر خشت که بر کنگره ایوانی است
انگشت وزیر یا سرسلطانی است

**Hər nadanın ayağı altında olan torpaq
Bir sənəmin əli və bir cananın çöhrəsidir.
Eyvan sütununa qoyulan kərpic,
Vəzir barmağı və ya sultan başıdır.**

Oxşar məzmunlar Fəridəddin Əttarın rübailərində də müşahidə edilir (12.s.102):

اجزای زمین تن خردمندان است
ذرات هوا جمله لب و دندان است
بندیش! خاکی که بر او می گذاری
گیسوی بتان و روی دلبدان است

**Torpağın tərkibi ağıllıların bədənindəndir,
Havanın zərrələri cümlə dodaq və dişdəndir.
Düşün! Ayaq qoyduğun torpaq,
Gözəllərin saç və dilbərlərin üzündəndir.**

Bütün bu və ya buna oxşar mənada söylənən hikmətamiz deyimlər keçmişdə baş verənlərdən ibrət üçündür və Xaqani “Eyvani-Mədain”i həmin ibrətlə başlayır (3. s.303):

هان، ای دل عبرت بین از دیده نظر کن، هان
ایوان مداین را آیینہ عبرت دان

**Ayıl, ey ibrət görən könül, ayıl!
Mədayin xərabələrini ibrət aynası bil!.**

Hafizin bu beyti də həmin mənaya uyğun dünya həyatının vafasızlığına işarə edən hikmətamiz xəbərdarlıq kimi səslənir(4.c.1.s.454):

قدح به شرط ادب گیر زانکه ترکیبش
ز کاسه سر جمشید و بهمن است و قباد

**Qədəhi ədəblə götür ki, onun tərkibi
Cəmşidin, Bəhmənin və Qubadın başının kasasındandır.**

“Buludun səbzə üzərinə ağlaması” çox incə bir kinayəli istiarə və ya təşxis sənətidir. Bu gün biz həmin səbzə üstündə tamaşa ediriksə, bizim torpağımızdan çıxan səbzə üstündə kimlər tamaşa edəcək? (1.s.4):

ابر آمد و باز بر سر سبزه گریست
 بی باده گلرنگ نمی باید زیست
 این سبزه که امروز تماشاگاه ما ست
 تا سبزه خاک ما تماشاگاه کیست

**Bulud gəldi yenə səbzə üstünə ağladı,
 Gülrəngli badəsiz yaşamaq olmaz.
 Bu səbzə bizim tamaşağahımızdırsa,
 Bizim torpağımızın səbzəsi kimin tamaşağahıdır?**

Xəyyam sonda belə bir nəticəyə gəlir: **Aləmin sonsuzluğu müqabilində yaşayan hər bir dəmi və hər nəfəsi qənimət bilmək!** Ancaq bunu bəzi zümrələrin iddia etdiyi nihilizm, hedonizm və maddiyat mənasında təqdim etmək Xəyyam hikmətinin təhrifi və dəyərsizləşdirilməsi olardı:

از منزل کفر تا به دین یک نفس است
 وز عالم شک تا به یقین یک نفس است
 این یک نفس عزیز را خوش دار
 کز حاصل عمر ما همین یک نفس است
**Küfrün mənzilindən dinədək bir nəfəsdir,
 Şəkk aləmindən yəqinədək bir nəfəsdir.
 Bu bir əziz nəfəsi xoş saxla ki,
 Ömrümüzün hasili həmin bir nəfəsdir.**

Başqa Şərq klassikləri də ömür fürsətindən insan kimi yararlanmağı vurğulamış, ölümdən isə nigaran qalmamışlar. Sədi (2.s.337):

به غنیمت شمر ای دوست دم عیسی صبح
 تا دل مرده مگر زنده شود کاین دم از اوست
**Qənimət say, ey dost, sübhün İsa dəmini,
 Ölən ürək dirilərsə, bu dəm (nəfəc) Ondandır.**

Mövlana (9.1/1142):

پس ترا هر لحظه مرگ و رجعتی است
 مصطفی فرمود : دنیا ساعتی است
**Demək, hər an sənin ölümün və qayıtmağın var,
 Mustafa deyib: dünya bir saatlıqdır.**

Ancaq Nizami ölümdən qorxmur, çünki bu yol onu Haqqa qovuşdurur (7.s.7):

گر مرگ رسد چرا هراسم

كان راه به تو ست می شناسم
Ölüm yetişərsə niyə bəs qorxum,
Bu yol Sənə aparır, tanıyıram.

Sədi həyat dəmlərini qənimət bilməyi belə ifadə edir (5.s.332):

شب است و شاهد و شمع و شراب و شیرینی
 غنیمت است چنین شب که دوستان بینی
Gecədir, şahid şəm, şarab və şirni
Belə gecədə dostları görmək qənimətdir.

Hafiz isə bu barədə belə deyir (4.c.2.s.1087):

فرصت شمار صحبت کزین دو راهه منزل
 چون بگذاریم دیگر نتوان به هم رسیدن
Fürsət bil, bu iki mənzillik yolun söhbətini,
Elə ki, keçdik, daha bir-birə yetişmərik.

Hikmət sahibi olan arif nə keçənlər üçün həsrət çəkər, nə də gələcəyin qəmini yeyər, bu ömür dəmini qənimət bilər (1.s.32):

ای دوست بیا تا غم فردا نخوریم
 وین یک دم عمر را غنیمت شمیریم
 فردا که از این دیر کهن در گذریم
 با صد هزار سالگان سرپسیریم
Ey dost, gəl sabahın qəmin yeməyək,
Bu bir dəm ömrü qənimət bilək.
Sabah bu köhnə deyrdən köçəndə
Yüz min yaşlılarla baş-başa olarıq.

Arif dünya həyatının sonu yox olduğuna görə, hətta var olarkən özünü yox sanır, Xəyyam elə həmin məntiqə görə ömür fürsətini xoş keçirməyi tövsiyə edir (1.s.31):

خیام اگر ز باده مستی خوش باش
 با لاله رخی اگر نشستی خوش باش
 چون عاقبت کار جهان نیستی است
 انگار که نیستی چون هستی خوش باش
Xəyyam, badədən məstsənsə, xoş ol,
Laləüzlü ilə oturmusansa, xoş ol!
Dünya işinin sonu yoxluq olduğundan,
Sanki yoxsan, neçəki varsan, xoş ol!

خیام که خیمه های حکمت می دوخت
در کوره غم فتاد و ناگه بسوخت
مقراض اجل طناب عمرش ببرید
دلالت قضا به رایگانیش بفروخت

Hikmət xeymələri toxuyan Xəyyam
Qəmin kürəsində kül oldu tamam.
Əcəlin qayçısı kəsdi ömrünü,
Qəzanın dəlləli satdı müftəcə.

Orta çağlarda bir çox hikmət və irfan sahibləri adətən həm müxtəlif avam və cahil təbəqə, həm də başqa ictimai-siyasi zümrə və rəsmi dini qurumlar arasında qəbul edilib-edilməyəcəklərinə əhəmiyyət vermədən öz iç dünyalarına və vicdanlarına sığınmışlar. Ona görə də bəzən həmin şəxslər cəmiyyətdə müəmmalı və əfsanəvi halda təqdim edilmişlər. Ömər Xəyyam çox mütaliə edib və çox düşüncə, öz elmi dühası ilə qürrələnən zümrədən fərqli olaraq insan zəkasının hələ də əsl həqiqətə yetişmədiyini dərk edib. Hikmət, təbiətşünaslıq, fəlsəfə, kəlam, fiqh sahəsində illər boyu araşdırma aparənlər həqiqətə yetişsəydilər bu qədər mübahisələr, fikir ixtilafları, ziddiyyətlər və qarşılıqlı ittihamlara yer qalardı? Hər zümrə özünü haqlı sayır, ancaq Haqq onların nəfsindən və elmindən qat-qat yüksəkdə və uzaqdadır. Həqiqət sabit və dəyişməzdir, ancaq müxtəlif zümrələrin mülahizələri səbətsizdir. Bundan başqa, Xəyyamın dövründə bir yandan quru təəssüb və məzhəb ixtilafları (rafizilər, əşərilər, hənəfilər, şafeilər) cərəyan edirdi, daha çox əşərilər sıxışdırılırdı. Əbu Hənifənin davamçıları ya şafei, ya da əşəri məzhəbinə meyillənirdilər. Başqa bir yandan, ictimai mühitə çökən qəmli bir sükut və quru ehkamçılıqdan, riyakarlıq və cəhaldən doğan məyusluq və bədbinlik hökm sürürdü. Məşhur tarixçi Qəzvininin qeyd etdiyi kimi, ondan gizləncə dərs alan birisi cammaat arasında ona tənə vurmuş, Xəyyam isə onu ifşa etməyə məcbur olmuşdu. İmam Qəzali də vaxtilə ictimai-siyasi və məzhəb çəkişmələri ilə dolu ideoloji mühitin sıxıntılarından, mədrəsənin qeyli-qalından qaçaraq, təsəvvüfə pənah gətirmişdi. Xəyyamın ruhiyyəsində qəribə bir təzad vardır: onda qabarıq şəkildə nəzərə çarpan xoşluq və şadyanalıq istəyi mövcud həyata olan bədbinlikdən irəli gəlir. Buna oxşar bədbinlik və məyusluq Əbul-Əla Məridə vardır. Ömər Xəyyama görə, dünyanın gözəlliyi, lütfü və xoşluğu davamlı deyil, ona görə həyatın hər dəmindən faydalanmaq və ömrü xoş keçirmək ideyası ön plana çəkilir (2.s.137). Eyni zamanda həyat keçicidir, ömür bitən kimi hiss, hərəkət, ağıl və idrak – hamısı dayanır. Deməli, həyat dəyərlidir və onun qədrini bilmək və ondan insan kimi yararlanmaq gərəkdir.

QAYNAQLAR:

- ۱- عمر خیام نیشابوری . رباعیات . محمد علی فروغی . تهران . ۱۳۵۰
- ۲- سیری در شعر فارسی. دکتر عبدالحسین زرین کوب . تهران. ۱۳۷۱
- ۳- با کاروان حُله . (مجموعه نقد ادبی) . دکتر عبدالحسین زرین کوب . ۱۳۷۱
- ۴- حافظنامه (شرح الفاظ، مفاهیم کلیدی و ابیات دشوار حافظ). بها الدین خرمشاهی. . تهران. ۱۳۷۸
- ۵- گزیده غزلیات سعدی. مقدمه و شرح: دکتر حسن انوری. تهران: نشر علمی. ۱۳۷۸
- ۶- مخزن الاسرار. نظامی گنجوی. حواشی و تصحیح و شرح: وحید دستگردی. تهران: ارمغان. ۱۳۱۳
- ۷- لیلی و مجنون. نظامی گنجوی. حواشی و تصحیح و شرح: وحید دستگردی. تهران: ارمغان. ۱۳۱۳
- ۸- اقبال نامه . نظامی گنجوی. حواشی و تصحیح و شرح: وحید دستگردی. تهران: ارمغان . ۱۳۱۷
- ۹- مثنوی معنوی . مولانا جلال الدین . نسخه نیکلسون. تهران . ۱۳۷۸
- ۱۰- گزیده غزلیات شمس. مقدمه و شرح: دکتر محمد رضا شفیعی کدکنی. تهران: نشر کتاب . ۱۳۶۳
- ۱۱- دیوان بابا طاهر. تصحیح: وحید دستگردی . تهران، ۱۳۴۹
- ۱۲- گزیده رباعیات عطار نیشابوری "مختارنامه". گزینش و گزارش: دکتر رضا اشرف زاده. ۱۳۷۷
13. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Tərtib edən:H.Arash. 5 cildə. c.1.B.1958
14. Yunus Emre Divanı. Hazırlayan :Yusif Subaşı . Hisar Yayınevi . İstanbul .1983

NADİR FARS VƏ TÜRKDİLLİ RÜBAİLƏR TOPLUSU

XVIII-XIX əsrlərdə tərtib olunmuş əlyazma bəyazlarının, cüng və məcmuələrin tədqiqi nəticəsində Şərqi həm unudulmuş şairləri aşkar edilir, həm də məşhur söz sənətkarlarının elm aləminə məlum olmayan şeirləri, əsərlərinin əlyazma nüsxələri, xüsusilə həmin əsərlərin elmi-tənqidi mətnlərinin tərtibi üçün dəyərli qaynaqlar üzə çıxarılır.

Orta əsrlərdə üç dildə - ərəb, türk, fars dillərində yaradılan ədəbi irs bir-birinə bağlı olsa da, bu sayaq şeir toplularında daha çox fars və türk dilində yazılan nümunələr bir araya gətirilib. Bu isə iki dildə yazılan ədəbiyyatın daha çox müştərək cəhətlərə malik olduğuna dəlalət edir.

Hər hansı bir müəllifin əsərlərindən məcmuələrdə və bəyazlarda verilən nümunələr xalq tərəfindən onların necə rəğbətlə qarşılandığını göstərməklə bərabər, həmin əsərlərin mətnşünaslıq baxımından tədqiqi üçün bir qaynaq kimi də əhəmiyyətlidir. Belə ki, məcmuə və bəyazlarda verilən həmin nümunələr ayrı-ayrı mənbələrdən alındığından onların çap olunmuş variantı, eləcə də ayrı-ayrı əlyazmalarında gedən eyni nümunələri ilə müqayisədə bir sıra uyğunsuzluqların olduğunu aşkarlayır. Xüsusilə dahi sənətkarların əsərlərinin bir sözünə belə etinasızlıq olmamaq naminə, hər hansı məcmuədə gedirsə-getsin, həmin qaynaqlar tədqiq edilməli və mətnşünaslıq baxımından uyğunsuzluqlar üzə çıxarılmalıdır. Bu yolla, əlbəttə ki, həmin şeir nümunələrinin səhih variantının əldə edilməsinin mümkün olacağı şübhəsizdir.

Bu baxımdan özbək ədəbiyyatı tarixində müəyyən xidməti olan Sultan xan Ədanın cüngü diqqəti cəlb edir. Sultanxoca Əda Əhrari (vəf. Səmərqənd, h.1250(=1834-1835-ci illər) Ömər xan Əmirinin saray şairlərindən olmuşdur. Öz şeirlərini Əda və Sultan xan təxəllüsü ilə yazmış istedadlı şair “Sultan xan xacə Şeyxülislam Əhrari Səmərqəndi Buxarada Əmir Heydər, Kokandda Ömər xan Əmiri, yenə Buxarada Əmir Nəsrullah yanında yüksək rütbəyə çatmış, şeir yazmış, türkcə və farsca divan bağlamışdır. Hazırda bu sənətkarın 320 vərəqdən ibarət divanının və göstərilən cüngünün bir neçə əlyazma nüsxəsi Özbəkistan EA Şərqşünaslıq

İnstitutunda saxlanılır.

Sultan xan Əda Əhrarinin cüngünün Bakı nüsxəsi 141 vərəqdən ibarətdir və burada 832 rübai toplanıb. Bu nadir nüsxə Orta Asiyada köçürülüb, sonradan Azərbaycana gətirilmişdir. Əlyazmanın dəyərini artıran və onu orjinal bir ədəbi nümunə kimi müəyyənləşdirən cəhət ondan ibarətdir ki, Sultan xan bu rübailəri müstəzad şəklinə salmışdır. Tərtibçi müstəzadları həm forma, həm də məzmun baxımından orjinal ilə yaxşı əlaqələndirə bilmişdir. O, Şərqin tanınmış dahi sənətkarlarından – Ömər Xəyyam, Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Ürfi Şirazi, Əlişir Nəvai, Məhəmməd Füzuli və başqalarının əsərlərindən təsirlənərək onların bir sıra şeirlərinə müxtəlif nəzirələr yazsa da, ən maraqlı ədəbi fəaliyyəti tanınmış şairlərin rübailərini işləyərək, yeni-yeni şeir nümunələri yaratmaqdan ibarət olmuşdur. Ayrı-ayrı şairlərin şeirlərindən təzmin edib, müxtəlif nümunələr yaratdığı da məlumdur.

Əda Əhrarinin saray kitabxanasında olan əlyazmalarından istifadəsi şübhəsizdir. Hər halda onun ixtiyarında əsərlərin səhih əlyazma nüsxələri olduğu inkaredilməzdir. Elə ona görə də onun əsərləri, xüsusilə müxtəlif şairlərin əsərlərindən istifadə yolu ilə yaratdığı məcmuə bir qaynaq kimi, mətnşünaslıq baxımından əhəmiyyətli olub tədqiqata cəlb edilməlidir. Sultan xan Əda Nəvai və Füzuli ədəbi məktəbinə mənsub şairlərdən biri olmuşdur. Onun Ömər Xəyyam, Xaqani Şirvani, Ürfi Şirazi, Əlişir Nəvai, Məhəmməd Füzuli və başqalarının rübailərini müstəzad şəklinə salaraq yaratdığı poetik nümunələri bir topluda cəmləşdirən bəyazının bir əlyazma nüsxəsi hazırda Azərbaycan MEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır. İnstitutda saxlanılan bu cüng əlyazmanın fars dilində olan müqəddiməsində deyilir:

ادایی احراری از روی بیکاری خواست که، به بهانه ای جنگ در دامن
بزرگان زند، ناچار به رباعی عزیزان مستزادی اختیار کرد ما خد به گرده دامن آن
مردان نمیرسیم، شاید که گرد دامن مردی بما رسد.

Tərcüməsi: “Əda Əhrari işsizlikdən istədi ki, görkəmli şəxslərin xatirəsi olaraq əlini böyüklərin ətəyinə vursun. Naçar qalıb məşhurların rübailərini müstəzad etməyi seçdi. Biz özümüz o kişilərin ətəyinin tozuna çatmasaq da, bəlkə həmin istedadların ətəyinin tozu bizə çata” (1. S-384, 133651).

Əlyazma ağ, saya Orta Asiya istehsalı olan vərəqlərə qara mürəkkəblə, daxilində şikəstə ünsürləri olan incə nəstəliq xətti ilə yazılmışdır. Əski

üsulla - paygirdlərlə vərəqləndirilmişdir. 36, 37-ci vərəqlər arasından, eləcə də 1a vərəqinin üst tərəfi kəsilmişdir. Vərəqlər rütubət nəticəsində öz təbii rəngini itirmiş, saralmışlar. Katib sonluğu yoxdur. Sonuncu “b” vərəqində rus dilində “Стихотворения Султан Хана, Бухарского поэта», altında isə «Начало неразбери́мо», eləcə də başqa anlaşılmayan qeydlər vardır. Cildi, hər iki tərəfi üç ornamentli medalyonlarla bəzədilmiş zoğalı rəngli meşindəndir. Böyük sənətkarlıqla hazırlanmış cildin iç tərəfinə mavi kağız yapışdırılmışdır.

Əlyazmanın haşiyələrində az da olsa, şeirlərdən buraxılan sözlər, bəzi sözlərin başqa nüsxədə olan forması və s. qeydlər vardır. Görünür katibin köçürmək üçün götürdüyü nüsxədən əlavə ixtiyarında daha bir başqa əlyazması da olmuşdur.

Müqəddimədən məlum olur ki, Əda istifadəsində olan bütün rübailəri müstəzad etmişdir. Lakin rübailərin müəllifləri əlyazmada göstərilmədiyindən onların hərtərəfli müqayisəsində müəyyən çətinlik yaratmışdır.

Əlyazmanın dəqiq köçürülmə tarixi qeyd olunmasa da, əsas paleoqrafik xüsusiyyətlərinə görə onun şairin öz dövründə-XIX yüzillikdə yazıldığını söyləmək olar.

Əda Əhrarinin bu məcmuəsi haqqında vaxtilə bəyazlardan danışılarkən, qısa da olsa bəhs edilmişdir (2.səh.78). Lakin mətnşünaslıq baxımından, xüsusilə klassik şairlərin rübailəri barədə heç bir fikir söylənilməmişdir. Halbuki, deyildiyi kimi, Ədanın ixtiyarında şairlərin əsərlərinin səhih əlyazma nüsxələrinin olması inkaredilməzdir. Doğrudur, bu əlyazmasına şairlərin bütün rübailəri deyil, ancaq onların müəyyən rübailərinin müstəzadları daxil edilmişdir. Əda Əhrari öz məcmuəsində dünyanın mədəni xalqları arasında şöhrət tapmış klassik şairlərdən biri olan, İran xalqının XI əsr filosof şairi, hikmətli rübai ustadı Ömər Xəyyamın (1040-1123) misli görünməmiş dərin mənalı rübailərinə böyük yer vermiş və onları müstəzad etmişdir. Xəyyamın bütün rübailəri dərin fəlsəfi fikirlərlə doludur. Onun həyatı sevməyi, azad sevgini və mənalı yaşamağı təbliğ edən rübailəri ölməz bir qüvvəyə malikdir. Əda Əhrari öz məcmuəsində böyük rübailər ustası olan Ömər Xəyyamın rübailərini də müstəzad etmişdir:

درد هر کسی بکفداری نرسید
 خندان خندان
 تا بردلش از زمانه خاری نرسید
 چندان چندان
 با شانه نکر که تا بصد شاخ نشد
 از ارّه ظلم

دستش سر زلف تکاری نرسید
دندان دندان

**Bu dünyada elə bir kimsə yoxdur ki,
gülüzlü gözələ yetməyincə
gülə-gülə
Ürəyinə zəmanədən tikan dəyməmiş olsun,
o qədər, o qədər
Darağa bax ki, yüz tikə olmayınca.
zülumdən
Əli gözəlin saçına toxunmur,
diş-diş**

از منزل کفر تا بدین یکنفس است
میگفت سردهش
وز عالم شک تابیین یکنفس است
بشنو تو خموش
ابن یکنفس عزیز را خوش میدار
درخانه دل
کز حاصل عمر ما همین یکنفس است
با حفظش گوش

**Bir nəfəs yol vardır kufrdən dinə.
Bir nəfəs yol vardır şəkdən yəqinə,
Ömrünün hasili bu bir nəfəsdür.
Bu əziz nəfəsi xoş keçir yenə. (M.M.Seyidzadə)**

آمد سحری ندا از میخانه ما
در نیک محل
کای رند فرا باقی دیوانه ما
از روز ازل
برخیز که بر کنیم پیما نه زمی
در وقت صیوح
زان بیش که پر کنند پیمانها ما
در صاف اجل (səh.11a)

**Bir səhər səsləndi bu meyxanəmiş
Ki: "Ey sərxoşumuz, ey divanəmiş!**

**Qalx ki, dolduralım peymanələri
Torpaqla dolmamış öz peymanəmiz”**
(tərcümə: M.Müşfiqindir)

Misal olaraq Xaqani Şirvaninin (1126-1199) də bir rübaisinə nəzər salmaq yerinə düşər.

Əda Əhrari məcmuəsində:

دلدار بمن گفت مدار اندیشه
دل خوش کن بر صبر گمار اندیشه
کو صبر دل آنچه دلش میخوانی
یکقطره خون است هزار اندیشه

**Sevgilim mənə dedi qəm çəkmə
Ürəyini xoş eylə, səbr eylə.
Sənin könlünün səbri hamı?
Ürəkdə bir qətrə qandır amma min fikir.**

Xaqani “Divan”ında isə rübai aşağıdakı şəkildədir:

گفتی که ترا شوم مدار اندیشه
دل خوش کن و بر صبر کمار اندیشه
کو صبر کدام دل؟ چه میگوی تو
(4, s.734) یک قطره خون است و هزار اندیشه

**Dedin ki, sənin olaram, fikir etmə.
Könlünü xoş saxla, səbr et.
Hamı ürəkdə səbr, sən nə deyirsən?
Ürəkdə bir qətrə qandır amma min fikir.**

Müəlliflərin Əda Əhrari tərəfindən verilmiş rübailəri onların çap nüsxəsi ilə müqayisədə yalnız Azərbaycan müəlliflərinin deyil, öz milli sənətkarlarının şeirlərində də, mətnşünaslıq baxımından uyğunsuzluqlar aşkarlandı. Buna XV yüzilliyin dahi özbək sənətkarının rübailəri ən tutarlı misal ola bilər.

Əlişir Nəvainin (1441-1501) çap olunmuş “Mükəmməl asarlar toplanı”nda verilən üçüncü rübai aşağıdakı şəkildədir.

**Ya rəbb ki, inoyətini yar aylə mənğa,
Yoqluqqa hidayətini bar ayla mənğa,**

**Hər kahfi kifəyətni dar ayla mənə,
Hər dürri inoyətni nisor ayla mənə** (5, s. 643)

Həmin rübainin Əda məcmuəsinin əlyazmasında, Nəvai rübailərinin birinci sırasında gedən variantı aşağıdakı formadadır.

**Ya rəbb ki, inayətni bar eylə mənə,
Qulluğuna hidayətni yar eylə mənə,
Həm kəhfi-kifayətni var eylə mənə,
Həm dürri-inoyətni şad eylə mənə**

Əda Əhrari öz məcmuəsində farsdilli şairlərdən Ürfi Şirazinin (vəfatı. 1503) də rübaisini vermiş və onu təzmin etmişdir.

رفتیم بحرم که درد ایمان دانند
من کردم چهر
معموری دل ز کفر ویران دانند
چون جسم از زهر
ناقوس محبت بدورنگ آوردم
از درد صنم
خوش مذهب ملتی بچنگ آوردم
در آخردم

**Hərəmə getdim ki, imanın dərdini bilərlər
mən nəzər saldım.
Ürəyin rahatlığını küfrdən viran etdilər
cismindən zəhər kimi,
Məhəbbətdən zəngini səsləndirdim
sənəmin dərdindən,
Xoş məzhəb milləti ələ aldım
son nəfəsdə.**

یارب بر غیبت به پناه آمده ام
بی لاف کذاب
سر تا به قدم غرق کنایه آمده ام
گفتم زین صاف
چشمی ز کرم بخش که غایت شوق
وز جوش طپش

بیادہ بہ امید نگاہ آمدہ ام
گفتم همچون دل صاف

**İlahi sənin ardınca gəlmişəm
yalan danışmadan,
Başdan-ayağa günahla gəlmişəm
bunu açıq aydın dedim.
Kərəm gözü ilə, çoxlu sevinclə
ürəyim döyünərək,
Badəsiz görmək ümidi ilə gəlmişəm
bunu da təmiz ürəklə dedim.**

Məhəmməd Füzulinin (1496-1556) Bakıda 1958-ci ildə nəşr edilmiş “Divan”ının rübailər bölməsinə yetmiş beş, əsərin əlavə hissəsinə də iki rübai daxil edilmişdir. Doğrudur, əlavə hissəsində verilən iki rübaidən biri Əlişir Nəvai qələminə məxsusdur. Bununla belə, Füzulinin fəqət 57 rübaisinə müstəzad etmiş və 19 rübai kənarda qalmışdır. Eyni sözləri rübailəri verilmiş başqa müəlliflərə də şamil etmək olar. Əlişir Nəvainin külli miqdarda rübailəri içərisindən ancaq iyirmi səkkiz rübai verilmişdir. Ehtimal ki, Ədanın məcmuəsinin başqa daha mükəmməl, bizə məlum olmayan əlyazmalarında rübailərin sayı daha çoxdur. Hər halda şairin avtoqrafı əldə olmadığından məcmuənin tam məzmunu haqqında fikir söyləmək çətindir.

Həmin məcmuədə verilən rübailəri şairlərin çap olunmuş əsərlərində gedən variantları ilə müqayisə etdikdə bir sıra uyğunsuzluqlar meydana çıxdı. Elə yalnız Ədanın ən çox sevdiyi, təsirləndiyi şair olan Füzulinin rübailəri deyilən cəhətləri yaxşı açıqlayır. Füzuli “Divanı”nın 1958-ci il nəşrində gedən 20-ci rübainin iki misrasını Ədanın məcmuəsinin əlyazma nüsxəsi ilə müqayisə edərkən hər iki misranın mətnində uyğunsuzluq olduğu müəyyənləşdi.

Füzuli “Divan”ının 1958-ci il nəşrində

**Bir abü həvadır əşki-gərmü dəmi-sərd
Kim, ondan alır nəşvü nəma gülbüni-dərd. (3, s.390)**

Əda əlyazmasında

**Mirati-həvadır əşki-gərm dəmi-sərd,
Gər onda alır nəşvü nüma gülbüni-dərd.**

71-ci rübai 1958-ci il nəşrində “Eylə” rədifilə verilmişdir. Əda nüsxəsində isə rədif əksinə “Etmə” kimi getmişdir.

70-ci rübainin birinci misrası Füzuli “Divan”ının 1958-ci il nəşrində

Yandırdı məni şövqi-cəmalın, ey mah!

Əda əlyazmasında isə:

Yandırdı məni şəmi-cəmalın, ey mah! –kimidir

Bizcə, Əda nüsxəsindəki daha uyğundur. Şövqdən daha çox şəm yandırar.

Elə rübailər var ki, əksər beytlərində uyğunsuzluq müşahidə olunur. Məsələn, Füzuli “Divan”ının 1958-ci il nəşrində gedən 49-cu rübaini göstərmək olar:

**Yox dəhrdə bir müvafiqi-təb hərif,
Kim, söhbəti dilgüşa ola, təbi zərif.
Fəryad ki, nacins müsahiblər ilə,
Bifaidə zayə oldu ovqati-şərif.**

Əda məcmuəsində isə:

**Yox dəhrdə bir müvafiqi-dəhr zərif,
Kim, söhbəti dilgüşa ola, təbi lətif,
Fəryad ki, nacins müsahiblər ilə
Zayə keçir müdam ovqati-şərif.**

Rübainin üç misrasında mətndə fərq aşkarlandı. Bu cür uyğunsuzluqlar başqa müəlliflərin rübailərində də müşahidə edilir.

Göründüyü kimi, bütün misralarda söz müxtəlifliyi vardır. Bu cür misalların sayını artırmaq da olar. Lakin bu bir neçə misal deyilən fikri yaxşı açıqlaya bilər. Elə ona görə də Əda Əhrarinin həmin bəyazı orada verilən rübailərin mətnlərinin öyrənilməsi baxımından tutarlı qaynaq olduğu üçün ayrıca tədqiqat obyekti ola bilər. Bəyaz həm də ədəbi əlaqələrin öyrənilməsində də əhəmiyyətlidir.

Əlyazma, məlum olduğu kimi, bir abidə kimi də qiymətlidir. Əlyazmanın paleoqrafik cəhətlərindən əlavə elə yalnız onun özünün dəyəri, həm də bu nadir abidənin Bakıda AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanması müsbət hadisədir. Doğrudur, elə şairlər və yazıçılar vardır ki, onların heç vətəninə olmayan əsərlərinin nadir əlyazma nüsxəsi yalnız Bakıda saxlanılır. Bunlara misal olaraq XII yüzillik müəllifi Cövhərinin “Əmir Əhməd və Məhsəti” əsərinin əlyazmasını və başqalarını göstərmək olar. Lakin Ədanın həmin əsərinin əlyazması, bir sıra cəhətləri açıqlamaq üçün çox əhəmiyyətli abidələrdəndir. Deyildiyi kimi, bu əsər az yayılan əsərlərdəndir.

Məlumdur ki, Sultanxoca Əda Əhrari yaradıcılığının ilk illərində əsərləri ilə, həm də bir şəxsiyyət kimi böyük hörmət qazanan şəxsiyyətlərdən olmuşdur. Lirik əsərləri ilə tanınmış Əda özü hətta şeirləri ilə də fəxr etmişdir. “Təzkireyi-Qəyyumi”də onun bir qəzəli tam, həm də “Biri” rədifli qəzəlidən bir beyt nümunə verilmişdir. Həmin bir beytdə Əda, Əmiri Ömər xanlı Sultan Hüseyn Bayqaranı bərabər bildiyi kimi özünü şeirdə Nəvaiyə bərabər tutur (6. s.240).

Ədanın istedadlı şair olmasına baxmayaraq əsərləri geniş yayıla bilməmişdir. Bu da əlbəttə ki, səbəbsiz deyildir. Ömər xan dövrünün istedadlı şairlərindən olan Əda o vəfat etdikdən sonra Buxaraya gedir. Buxara Əmiri onu Şeyxülislam təyin edib Səmərqəndə göndərir, hicri 1230(1834-1835) illərdə Səmərqənddə vəfat edir. Əda şeirlərinin xalq arasında yayılmamasının səbəbi şairin özünə olan münasibətdən deyil, oğlunun hərəkətindən irəli gəlir. Ömər xan vəfat edəndən sonra onun 30 yaşında olan qadını tanınmış şairə Mahlarayım Nadirə (Əndican, 1792–Kokand, 1842) ölkənin ictimai-siyasi həyatında iştirak etməli olur. Şeirlərində də insanpərvərliyi təbliğ edir, zalım əmirləri, xanları tənqid atəsinə tutur, xalqın rifahı naminə əlindən gələni əsirgəmir. Elə ona görə də Buxara Əmiri “Zalım Nəsrulla” adı ilə məşhur Nəsrulla Xuqəndə hücum edir. Şairə Nadirə və onun iki gənc oğlu qətlə yetirilir. Qətl hadisəsində başda duranlardan biri Əda Əhrarinin oğlu Sədulla olmuşdur. Elə ona görə də Zalım Nəsrulla tərəfindən Sədulla yüksək vəzifəyə təyin olunur. Bu vəzifədə 82 gündən artıq qalmır, o, Rəşidanda qonaqən cəzasına çatır, öldürülür. Beləliklə, istedadlı şair Ədanın əsərləri oğluna görə hörmətdən düşür. Doğrudur, onun lirik əsərlərindən nümunələrə məcmuələrdə, bəyazlarda təsadüf edilir (7. səh.340). Ehtimal ki, az da olsa əsərləri başqa xəzinələrdə də vardır. Onun əlyazmalarından olan və əvvəllər də haqqında bəhs edilən, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanması, çox ehtimal ki, Azərbaycan şairlərindən bəzisinin ticarətlə məşğul olduqları dövrdə əldə edilmiş və Azərbaycana gətirilmişdir. Belə ki, XIX yüzilliyin sonu XX yüzilliyin əvvəllərində, su yollarının açılması dövrlərində Azərbaycan və Orta Asiya əlaqələri geniş olmuşdur.

Doğrudur, əlyazması şairin öz əsəri deyil, rübailər məcmuəsidir. Bununla belə, göstəriləni kimi, məcmuədə rübailər Ədanın müstəzadları ilə verilir ki, bu müstəzadlar özü də rübai şəklində olmaqla şairin istedadını açıqlayır.

Beləliklə, XIX yüzilliyin nadir abidələrindən olan məcmuə Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrini göstərməklə bərabər Əda Əhrarinin Yaxın və Orta Şərq xalqlarına, onların sənətkarlarına münasibətindən, məcmuədə verilən rübailərinin mətnşünaslıq baxımından yararlı qaynaq kimi əhəmiyyətlidir. Digər əlyazma nüsxələrinin – hələ də bizə məlum olmayan abidənin Bakıda M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanması özü müsbət haldır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Əda Əhrari. Rübailər bəyazı, S-384.
2. Sevər Cabbarlı. XVIII-XIX əsrlər Azərbaycan əlyazma topluları. Bakı, Ozan, 2000.
3. M.Füzuli. Əsərləri. Bakı, Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1958.
4. Xaqani Şirvani. Divan, Tehran, 1338.
5. Əlişir Nəvai. Mükəmmal əsərlər toplamı, t. I, Daşkənd, 1987.
6. Poladcan Qəyyumov. Təzkirəyi-Qəyyumi (özbəkçə), Daşkənd, 1958.
7. Мәсмуә, əlyazması, bax: Собрание восточных рукописей т.II, Ташкент, изд-во АН Узб. ССР, 1954

ŞƏHRİYAR ƏSƏRLƏRİNİN TƏRCÜMƏLƏRİ HAQQINDA

Dünya ədəbiyyatı xəzinəsini görkəmli sənətkarlarının yaratdığı nadir incilərlə bəzəmiş İran sözün əsl mənasında Rudəki, Firdovsi, Xəyyam, Rumi, Sədi, Xacu, Hafiz, Cami, Yəğma kimi qüdrətli ədəbi simaları ilə fəxr edir. İranda hər zaman qələm əhli diqqət mərkəzində olmuş və əsrlər boyu yazıb-yaradan sənətkarlar ənənəyə sadıq qalaraq sələflərdən öyrənmiş, söz-sənət məbədinə yeni, nadir naxışlar, bəzəklər vurmaqla oxucuları incə, zərif zövqə həvəsləndirmişlər. Uzun əsrlər boyu yaradılan poeziya nümunələri oxucunu ustad şair ecazkarlığına heyran etmişdir. Hər hansı ölkədə şah əsərlər yaradan sənətkarlar öz parlaq sənət əsərləri ilə dünya miqyasında tanınmağa başlayır. Əlbəttə ki, hər hansı dildə yaranan orijinal əsəri həmin dili mükəmməl bilən mütərcimlər ana dilinə tərcümə etməklə öz xalqını başqa dildə yaranmış gözəl bədii əsərlərlə tanış etmək kimi xeyirxah işlə məşğul olurlar. Bu baxımdan qonşu ərazilərdə yaşayan, tarixi, mədəniyyəti, adət-ənənəsi demək olar ki, eyni olan İranla Azərbaycan arasında mənəvi bağlılıq daha önəmlidir.

İran-Azərbaycan ədəbi əlaqələri zəminində həm fars, həm də Azərbaycan dilində yaranmış mənəvi-bədii gözəllik, yüksək amallar, əxlaqi dəyərlər təlqin edən əsərlər hər iki dilə tərcümə edilir. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanın görkəmli şeir-sənət ustaları Molla Pənah Vaqif, Aşıq Ələsgər, Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Mirvarid Dilbazi və başqalarının əsərləri XX əsrdə fars dilinə tərcümə edilərək İranda yayılmışdır. Eyni zamanda əsasən XX əsrdən başlayaraq İranın bir çox sənətkarlarının əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunaraq, geniş oxucu auditoriyasına verilmişdir. Azərbaycanın fars dilini yaxşı bilən şair-mütərcimləri Firdovsi, Rudəki, Xəyyam, Sədi, Rumi, Hafiz, Cami, Şəhriyar, Bahar, Eşqi, Pərvin, Simin, Foruğ və s. sənətkarların əsərlərindən etdikləri tərcümələrlə Azərbaycan oxucusunu fars bədii söz nümunələri ilə tanış etmişlər.

Fars dilindən Azərbaycan dilinə edilən tərcümələrdən bəhs edərkən Ustad Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın əsərlərinin tərcüməsindən ayrıca bəhs edilməlidir. Çünki Şəhriyar öz yaradıcılığı ilə XX əsr İran şeirinin tərəqqisində mühüm rolu olan və 1952-ci ildə "Heydərbabaya salam"

poeması ilə azərbaycanlıların mənəvi aləmini bədii sözün qüdrəti ilə açıqlayan və sanki müştərək dəyərləri paylaşan xalqlar arasında peyvənd yaradan bir sənətkardır. Şəhriyar həm farsların, həm də azərbaycanlıların qüdrətli sənətkarı kimi İranın söz kəhkəşanında parlaq ulduza döndü. Məhz buna görə Şəhriyarın doxsan və yüz illik yubileyləri bütün İranda ən böyük sənət bayramı kimi qeyd olundu, onun "Heydərbabaya salam" poeması dillər əzbəri olduğundan İranın bir çox şairləri bu ölməz əsəri fars dilinə tərcümə etdilər. Şəhriyar bu əsəri o qədər milli rənglə yaratmışdır ki, onun fars dilinə dəqiq tərcümə olunması bir növ müsabiqəyə çevrilmişdir və əsərin farsca bir çox tərcümə variantları yaranmışdır. Hətta Şəhriyar yaradıcılığına olan rəğbət, məhəbbət "Heydərbabaya salam" əsərini orijinalda oxumaq həvəsi bəzilərini Azərbaycan dilini öyrənməyə sövq etmişdir. Şəhriyarın fars dilində yaratdığı əsərlər Azərbaycan oxucusu üçün çox maraqlıdır. Şəhriyarın bir sıra əsərləri Azərbaycan dilinə M.Əlizadə, X.Rza, Ə.Hüseyni, H.Billuri, M.Seyidzadə, Q.Beqdeli, M.Zehtabi, F.Sadiq, B.Azəroğlu tərəfindən tərcümə edilərək "Şəhriyarın seçilmiş əsərləri" adı altında çap edilmişdir. Məlumdur ki, hər hansı dildən tərcümə edilən əsərlər həmin müəllifin fikir dünyasını, üslubunu, bədii ifadə vasitələrini, formasını və qələmə aldığı mövzunu oxucuya olduğu kimi çatdıranda mütərcim uğurundan xəbər verir. Lakin tərcümədə bütün bu sadələşdığımız cəhətləri qoruyub saxlamaq mütərcim üçün böyük çətinliklər törədir və çox az halda orijinal ilə səsləşən tərcümə əsəri alınır. Nəzərə alınmalıdır ki, müəllif yaratdığı hər hansı əsəri sərbəst, öz zövqünə, ruhuna uyğun yaradır, oxucu isə yeni, orijinal əsərlə təmasda olur. Mütərcim isə tam şəkildə hər hansı yazıcının yaratdığı əsərdən asılıdır və orijinal əsərə etdiyi ixtisar, əlavə və dəyişikliklərə görə məsuliyyət daşıyır. Poetik tərcümə üçün mütərcimdən şairlik qabiliyyəti də tələb olunur, onda məsələ bir qədər də mürəkkəbləşir. Çünki bədii söz sənətinin yaradıcıları hələ lap qədim zamanlardan katiblərin, mirzələrin, saray şairlərinin üzü köçürülən əsərlərinə edilən əlavələrə görə əziyyət çəkmişlər. Müasir mətnşünaslar klassik əsərlərin mətnini tərtib etmək üçün çoxlu problemlərlə üzləşirlər. İndi mütərcimlərdən bəziləri tərcümə etdikləri əsərlərə o qədər aludə olurlar ki, bəzən mövzu onları o qədər valeh edir ki, müəllif fikrini tərcümə etmək əvəzinə tərcüməyə özlərindən dəyişiklik edirlər. Bu isə artıq tərcüməyə cəlb edilmiş orijinalın təhrifinə səbəb olur. Şəhriyarın "Seçilmiş əsərləri"ndə həm uğurlu, həm də uğursuz tərcümələr var.

Bu məqalədə biz M.Şəhriyar əsərlərindən edilmiş bəzi tərcümələrdən bəhs edəcəyik. Bu kitabda mərhum şair Ə.Hüseyninin M.Şəhriyardan etdiyi tərcümələrdən ikisinə nəzər salaıq. Şəhriyarın "Yek şəb ba Qəmə" ("Bir

gecə Qəmərle") və "Hala çəra?" ("İndi niyə?") qəzəllərini orijinala müqayisə edək. Mütərcim "Yek şəb ba Qəmər" qəzəlimdə Şəhriyarın şeirdə demək istədiyi fikirləri xırda bir təhriflə oxucuya çatdırmışdır. Ancaq bir sıra beytlər şairin fikrini eyni ilə ifadə edir. Məs:

M.Şəhriyar:

تنها نه من از شوق سر از پا نشناسم
یک دسته چو من عاشق بی پا و سر اینجاست
(2;103)

Ə.Hüseyni:

**“Demə tək mən bu məclisdə özümdən bixəbər oldum,
Bütün aşıqlar olmuşlar özündən bixəbər burda.”** (1; 264)

M.Şəhriyar:

ساز خوش و آواز خوش و بادۀ دلکش
ای بیخبر آخر چه نشستی خبر اینجاست
(2;103)

Ə.Hüseyni:

**“Şirin badə, gözəl nəğmə, könüllər oxşayan bir tar,
Aman ey dad, xəbərsizlər, nə yatmışsınız, xəbər burda.”** (1 ;264)

Bu beytlərin tərcüməsini Ə.Hüseyninin mütərcimlik uğuru kimi qiymətləndirmək olar. Bəzi sözlərin yaxın mənalı sözlərlə əvəzlənməsi orijinalın məzmununa xələl gətirməyib. Bu beytlərlə yanaşı, tərcümədə bəzən mütərcim tərəfindən əlavələr, ixtisarlar edilmiş beytlərə də rast gəlirik. "Yek şəb ba Qəmər" qəzəlini orijinalda 12 beytdən birini tərcümədə ixtisar edərək Ə.Hüseyni 11 beyt vermişdir. Qəzəlin orijinala eyni səslənən beytlərini diqqətinizə çatdırmaq istərdik:

M.Şəhriyar:

ای عاشق روی قمر، ای ایرج ناکام،
بر خیز که باز آن بت بیدادگر اینجاست
ای کاش سحر ناید و خورشید نزاید
که امشب قمر اینجا قمر اینجاست
(2; 103)

Ə.Hüseyni:

**“Qəmər məftuni, ey İrəc, sən ey nakam böyük şair,
Ayıl, dur gəl məzarından, maral gözlün gülər burda.
Səhər lazım deyil əsla, günəş, durma yatağından!
Bu axşam ki, Qəmər burda, Qəmər burda, Qəmər burda!” (1;264)**

Şəhriyarın "Bir gecə Qəmərə" qəzəlinin Azərbaycan dilinə tərcüməsinin uğurlu alınmasını qeyd etmək lazımdır. Ə.Hüseyninin tərcüməsində daha bir qəzələ diqqət edək. Şəhriyarın "Hala çera" qəzəlinin tərcüməsində mütərcim yenə də 10 beytlik qəzəlin bir beytini ixtisar etmişdir. Qəzəlin ilk baxışda Şəhriyar fikrini, kədərini, həsrətini ifadə edən misraları, ayrı-ayrı beytlərdə dəyişdirilmiş, bəzən isə orijinaldan tamamilə fərqli mütərcim misraları ilə ifadə edilmişdir. Əvvəl tərcümədə Şəhriyar fikirlərinin orijinala uyğun verilməmiş beytlərə diqqət edək:

M.Şəhriyar:

آمدی جانم به قربانت ، ولی حالا چرا
بی وفا حالا که من افتاده ام از پا چرا
نوشدارویی و بد از مرگ سهراب آمدی
سنگدل ، این زودتر می خواستی ، حالا چرا
(2;69)

Ə.Hüseyni:

**“Gəlmisən, canım sənə qurban ola, indi niyə?
Düşmüşəm əldən daha, ey bivəfa, indi niyə?
Nuşdarusan, fəqət Söhrab ölüb, gec gəlmisən!
Eyləməz təsir ona heç bir dəva, indi niyə?” (1;269)**

Mütərcim bu beytlərdə şairin fikrini çox xırda təhriflərlə olduğu kimi verməyə çalışmış və buna müvəffəq ola bilmişdir. Lakin Şəhriyarın "Hala çera?" qəzəlinin bəzi beytlərinin mütərcim tərəfindən təhriflərlə verilməsi, bəzi bədii ifadə vasitələrinə diqqətsizlik qəzəlin uğursuz tərcüməsindən xəbər verir.

M.Şəhriyar :

عمر ما را مهلت امروز و فردای تو نیست
من که یک امروز مهمان توام ، فردا چرا
نازنینا ما به ناز تو جوانی داده ایم
دیگر اکنون با جوانان ناز کن با ما چرا
(2;70)

Ə.Hüseyni:

**“Mümkün olsa mərhəmət qıl, ömürlərdə yox vəfa!
Söyləmə mehmanına zövqü səfa indi niyə?
Gənc idim, ləzzət alırdım, nəzəninin zülmündən,
Eyləyirsən söylə bəs cövrü cəfa indi niyə?”** (1;270)

Göründüyü kimi Şəhriyar şeiriyyətinin gözəlliyi Ə.Hüseyni tərcüməsinin sərbəstliyi ilə əvəz olunmuşdur. Əlbəttə, biz Ə.Hüseyninin şair olduğunu və mövzuya varid olduqdan sonra öz ilham pərisinə tabe olmasını istisna etmirik, ancaq mütərcim Şəhriyar kimi ustad şairin fikirlərini uyğun tərcümə etsəydi, həm Şəhriyara, həm də oxuculara orijinalın ifadəsini çatdırmış olardı və bundan həm də mütərcim uğurlu tərcüməçi kimi qazanardı. "Hala çəra?" qəzəlinə beytə bədii gözəllik bəxş edən ifadələr də nəzərə alınmamışdır. Şairin Fərhaddan bəhs edən beytdə şirin ləbdən, hicran gecəsində yatmayan, indi isə yuxulamış bəxtə çalınan layladan bəhs etməsi Şəhriyar şeiriyyətinin gözəlliklərini, cazibədarlığını göstərsə də, tərcümədə bunlar mütərcim sərbəstliyinə güzəştə gedilib.

Şəhriyarın "Azərbaycan" qəzəli böyük məhəbbət və diqqətə layiq görülən əsərlərindəndir. Bu qəzəli F.Sadiq Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Mütərcim orijinalın 15 beytini tərcümədə 11 beytlə əvəzləmişdir, yəni qəzəlin 4 beytini ixtisar etmişdir. Bu tərcümədə bəzi beytlərin tərcüməsi F.Sadiqın mütərcim uğurundan xəbər verir. Həmin misallara diqqət edək:

M.Şəhriyar:

شمشاد ری تا بود آزادی از جلادی دی
در خاک و خون غلطیده بس شمشاد آذربایجان
(2; 336)

F.Sadiq:

**“Qurtarmaqçün zalımların əlindən Rey şümşadını,
Öz şümşadın başdan-başa olub al qan, Azərbaycan!”** (1;271)

M.Şəhriyar:

در بیستون انقلاب از شور شیرین وطن
بس تیشه بر سر کوفته فرهاد آذربایجان
(2;336)

F. Sadiq:

**“Bisütuni-inqilabda Şirin vətən üçün Fərhad
Külüng vurmuş öz başına zaman-zaman, Azərbaycan”!** (1;271)

M.Şəhriyarın "Azərbaycan" qəzəlinin bəzi beytlərinin tərcüməsində

F.Sadiq bir misranı orijinala uyğun tərcümə etsə də, ikinci misranı öz zövqünə uyğunlaşdırmışdır və bəzən belə tərcümələr Şəhriyar fikrinin təhriflərinə səbəb olmuşdur. Məs:

M.Şəhriyar:

پر میزند مرغ دلم با یاد آذربایجان
خوش باد وقت مردم آزاد آذربایجان
(2;272)

**“Azərbaycanı yad etməklə könlüm quşu pərvazlanır,
Azərbaycanın azad xalqının günləri xoş olsun.”** (sətri tərcümə)

F. Sadiq:

**“Könlüm quşu qanad çalmaz sənsiz bir an, Azərbaycan,
Xoş günlərin getmir müdam xəyalımdan, Azərbaycan!”** (1;337)

M.Şəhriyar:

از آتش پاشیدگی تا چند خاکستر نشین
آباد باید خانه برباد، آذربایجان
(2;272)

**“Atəş tökülürkən nə qədər küldə oturarsan,
Bərbad ev abad olmalıdır, Azərbaycan.”** (sətri tərcümə)

F.Sadiq:

**“Bəsdir fəğan odlarından kül ələndi başımıza,
Dur ayağa! Ya azad ol, ya tamam yan, Azərbaycan!”** (1 ;272)

Qeyd edək ki, bu tip təhriflər Sovetlər zamanı yerli camaatda süni vətənpərvərlik duyğusu oyatmaq üçün edilib. Elə həmin səbəbdən bəzi kommunist “vətənpərvərlər” pioner oğlunun əlindən tutub bu ideologiyayı Təbrizdə yaymaq istəyirdi.

Mütərcim göstərilən beytlərdə ayrı-ayrı misraları dəyişdirmiş, Şəhriyar qəzəlinin məzmununu təhrif etmişdir.

M.Şəhriyar yaradıcılığını tədqiq edən, onun əsərlərinə ürəkdən bağlı olan mərhum şairəmiz H.Billuri də əsasən şeirlərin məzmun və formasının qorunub saxlanmasına çalışmış və çox vaxt buna nail olmuşdur. Mütərcim şairin "Dər matəm-e pedər" ("Atamın matəmində") 23 beytlik qəzəlini 18 beytdə tərcümə etmişdir. H.Billuri şairin qəzəldə qələmə aldığı dərin kədəri, sanki, özü yaşayaraq tərcümə etmişdi. Bəlkə, həsrət yanğısı şairəyə dogma olduğundan o, Şəhriyarın məhz bu qəzəlinə müraciət etmişdir.

M.Şəhriyar:

ما را یتیم هشتن و ساز سفر چه بود؟
خوش میروی برو که سفری خطر پدر
تو آرزوی دیدن من می بری به خاک
من هم ترا به خواب ببینم مگر پدر
(2;520)

H.Billuri:

**“Ey bizləri yetim qoyub, kimsəsiz qılan,
Xoş getdin, ey ata, səfərin bixətər, ata! ...
...Sən torpağa apardın oğul həsrətini daha,
Mən də səni yuxumda görən bil məgər, ata.” (1;257)**

Bu misralarda şair fikirləri ilə tərcümə təxminən eyniyyət təşkil edir. Lakin bu tərcümənin də şair-mütərcim sərbəstliyindən xali olmadığını qeyd etməliyik.

M.Şəhriyar:

چون شمع با تبسم شیرین گداختی
تا هم نفس شدی به نسیم سحر پدر
(2;520)

H.Billuri:

**“Ömründə şəm tək yanıb, axırda həm nəfəs
Oldu səhər sənə, bu nəsimi-səhər, ata. (1;258)**

M.Şəhriyar:

کی مرده ای که نام تو زنده است جاودان
ای در جهان به نیکی و بخشش سمر پدر
(2;520)

H.Billuri:

**Öldün özün, ürəkdə adın daim yaşar,
Çəkdim qəmində gər biləsən mən nələr, ata. (1;258)**

Mütərcim bu beytlərdə Şəhriyar fikrinin yarısını olduğu kimi tərcümə etsə də, orijinala uyğun gəlməyən misralar tərcümə sərbəstliyindən xəbər verir. Hər halda Şəhriyarın "Dər matəm-e pedər" qəzəlində şair atasını itirdiyinə görə çəkdiyi əzabları, məhrumiyyətləri, qəmli-kədərli vəziyyətini şərh edərkən tərcümədə verilmiş - "Çəkdim qəmində bilsən mən nələr, ata"- misrası yoxdur və şairə-mütərcim beytin sonuna öz fikrini əlavə etmişdir.

Tərcüməyə cəlb edilən əsərin uğurlu alınması mütərcimin istedadından, mövzunu mükəmməl mənimsəməsindən və mütləq hər iki dilin incəliklərinə vəqif olmasından asılıdır. Bu baxımdan Şəhriyar şeirlərini Azərbaycan dilinə tərcümə edənlər Şəhriyarın şeir dilini yaxşı bilirlər. Tərcümənin uğurlu alınması mütərcimin əhval-ruhiyyəsindən də asılıdır. Tərcümə məsələləri ilə məşğul olan ədəbiyyat nəzəriyyəçiləri Q.Qaçeçiladze (4), A.Fyodorov (3), İ.Kaşkin (5) və başqaları keçmiş SSRİ-də dəfələrlə keçirilən tərcümə məsələləri konfransında mütərcim zəhmətindən bəhs edərkən orijinal əsərin bədii tərəflərini qoruyub saxladıqda əsərin məzmununa xələl gəlməsini xüsusi qeyd ediblər. Həmin fikrin əksi olduqda isə əsər bədiiliyini, öz gözəlliyini itirir. Lakin mütərcimlər məzmun və bədiiliyi saxlamağa çalışsalar da bəzən əsərin məzmununa özündən fikirlər, misrələr artırır. Mütərcimlərin bədii tərcümə sahəsində uğurları onların misilsiz istedad və zəhmətindən xəbər verir. Təkcə elə Azərbaycan oxucusunun Şəhriyar poeziyası, fikirləri ilə tanışlığı ədəbiyyatımızı həm mənəvi, həm də bədii cəhətdən zənginləşdirir.

ƏDƏBİYYAT:

1. M.Şəhriyar, Seçilmiş əsərlər, Bakı, 1966
2. Divan-e Şəhriyar, I cild, Tehran, 1385 (fars dilində)
3. А.Федоров, Общие основы теории перевода, М. 1983
4. Г.Гачециладзе, Художественный перевод и литературные связи, М., 1983
5. И.Кашкин, Для читателя-современника. Статьи и исследования, М. 1977

Fəlsəfə

Həsən Rəhimpur Əzğədi

QLOBALLAŞMA, TARİXİN SONU VƏ MEHDİLİK

İmam Mehдинin (əc) zühuru haqqında Adəmdən tutmuş sonuncu Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmmədə (s) qədər bütün peyğəmbərlər xəbər vermişlər. Təqribən bütün İlahi dinlərin müştərək mövzularından biri bəşəriyyətə nicat verən şəxsin gəlişi müjdəsidir. Belə bir yekdil fikir var ki, peyğəmbərlərin yarımçıq qalmış işləri bu əzəmətli və kamil insan tərəfindən həyata keçiriləcək. Demişlər ki, tarixin ən böyük missiyası tarixin ən böyük insanının işidir. Müxtəlif dinlər və hətta qeyri-dini məktəblər də bu həqiqətə biganə qala bilməmişlər.

Bəşəriyyətin çoxunun inandığı buddizm, xristianlıq və yəhudilik də bu mövzu barəsində öz nəzərlərini elan etmişlər. Yəhudilər hələ də İsanın (ə) intizarındadırlar, xristianlar İsanın (ə) yenidən zühur etməsini gözləyirlər. Bütün peyğəmbərlər, məzhəblər, dinlər və təriqətlər gələcəkdə və ya tarixin sonunda baş verəcək böyük bir dəyişikliyi gözləyirlər. Bu gün hətta bir neçə onillikdə var gücü ilə tarixin sonunu və müəyyən məqsədə malik olduğunu inkar etməyə çalışan məktəb, yəni liberalizm və onların sonuncu nəzəriyyəçilərindən olan Fukuyama da tarixin sonundan danışır, lakin liberal sərmayəçilik quruluşunu təbliğ və təsbit edən formada.

İmam Mehdi (əc)! Onun siması və xüsusiyyətləri haqqında çoxlu rəvayətlər mövcuddur. Görənlər onun simasını təsvir etmişlər, İslam Peyğəmbəri (s) və məsum imamlar (ə) da onu vəsf etmişlər. Tədqiqatçıların əsərlərində yazılır ki: çöhrəsi buğdayı, qaşları ayparaya oxşar və çəkilməmiş, gözləri qara, iri və cəzbedici, kürəkləri enli, dişləri parıltılı, burnu çəkilməmiş və gözəl, alnı geniş və aydın, sümükləri möhkəm, yanaqları az ətli və gecələr çox oyaq qaldığı üçün azca sarı, sağ yanağında qara xal, əzələləri möhkəm və qarışıq, saçı çiynlərinə qədər gəlib çatır, əndamı münasib və gözəl, qiyafəsi xoşa gəlir.

Məqalənin birinci hissəsində insan tarixi barəsində iki nəzəriyyəni və həyat fəlsəfəsi haqqında iki təfsiri müqayisə edəcəyəm ki, görək onlardan hansı biri Mehdilik ilə uyğundur və hansı biri uyğun deyil və nə üçün? İkinci hissədə

isə onun meydana gətirəcəyi cəmiyyət, hansı hakimiyyəti quracağı, hakimiyyətində insanların bir-birinə münasibəti və əlbəttə insan hüquqları məsələsi və s. haqqında məsumlardan və ya onun özündən nəql olunan hədislərə nəzər salacağıq. Əlbəttə, bu hədislərin hərəsi bir elmi işin mövzusu ola bilər.

Deyirlər ki, intizar (Mehdini gözləmək) vəqiyyət (gerçəklik) və həqiqət arasında təzadın sintezidir. Vəqiyyət, yəni o şey ki, vardır (gerçəkdir), həqiqət isə yəni o şey ki, yoxdur, lakin olmalıdır. Deyirlər ki, intizar gerçəkliklə həqiqətin təzadından yaranan sintezdir. Müasir bəşər tarixinin təfsiri üçün iki baxış mövcuddur. Birincisi, misyanizm prinsipi, yəni məsihiçilik və ya vədə verilən. Burada Məsih vədə verilən, misyanizm isə intizara dəvət mənasındadır. Vədə verilənin zühurunun gözlənilməsi və tarixin sonunda haqq-ədalətin qəti şəkildə qalibiyyəti vədəsi ilə intizarda olmaq isə futurizm adlanır. Futurizm gələcəyə baxmaqdır, bütün yeniliklərin gələcəkdə olacağını iddia edən və sabaha bağlı ideologiya belə bir fikir irəli sürür: dünya hələ sona çatmayıb, məhrum insanlar hələ məyus olmasınlar, azadlıq və ədalət mübarizləri öz mübarizələrindən peşmançılıq çəkməsinlər. Ədalətin icrası üçün dünyəvi hərəkətdə dəfələrlə məğlub olanlar hər şeyin bitdiyini zənn etməsinlər. Gələcəyə baxın. Başınızı dik saxlayın, şəhid verdiniz, zərbələr gördünüz, gerilədiyiniz bəzi cəbhələr oldu, lakin başınızı dik tutun. Futurizm, yəni gözlərinizi qətiyyətli və ümidvar şəkildə gələcəyə zilləyin və günəşin bu gün batmasının ardından sabah doğmasını təsəvvür edin və bunu təsəvvür etməklə sevinin.

Eyni zamanda, "İmam Zaman (ə) əgər mövcud olmasa belə ona etiqad etmək faydalıdır" deyən bəzi pragmatik cərəyanların əksinə olaraq belə söyləmək lazımdır: Xeyr, İmam Zaman (ə) həm həqiqətdir və həm də ona inanmaq faydalıdır.

Mehdiliyin həqiqətini anlama və buna inana bilməyənlər, başları təcrübə doqmatizmi ilə məşğuliyyətə qarışanlar və Peyğəmbərlərin (s) əli ilə qeyri-maddi aləmə açılan pəncərədən bayıra baxmağa hazır olmayanlar İmam Zaman (ə) fenomenini qeyri-həqiqi, ancaq faydalı hesab edə bilirlər. Lakin, bu bir həqiqətdir ki, İmam Zaman (ə) məsələsi əfsanə deyil və bunu məzhəbi əfsanə saymaq olmaz.

Deməli, insanın gələcəyə və tarixə bir baxışı mövcuddur ki, Qərbdə onu misyanizm və futurizm adlandırır və tənqid edirlər. Tarix canlı və fəaldır, şüurlu bir varlıq tərəfindən idarə olunur və bəşəriyyətin sonu bataqlıqla bitməyəcək. Bəşər gələcəyə inanır və ümidvardır ki, bütün bu ədalətsizlikdən və deyilən yalanlardan sonra həqiqət və ədalət günəşi doğulacaq və Allah insanın taleyini zülmkarların əlinə verməyəcək.

Bəşər tarixinin sonu haqqında olan ikinci təfəkkür və ideologiya isə liberalların və Qərb kapitalistlərinin təbliğ etdikləri və insanlara təlqin etdikləri

düşüncədir. Əlbəttə, qərb dedikdə burada bütün Qərb dünyasının insanları nəzərdə tutulmur. Ona görə ki, insan fitrətinin və zətinin əleyhinə olan bütün bu təbliğatlara və ideoloji bombardmanlara baxmayaraq Qərb dünyasında elələri vardır ki, öz batini incəliklərini qoruyub saxlaya bilmişlər. Burada özümün şahidi olduğum bir hadisəni xatırlatmağı lazım bilirəm. Bir dəfə Vaşinqtonda dostlarımla birlikdə qədim və əzəmətli bir kilisəni görmək üçün yollandım. Kilisədə amerikalı bir tələbə qızın ney çalmasını gördüm. Bazar günü səhər çağı idi. Qabağa keçib ondan ney çalmasının səbəbini soruşdum. Dedi: Nəzir etmişəm ölənə qədər vədə verilənin intizarında olub onun eşqi üçün hər bazar günü səhər bu kilisədə ney çalacağam. Orada mənəviyyatın, insaniyyətin və ədalətin gecə-gündüz bombalandığı bir cəmiyyətdir. Lakin bununla belə Vaşinqtonun mərkəzində dindar bir tələbə qızın öhdəsindən gələ bilmirlər. Deməli, qərb haqqında danışdıqda adi, cahil və sadə insanları, xüsusilə ən fəsadla insanları qurban və məzlum olan məhrum təbəqəni də nəzərdə tutmuram. Məqsədim liberal sərmayədarlıq hegemonluğu, ABŞ-a və ABŞ vasitəsilə bütün dünyaya hakim olmaq istəyən yəhudi sərmayədarlarının ideologiyasına diqqət çəkməkdir. Bütün sərmayələrini dünyanın mövcud vəziyyətinin onların xeyrinə qorunması üçün sərf edirlər. Bu vəziyyət bəs necə qorunmalıdır? Əvvəlcə bizi inandırmalıdırlar ki, liberalizm ən düzgün və son quruluşdur. Onlar bizi inandırmaq istəyirlər ki, dünyanın indiki vəziyyəti, son onilliklərdə baş verən hadisələr, dünya sərmayədarları və sionizmin diqtəsi altında olan liberalizm quruluşu, modernizm adlandırdıqları hadisələr tarixin sonudur.

Demək istəyirlər ki, bizim rəhbərlik etdiyimiz dünyadan və cəmiyyətdən daha üstün və utopik bir cəmiyyət nəinki yoxdur, hətta onu təsəvvür belə etmək olmaz. Popper ölümündən bir neçə il öncə “Şpigel” jurnalı ilə müsahibəsində dedi ki, bu gün bütün bəşər tarixində utopik cəmiyyət ABŞ-dır. Müsahibə edən ondan soruşdu: Hər 8 saniyədə bir qətl, hər 9 saniyədə bir cinsi təcavüz qeydə alınan və ən böyük gəliri narkotik maddə, atom və kimyəvi kütləvi qırğın silahları olan bir cəmiyyət necə utopik cəmiyyət və tarixin sonu ola bilər? O isə cavabında deyir: Utopiya barəsində düşünmək zərurəti bizə deyilən böyük bir yalandır. Tarixin sonunda heç bir utopik cəmiyyət və şəhər mövcud deyil və bu barədə düşünmək lazım deyil. Bu, bəşər düşüncəsində çaşqın və əfsanəvi bir təfəkkürdür. ABŞ kapitalizminin ideoloqu eyni zamanda dedi: Əgər tarixin bir sonu varsa da həmin son ABŞ-ın hazırkı cəmiyyətidir.

Konservatizm (mühafizəkarlıq) dünyanın mövcud vəziyyətinin müdafiəsi və burada hal-hazırda hakim olan hakimiyyət piramidasının qorunub saxlanmasıdır. Bu piramidanın başında Qərb inhisarçı sərmayədarları dayanır, şərqdən tutmuş cənuba qədər qalan bütün başqa xalqlar isə bu piramidanın

insan qalmamalıdır, Afrikanın ucqar bölgələrindəki 11 yaşlı uşaqların çəkisi Vaşinqton və Nyu-yorkun 6 aylıq uşaqlarının çəkisi qədər olmamalıdır, onların qabırğaları dərinin altından çıxmamalıdır” deyən İmam Mehdi (ə) meyarları ilə tənzimlənən qloballaşmanı qəbul etdiyimizi söyləsək, onlar bu qloballaşmanı və ədaləti utopiya və əfsanə adlandıracaqlar. Çünki, İmam Mehdi (ə) yalnız qərb sərmayədarlarını deyil, hamının təhlükəsizliyini istəyir. Rəvayətdə deyilir ki, İmam Mehdi (ə) hakimiyyəti dövründə dünyada təhlükəsizlik o həddə olacaqdır ki, gənc bir qız heç bir təhdid və təhqirsiz tək başına dünyanın bu tərəfindən o tərəfinə gedə biləcək. Bu, bizim ideologiyadır. Mehdilik qloballaşması, yəni yalnız Nyu-yorkun sərmayədarlarının qızları üçün deyil, hamı üçün Afrika, Meksika, Qana və Əfqanıstan qızları üçün də təhlükəsizlikdir. Lakin liberal sərmayədarlığın istədiyi qloballaşma əslində mühafizəkarlıqdır. Buna görə də onlar başqa təməlçiliyin, ideologiya və dəyərlərin hakimiyyəti ilə müxalifdirlər və deyirlər ki, dəyərlər qeyri-əqli və qeyri-elmi məfhumlardır və buna görə də fərdi və nisbi məsələlərdir. Deməli, hakimiyyətə və ümumi işə heç bir daxili yoxdur. Sekularizm də elə bunu təbliğ edir.

Onlar universitet müzakirələrində Mehdilik və dünyəvi ədalət məsələsini əfsanə və qeyri-mümkün bir məsələ kimi təqdim edirlər ki, konservatizm tezisini dünyaya yeritsinlər.

Hədislərdə deyilir ki, İmam Mehdi (ə) dəlil, qılnc və ümumbəşər inqilab yolu ilə hakimiyyətə gələcək və dünyada ədaləti bərqərar edəcək. İmam xristianlara həqiqi İncil, yəhudilərə isə həqiqi Tövrat vasitəsilə dəlil gətirəcək və heç kəsin bəhanəsi qalmayacaq. İnsanların çoxu məntiq və ağıl ilə qane olacaq, inadçı insanlar isə qılnc ilə islah edilər və bütün bəşəriyyət O bir Allaha tapınaraq müsəlman olacaq.

Mobil Aslanlı Huntürk

İSLAM ELM VƏ ALİMLƏR HAQQINDA

Müsəlman dünyasının mənsub olduğu İslam dilində elmə olduqca geniş yer ayrılmışdır. Ehkamlara görə, «böyük peyğəmbər və Allahın elçisi» sayılan İslamın banisi, dövlət və siyasi xadim Məhəmməd ibn Abdullaha vasitəsilə xalqa çatdırılan Quranda elm, təhsil, tərbiyə, habelə cəmiyyətin tərəqqisində üləmaların (alimlərin) rolu barədə ibrətamiz fikirlər mövcuddur.

Quran dünya ədəbiyyatının möhtəşəm abidələrindəndir. Bu səmavi kitab bənzərsiz bir ədəbi abidə kimi bütün müsəlman Şərq xalqları ədəbiyyatına güclü təsir göstərmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, insanın mənəvi paklaşmasında, onun dünyagörüşünün formalaşmasında, dünyada möhkəm sülhün və əminamanlığın bərqərarında bütün bəşəriyyətin ən qiymətli xəzinəsinin incilərindən olan səmavi kitabların, eləcə də müqəddəs peyğəmbərlərin dərin mənəyüklü fikirlərinin öyrənilməsi olduqca önəmli, həm də şərəfli bir vəzifə sayılır. Tədqiqinə, araşdırılmasına tarix boyu ehtiyac duyulan elmin bütün sahələrinin, təbii, ictimai, sosial, iqtisadi hadisələrin, onların qarşılıqlı əlaqəsi, qanunauyğunluqları və s. barədə bilgilər aldığımız həmin mənəvi sərvətlər arasında rəhmli və mərhəmətli Allahın Məhəmməd peyğəmbər vasitəsilə göndərdiyi Quran xüsusi rol oynayır.

İslamda insanın əməli və nəzəri fəaliyyətinin spesifik sahəsi olan elm və onun hər hansı bir sahəsində mütəxəssis sayılan adam – alim barədə deyilir: «Mən Əkrəmə aliməm, fəqət əkrəməni», yəni «Kim alimə hörmət etsə, mənə hörmət etmiş kimidir» (3, 42).

Bütün bəşəri insanlığa xidmət edən, onlara hikmət, fəzilət, kamillik aşıllayan, həmin müqəddəs abidədə ulu Tarnının üləmalar barədə dediyi sözlər diqqət çəkir: «Alimləri eşidin, çünki onlar dünyanın çırağı, axirətin nurudur». Buna oxşar daha tutarlı bir nümunə: «Alim öldü, aləm öldü» (1, 342).

Elm fədaisinə, zəka sahibinə müqəddəs Allahın verdiyi qiyməti, onun yer üzünün əsrəflərinə, bəndələrinə göstərdiyi xeyirxah mərhəmətin ifadəsi kimi dəyərləndirmək olar: «Allah-təalanın üç səsdən xoşu gəlir: alimin qələminin səmindən, əkinçinin xışının səmindən, Vətəni və dini qoruyan əsgərin silahının səmindən» (1, 168).

Yalnız ilahinin verdiyi güclü zəka, dərin erudisiya, geniş təxəyyül sayəsində cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin inkişafına, ictimai həyatın sahələrinə elmin təsirini bilavasitə alimlərdə görün ulu Tanrı Quranın «Əl-Ənam» surəsində deyir: «Rəbbin hikmət sahibi, elm sahibləridir» (1, 208).

Yaşamağın, həm də mənalı ömür sürməyin vacibliyini vurğulayan Quranda elmə dərin həvəs göstərmək, həm də onu öyrədən alimlərə dərin sayğı ilə yanaşmaq tövsiyə olunur: «Üləmaya hörmət qoyun. Onlar peyğəmbərlərin varisləridir. Allaha hörmət və onun Rəsuluna (Məhəmməd ə.s.) hörmət, onlara hörmət deməkdir (3, 44).

Dərin mənəvi-əxlaqi, etik sərvətlərlə zəngin olan «Qurani-Kərim»də elmə, onun yaradıcısı olan alimə verilən dəyər, bəşəri münasibət, dünyanın bütün ədəbi abidələrindən üstün cəhətləri ilə fərqlənir. Elmdə torpaq, Vətən, din uğrunda cihad edən şəhidə verilən qiymətin müqabilində alimə daha çox üstünlük verilməsi, uca Tanrının bir daha ululuğundan və müqəddəsliyindən xəbər verir: «Hər yaxşının ən yaxşısı, hər əlanın ən əlası vardır. Peyğəmbərlik məqamına ən yaxın iki məqam var: birinci üləmalar, ikincisi isə şəhidlərdir» (1, 206).

Müsəlman ümmətini cəhalət və qaranlıqdan xilas etmək üçün uca Peyğəmbərə gələn vəhy məhz oxuma və yazma barəsində olmuşdur: “Yaradan Rəbbinin adı ilə oxu! O, insanı bir qan laxtasından yaratdı! Oxu! Rəbbin, qələm öyrədən insana bilmədiyini bildirən ən böyük kərəm sahibidir” (1, 96).

Təsadüfi deyildir ki, Məhəmməd peyğəmbərə görə, elmin yaranmasında və inkişafında cəfəkeşlik göstərən üləmalara saf əməllə, xoş niyyətlə, təmiz qəlblə dini qaydalarla itaət etmək, müqəddəs ziyarətgahlara baş çəkmək, hər bir müsəlman üçün vacib şərtlərdən olsa da, elm öyrənmək, ondan da əfzəldir. Uca peyğəmbərimiz göstərdi ki, elm öyrənmək izzətli və cəlallı Allahın yanında Namaz, Oruc, Həcc və Cihaddan üstündür. Yaxud, «Bir saat elmlə məşğul olmaq altmış illik ibadətdən xeyirlidir» (3, 45).

Elmə, üləmaya İslam tərəfindən verilən misilsiz qiymət, ulu Tanrının, onun Rəsulu uca peyğəmbərin ululuğundan xəbər verir. Həmin fikrin davamı kimi Peyğəmbərimizin hədislərinin birində yenə də deyilir: «Elmin fəziləti ibadətin fəzilətindən əfzəldir», yaxud «Bir saat elm öyrənmək bir gecənin namazından daha yaxşıdır. Bir gün elm öyrənmək üç ayın orucundan üstündür (3, 44, 45).

İslama, elmə hikmət baxımından verilən qiymət insanları təlimə, təhsilə həvəsləndirir, onların gələcək həyatının iqtisadi, mənəvi dünyasının dayağı kimi şərtləndirilir. İmam Əli elm barədə belə buyurur: «Elm mal-dövlətdən bir neçə cəhətdən yaxşıdır. Elm səni qoruyar, amma mal-dövləti

gərək özün qoruyasan. Mal-dövlət xərcləməklə, bağışlamaqla azalar, amma elmi təlim etdikcə təcrübəsi artıb inkişaf edir...» («Nəchül-bəlağə», 139-cu hikmət).

Burada göstərilir ki, elm insanı dünya və axirət bəlalərindən qoruyar. Lakin mal-dövlət sahiblərinə öz fikrini, vaxtını mal-dövləti qorumaq üçün sərf etmək lazım gəlir ki, onlar əldən getməsin.

Həzrət Əli buyurur ki, mal-dövlət ilə ələ gətirdiyin məqam, vəzifə, hörmət və dost etibarsızdır, həmin sərvət əldən çıxandan sonra bunların hamısı aradan gedər. Amma insan nə qədər elmi öyrənsə, ya danışsa öz biliyini və hikmətini artırıb daha da möhkəmləndirər.

İslamda elmin insan həyatında oynadığı müstəsna rol barədə çoxlu maraqlı bölgülər mövcuddur. Məsələn, İmam Əli (ə) Kymeylə belə buyurur: «Ey Kumeyl! Elə bir hərəkət, fəaliyyət yoxdur ki, onu yerinə yetirmək üçün elmə, mərifətə ehtiyac olmasın» (Tohfətul-uql, səh.171). Yəni, bu dünyada elmsiz heç bir iş görə bilməzsən).

Həmin fikrin davamı kimi, başqa bir kəlamda bu barədə oxuyuruq: «Hər bir elmin kamilliyi o elmin tələb etdiyi işə əməl etməkdir» (Gurərul-hikmət və durərul-kəlam», VI c, səh. 11). Yəni, bildiyi elmə əməl etməyən şəxsin elmi tamam-kamal olmaz, əksinə, naqis qalar).

Bu barədə daha aydın və müfəssəl bir fikrə yenə müraciət etmək məcburiyyətindəyik: «Anlamaz, cahil, o şəxslərdir ki, öz elminə əməl etmir». (Yenə orada, səh.61). Yəni, elminə əməl etməyən şəxs düz yolu görə-görə tikanlıqda, bataqlıqda hərəkət edən şəxsə bənzər.

Həzrət Loğman öz oğluna etdiyi vəsiyyətdə belə buyurub: «Ey oğul xoş olsun o şəxsin halına ki, öz elmindən mənfəət götürüb ibrət alar.

Ey oğul! Elm sahibləri ilə söhbət et. Yağış torpağı canlandırırdığı kimi, Allah-təala da himmətlə, elmlə qəlbləri işıqlandırar («Loğmani-həkim», səh.39-47).

Torpağı canlandıran yağış əgər daşlığa, qumluğa yağsa, o daşın, qumun bərkiməsindən başqa bir şey əldə edilməz; cahil adam da nə öz elmindən, nə başqasının elmindən, nə də yaxşı nəsihətlərdən heç bir fayda ala bilməz.

İslamda hər bir təsadüfi adam tərəfindən elmə qiymət verilməsinə ikrahla yanaşılır. Elmə, uləməyə bisavad, kəmsavad, korafəhim adamlar tərəfindən xor baxılması adi hal sayılır. Həzrət Əlinin bu barədə fikri olduqca maraqlıdır: «Allahdan qorxusu olmayan zövqsüz elm zəkati verilməmiş mala və ya daş üstündə səpilən taxıla bənzər. Nadanın yanında elm, mərifət heyvanların yanında olan cəvahirata bənzər... («Hədisi-qüdsi», səh.93).

Allahın yaratdığı məxluqlardan ən dərin fitrəti, fəhm-fərasəti, zəkavəti ilə seçilən alimlərindən birinin fikrincə, alim ömrü boyu durmadan oxuyan adamdır. Həmin qiymətli fikir İslamda özünün daha dərin təzahürünü tapmışdır: «İki şəxs doymaq bilməz: elm təşnəsi və dünya (malı) hərisi, yaxud «alim kimdir? - elmin qədrini bilən və onu işlədən» (3, 45).

İnsan həyatının, cəmiyyətin inkişafı üçün elmin gərəkliyi İslamda olduqca müfəssəl ifadə olunmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, İslam Şərqdə intişar tapdığı üçün, elmin bir sıra əsas sahələri məhz həmin regionun qədim ölkələri olan Babilistanda, Misirdə, Hindistanda və Çində yaranmışdır. Əgər antik yunan mütəfəkkirlərindən Aristotel və s. həyat haqqında abstrakt fikirlər irəli sürmüşsə, dünyanın yaranmasını təbii qanunauyğunluqlarla dərk etməyə çalışmışsa, Evklid – həndəsə, Pifaqor – riyaziyyat, Arximed – mexanika, Ptolemey – astronomiya, Esxil – poeziya, Hippokrat – təbabət kimi elm sahələri üzrə mütəxəssislər yetirmişdirsə, orta əsrlərdə Ərəb Şərqində və Orta Asiyada İbn Sina, İbn Rüşd, Xarəzmi, Biruni, Fərabı, Mahmud Qoşqarlı, Tusi, Uluqbəy, Nizami kimi neçə-neçə böyük zəka sahibləri fikir dühaları və söz sərrafları yetişmişdir. Onlar qədim yunan elminin ənənələrini daha yeni və dərin biliklərlə zənginləşdirdilər.

Məlum həqiqətdi ki, elmin ictimai funksiyası insanlara təbiət, cəmiyyət haqqında biliklər vermək, onlarda elmi dünyagörüşü formalaşdırmaq və hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətlər yetişdirməkdir. Bütün bu deyilənlər İslamda daha bariz əks olunmuşdur: «Elmi beşikdən qəbrədən öyrənin», yaxud «elm Çində olsa, onun dalınca gedin» (3,45).

Elmin misilsiz əhəmiyyəti barədə söylənilən qiymətli fikirlər, İslam dininin böyüklüyünü, əzəmətini, müqəddəsliyini bir daha təsdiqləyir. Yer üzünün əsrəfi olan insanın həyatı ilə yanaşı, elmə tərəfindən üstün dəyər verilməsi önəmlidir. Hədislərin birində bu barədə oxuyuruq: «Elm öyrənən zaman birisini ölüm haqlayırsa, o şəhid sayılır». Yaxud, «Qiyamət günü şəhidlərin qanı alimlərin mürəkkəbi ilə tərəziyə qoyular və alimlərin mürəkkəbi şəhidlərin qanından ağır gələr» (3, 43).

İslamın bu baxımdan tədqiqi göstərir ki, burada yalnız elmin əhəmiyyəti və vəzifəsi deyil, onun metodologiyası, didaktikası və s. kimi pedaqoji dəyəri barədə də dəyərli fikirlər vardır. Elmin hansı dövrdə hansı şəraitdə, kimdən və haradan mənimsənilməsindən asılı olmayaraq müsəlmanların maariflənməsi nadir bir tapıntı kimi qiymətləndirilir. Bunu hədislərin birində göstərilən aşağıdakı fikir də sübut edir: «Uşaqlıqda öyrənilən elm daş üstündə yazıya, ahıllıqda öyrənilən elm isə su üstündə yazıya bənzər» (1, 207).

İslamda Allah dərgahına sığınan, ibadətin bütün fəzilətlərinə yetərinə

inanən, bütün həyatı boyu ona sidqi-ürəklə xidmət edən insanla yanaşı elm yolunu daha üstün bilən, ona dərindən ziyələnən şəxslər cəmiyyətə, xalqa, millətə, Vətənə, daha çox fayda verər, həm də gərəkli olar. Əlbəttə, namaz qılmaq, oruc tutmaq, pəhrizə əməl etmək, xeyirxah əməllərə sahib olmaq insanın özünə daha çox fayda verər. Lakin elmə yönəlmiş insanlar cəmiyyətin məhsuldar qüvvəsinə çevrilir, inqilabı dəyişikliklər edir, xalqın rifahı və tərəqqisi üçün daha yararlı olurlar: «Ey Əbazər! Elmin fəziləti, qiyməti ibadətin fəzilətlərindən çoxdur. Onu bil və yadında saxla. Ayaq üstə namaz qılmaqdan, qıldığın namazın təsirindən belin kaman kimi əyilsə, tutduğun orucun təsirindən arıqlayıb ox kimi olsan da, yenə sənə fayda verməz, yaxud pəhrizkarlıq və təqva əməlinin fəzilətini artırıb ona fayda verər» («Pəndi-Peyğəmbər», səh.66-67).

İslamda alim zülmət qaranlıqda nur verən məsələ bənzəyir. Onların fitri istedadı, əqil və zəkasından savayı, həm də yüksək əxlaqi məziyyətlərə, daxili mənəvi saflığa, humanist keyfiyyətlərə malik olması əsas meyar kimi vurğulanır. Başər cəmiyyətinin ən aparıcı qüvvəsi olan bu şəxsiyyətlərin cuzi səhvləri belə xalqı, milləti ağır bəlalara düşər edə bilər, onları dərin uçuruma salar. Odur ki, onların qazandığı bilik, əməli işləri ilə vəhdət təşkil etməli, öz nəcib əməlləri ilə, xeyirxah işləri ilə xalqa nümunə olmalıdırlar: «Alimin xəta etməsi gəminin sınımasına bənzər ki, həm özü, həm də gəminin içərisində olan camaat da qərq olar» («Hezar hədis», səh.107).

Elm sahibləri ilə nadan və avamlar arasında ölçüyə gəlməz fasilə İslamda belə müqayisə edilir: «Alim ölsə də diri hesab olunur. Cahil diri olsa da, ölü hesab olunur» (Şərhi-gurərul-hikəm», I c., s.37).

Yəni, alim dünyadan köçsə də elmi, müdrik nəsihətləri, nəcib əməlləri onu xatırladır. Əksinə, cahil, nadan adam diri olsa da insanın kölgəsi kimi cansız olaraq sahibi hərəkət edəndə hərəkət edər.

İslamda alimlərin elmi səviyyəsi onların kəşfləri, ixtiraları, yaratdığı əsərlər və s. yanaşı, onların mənəvi zənginlikləri, əxlaqi kamillikləri, insanlara münasibəti, cəmiyyət arasında mövqeyi və s. kimi parametrlərlə ölçülür. İslamda bu kimi vacib xüsusiyyətlərin daşıyıcıları əsl alim adına layiq, şərəfi insanlar hesab olunurlar. Bu barədə peyğəmbər Rəsuli Əkrəmin fikrinə bir daha müraciət etmək lazım gəlir: «Alimin başqa bir alimdən fəziləti, üstünlüyü, Peyğəmbərin ümmətinə olan fəziləti kimidir» («Nəchül-fəsahe», səh. 436).

Danılmaz həqiqətdir ki, hər bir şəxsin fəziləti onun imkanından qaynaqlanır. Bu heç də o demək deyildir ki, bu alim yaxşıdır, o birisi yox. Şübhəsiz ki, hər bir alim öz təqva meyarına görə fərqlənir. Okean ilə dəniz, dəniz ilə gölün fərqi belədir. Hər biri su ilə doludur, ancaq su tutumunda,

şirinlikdə fərqləri var.

Peyğəmbər Rəsuli-Əkrəmin inci kəlamları arasında dərin mənalı bir fikir də diqqətdən yayınmır: «Alimin yuxusu cahil, nadan şəxsın namazından, ibadətindən yaxşıdır» («Nəchul-fəsahe», səh.633).

Deməli, buradan bəlli olur ki, alim Allahı, həqiqəti dərk edib sakit qəlb ilə dincələr, özünə mənəvi rahatlıq tapar, cahil isə ibadətini həqiqətini anlamaz, cəhaləti, riyakarlığı ilə ibadətini şəklini çəkər, belə ibadət suda olan kağızın üzərinə yazılan qeydə bənzər, su onu tez silib aparar.

Aydın bir həqiqətdir ki, fundamental elmlərin vəzifəsi təbiət, cəmiyyət və təfəkkürün qanunauyğunluqlarını dərk etməkdir. Bu qanunlar «xalis» şəkildə, yəni onların necə istifadə edilməsindən asılı olmayaraq öyrənilir. Buna görə də fundamental elmlər əsl elmlər adlandırılır. Tətbiqi elmlərin bilavasitə vəzifəsi isə onların nəticələrini sosial-praktik həyatda tətbiq etməkdir.

«Qurani-Kərim»də insanın hərəkət, davranış və rəftarının tənzimlənməsində, onun əqli, mənəvi və fiziki qabiliyyətlərinin nizamlanmasını, şüur və təfəkkürünün normal inkişafını təmin edən bir sıra elmi-psixoloji əsaslar barədə də mühüm bilgiler verilir. Həmin abidədə təfəkkürün forma və qaydaları, insanın şüurunda obyektiv gerçəkliyin real inikasını təzahür etdirən məntiq barədə də qiymətli məlumatlara rast gəlirik.

Allah məntiqdən yaxşı heç bir şey yaratmamışdır. Yaxud məntiqdən daha kamil və daha gözəl heç nə mövcud deyil. Allahın bağışladığı faydalar məntiqin hesabına əmələ gəlmişdir. Başa düşmək və dərk etmək də məntiqdəndir. Məntiqə diqqət etmədikdə Allahın qəzəbinə düşər olarsan (3, 55-56).

İndiyə qədər sirri bəlli olmayan, öyrənilməsi dərin araşdırmalar tələb edən bir çox elmi problemlərin həlli yolları «Qurani-Kərim»də öz nəzəri əksini tapmışdır.

Məhəmməd Peyğəmbər insanın elmə, biliyə yiyələnməsində onun təfəkkür qaydalarına, məntiqə malik olmasının böyük rolunu göstərirdi.

İnsan öz həyatını dərk etməklə, onu dərindən qavramaqla elmi biliklər sisteminə yiyələnir ki, bu da sağlam idrakın formalaşmasına zəmin yaradır. Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, dərin intellektə sahib olan insan, gerçəkliyin hadisə və proseslərini olduğu kimi dərk etməklə, qarşıya çıxan problemlərin səbəblərini və həlli yollarını düzgün müəyyən edə bilir. Gerçəkliyin olduğu kimi düzgün dərk edilməsi isə yalnız dərin təfəkkürə malik olmağın nəticəsi kimi şərtlənir.

İslamı araşdırarkən yəqin edirsən ki, hadisələrin mahiyyətinin düzgün

dərk edilməsində və real qiymətləndirilməsində formalaşmış sağlam təfəkkür ilə yanaşı təxəyyül də mühüm yer tutur. Lakin burada gerçəklikdən uzaq, əsas olmayan fantaziya inkar edilir. Bütün bunlar insanın öz həyat tərzini düzgün qurmasına, Vətəninə, dininə və xalqına sadıq olmasına xidmət edir.

İslamda elm və alimlər haqqında söylənilən qiymətli fikirlərin izahını dövrünün söz, fikir və qılınc bahadırı, din uğrunda kafirlərə qarşı həm ideoloji, həm də cəng savaşılarında cəngavərlik göstərmiş Həzrət Əlinin aşağıdakı bənzərsiz ifadəsi ilə bitirmək istərdik: «Hər hansı insanın qiyməti, onun elmi və biliyi qədərdir» (5, 12).

ƏDƏBİYYAT:

1. «Qurani-Kərim». Bakı, Çıraq, 2004.
2. Xatəmə Ənbiya. Həzrəti Məhəmməd və həyatı. Ankara, 1993.
3. Məhəmməd Peyğəmbər . Kəlamlar. Bakı, Gənclik, 1990.
4. Rəzi Seyyid. Məhcül-Bələğə. Bakı, Fəcri Quran, 2006.
5. Həzrət Əlinin kəlamları. Bakı, Örnək, 1991.

Reyhanə Mirzəzadə

İMAM XOMEYNİNİN ƏDALƏT VƏ İNKİŞAF BARƏSİNDƏ BAXIŞLARI

“İmam Xomeyni tək İranın rəhbəri deyildi, o, eyni zamanda İslam dünyasının böyük rəhbəri idi. O, çox şücaətli və dərin İslami görüşə malik bir şəxsiyyət idi. Onun İslama qaytardığı izzət – şərəf əbədiyyətə qədər yaşayacaqdır”.

Hüseyn Məhəmməd İrşad
Banqladeşin görkəmli siyasi və dövlət xadimi

XX əsrin son onilliklərində dünyada, xüsusilə Yaxın Şərqdə baş verən ən mühüm hadisələrdən biri İran İslam İnqilabı idi. Ayətullah Xomeyninin (r.ə) liderliyi ilə dünya inqilablarının içində ən böyük, ən həqiqi xalq inqilablarından biri kimi dəyərləndirilən İran İslam İnqilabı bu qədim ölkənin II Dünya müharibəsindən sonra ictimai – siyasi və sosial həyatının təzahürlərinin nəticəsi idi. İran şahənşah rejimi və onun gətirdiyi kütləvi bəlalardan cana doymuşdu.

1941-ci ilin sentyabrında Niyavəran sarayında şahlıq taxtına əyləşib 38 ilə yaxın müddətdə hökmranlıq edən Məhəmməd Rza Pəhləvi nəyin bahasına olursa – olsun, hakimiyyətdən əl çəkmək istəmirdi. Xalqın boğazından kəsilən nemətlər hesabına son dərəcə varlanan və böyük sərvət sahibi olan şah sadə və məzlum insanları düşünmür, Allah-təalanın əziz bəndələrinə qarşı zülmkar münasibət bəsləyirdi.

Özəyini vəqf torpaqlarını satıb əldə etdiyi pullar təşkil edən “Pəhləvi fondu” sonralar banklara, sığorta şirkətlərinə, ticarət gəmilərinə, zavodlara, fabriklərə, turizm müəssisələrinə, mehmanxanalara, restoranlara, qumarxanalara, gecə kazinolarına və başqa əyləncə yerlərinə də sirayət etmişdi. Bir çox müəssisə və şirkətlər özlərinə şah ailəsindən başçılar seçib onlara yüksək məbləğdə maaşlar təyin etməklə fonda külli miqdarda rüşvət verirdilər. Bu yolla şahın arvadı Fərah 54 təşkilatın, onun anası Fəridə Diba isə 52 təşkilatın başında dururdu. İranın Milli Neft Şirkəti hər il “Pəhləvi fondu”na milyonlarla dollar rüşvət verirdi. Şahın Xəzər sahillərində geniş torpaq sahələri olan qardaşı

Qulamrzanın hərisliyi o dərəcəyə çatmışdı ki, hətta ölkənin cənub limanlarında işləyən yükdaşıyan fəhlələr də “pay” verməyincə, gəmiyə ayaq basa bilməzdilər.

İran tərəfinin hesablamalarına görə, xarici şirkətlərin çıxardıqları neftə qoyulan ədalətsiz qiymətlər nəticəsində ölkəyə dəyən ilk zərərin məbləği ayda azı 40 milyon dollar təşkil edirdi. Neftin nəql və emal edilməsi, habelə satışından bu şirkətlərin əldə etdiyi mənfəətdən İran xəzinəsinə heç bir şey daxil olmurdu.

İranda iqtisadiyyatı ağır böhran keçirirdi. Milli borc milyard dollara çatırdı. Alınmış borcların təkcə faizini ödəmək üçün İran hər il 100 milyon dollar ödəməli idi. Ölkədə işsizlərin sayı 3 milyon nəfəri ötmüşdü.

Bu barədə “Krestyanka” jurnalının 1961-ci il dekabr nömrəsində dərc olunmuş “Qarət olunmuş İran” sərlövhəli məqalədə müəllif Y.Fyodrov yazırdı : “On minlərlə İran kəndlisi acınacaqlı vəziyyətdə yaşayır. Ağır siyasi əsarət və amansız istismar İran kəndlərində son həddə çatmışdır. Ölkədə əkin torpaqlarının 70 faizi mülkədarların, 18 faizi hökumətin və şah sarayının, yalnız 12 faizi kəndlilərin əlindədir. Bir qayda olaraq mülkədar öz torpaqlarını icarəyə verir və məhsulun 80 faizinə sahib olur. Müxtəlif mükəlləfiyyət və töycülər kəndlini əldən salır. İşsizlik 100 minlərlə adamı əhatə edir. Dözülməz yaşayışdan təngə gəlmiş insanlar özünü öldürür, dəli olur, cinayətə əl atırlar. Kirman əyalətində qulluqdan çıxarılmış Həbib Sani 10 yaşlı qızını elektrik cərəyanı ilə öldürmüş, 4 və 6 yaşlı uşaqlarını hovuzda boğmuşdur.”

Səfalət və işsizlik xalqı ümitsiz bir hala gətirib çıxarmışdı. Pəhləvilərin yarım əsrdən çox sürən hakimiyyəti dövründə müflisləşən İran xalqı eyni zamanda hər bir insani hüquqlardan da məhrum idi. Hakimiyyətin “gözü, qulağı” sayılan “SAVAK” adlı gizli siyasi polis mütləqiyyətin “vuran əli” idi. 1957 – 1967 – ci illərdə, yəni öz varlığının ilk onilliyində SAVAK ağlagəlməz cinayətlər törətmiş, İran xalqının ən ləyaqətli oğullarına – 360 min siyasi məhbusa gizli polis idarəsinin zirzəmilərində işgəncələr vermiş, çoxunu məhkəməsiz dara çəkmiş, ən təhlükəli hesab etdiklərinin boynuna daş bağlayıb vertolyotlardan dənizə atmışdı. Tehran yaxınlığındakı dağın altında tikilmiş və “Evin” adlanan belə zirzəmilərdən birində minlərlə insan cəsədi tapılmışdı.

İran xalqının dilənçi kökündə yaşamasının səbəbini dərk edən vətənpərvər qüvvələr ölkənin hərbi ittifaqlardan çıxmasını, xəyanətkar siyasətin dəyişdirilməsini, sülhsevər ölkələrlə dostluq əlaqələri yaradılmasını tələb edirdilər. Belə ki, İran İslam İnqilabının qələbəsində mühüm rol oynayan ruhanilər İran tarixində təkrarolunmaz səhifələr yazdılar.

XX əsrin 60-cı illərində İranın ən nüfuzlu ruhanilərindən biri də məhz Ayətullah Ruhulla Musəvi Xomeyni (r.ə) idi. Şah rejiminin İmam tərəfindən

açıq – aşkar şəkildə tənqid edildiyi 1964 – 1965-ci illərdə ruhanilərin mübarizəyə qalxması, onların əqidə birliyinin bir nümunəsi olaraq xalq arasında ehtiramla qarşılandı. Həmin il şah İran ruhaniliyinin əleyhinə çox kəskin çıxış etdi. Onun bu çıxışı müqabilində İmam ruhanilərə üz tutub dedi: “Özünüzlü ölmək üçün, zindana düşmək üçün hazırlayın. Özünüzlü döyülmək, söyülmək və təhqir edilmək, İslamı və müstəqilliyi müdafiə etmək yolunda müsibətlərə dözmək üçün hazırlayın və möhkəm olun.” Pəhləvinin şah hökuməti arasında başlanan kəskin ziddiyyət Xomeynini ölkəni tərk etməyə və 15 ilə yaxın bir müddət ərzində, yəni 1978-ci il İran inqilabı başlayana kimi mühacirətdə yaşamağa məcbur etdi. Ayətullah Xomeyninin şah rejiminə qarşı mübarizəsinin mühüm tərkib hissəsini onun nəzəri – ideoloji fəaliyyəti təşkil edirdi. Belə ki, o, İslam dininin ali mənəvi dəyərlərinə aid çoxsaylı və çoxcildli əsərlər yazmışdı. 1972 – ci ildə yazdığı “Sirr-in faş edilməsi” əsərində Xomeyni, Rza şahın siyasətini kəskin tənqid edərək 20 – 30 - cu illərdə qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarının ləğvini tələb edirdi.

Dəfələrlə həbs edilən və ölkədən sürgün olunan imam Xomeyni bir müddət Türkiyədə qaldıqdan sonra şiə məktəbinin mərkəzi sayılan İraqın Əl – Nəcəf şəhərinə köçür və şaha qarşı mübarizəsini buradan davam etdirir. Bir gün Nəcəfdə yaşadığı vaxt Küveytdən imama havanı sərinlətmək üçün münasib bir kondisioner göndərilir. Onu mənzildə quraşdırmaq üçün israr edənlərə imam icazə vermir və deyir: “Sahibinə qaytarın!” Xomeyni Nəcəfdə yaşadığı zaman hətta şəxsi maşınının belə olmasına razılıq vermirdi. Buna görə də o, həmişə kirayə etdiyi maşında gedib – gəlirdi.

İmam Xomeyni İrana antişah, antihökumət məzmunlu vərəqlər, bəyanatlar, kasetlər göndərir, bu yolda gecə - gündüz istirahət etmədən çalışır, ruhundakı mətinlik xəttindən geri çəkilmirdi. Daha sonra alim –ruhani mühacirət həyatını Fransada davam etdirməli oldu.

İmam Xomeyni Fransada yaşayan zaman ətrafındakı adamlara tapşırırmışdı ki, elə vaxt hərəkət edin ki, qonşular narahat olmasınlar. Qonşuların hamısı məsihi idi. Məhz onun bu cür səmimi rəftarının nəticəsi idi ki, imam İrana qayıdan zaman oranın məsihi əhalisi çox narahat olmuş, imamdan, onun nurani simasından, yüksək təfəkkürə malik əxlaqi dəyərlərindən, gözəl düşüncə və fikirlərindən ayrılmaq istəməmişdilər. Onlar imamdan təəssüflə ayrılarkən çox kədərlənmiş və ona bir ovuc Fransa torpağı hədiyyə vermişdilər.

Qaydaya görə, Parisdə yalnız müəyyən edilmiş yerlərdə heyvan kəsməyə icazə verilir. Bir gün şəhərin Nofel Luşato qəsəbəsində imamın iqamətgahında bir qoyun kəsilir. İmam küfr məmləkətində olmasına baxmayaraq, buyurur: “Bu ölkənin qanununa əməl edilmədiyinə görə, mən bu ətdən yemərəm.”

Xomeyni İran ruhaniləri arasında xalqa ən yaxın, cəmiyyətdə daha çox nüfuzu olan dini rəhbər idi. O, şərəfli və əsil – nəcabətli bir nəsiləndən çıxmışdı, mənəvi və fiziki cəhətdən, idarəetmə və şücaətdə bənzərsiz idi. Xalq onu sevir, ona inanır, onun arxasınca gedirdi.

1978-ci ilin sonlarında Xomeyninin inqilabi çağırışları bütün İrana yayılmışdı. Həmin vaxtlarda bu çağırışlara, onun şahı təqsirləndirən və iranlıları xarici təsirlərdən can qurtarmağa çağıran çıxışları yazılmış maqnitofon lentlərinə İranın demək olar ki, bütün məscidlərində qulaq asmaq olardı.

İnqilabı boğmaq üçün şah hər vasitəyə əl atırdı. Hər axşam Tehran zülmətə qərq olurdu. Neft məhsulları və məişət qazı çatışmır, mağazalar işləmirdi. Şah əleyhinə çıxışları sarsıtmaq üçün hökumət orqanları yanacaq və ərzaq ehtiyatlarını gizlədib xalq üçün süni maneələr, çətinliklər yaradırdı. Lakin bunlara baxmayaraq, mübarizə zəifləmir, evlərin divarlarına və hasarlarına mərđyana şüarlar yapışdırılırdı: “Şahın cəlladlarının əlində ölməkdənsə, soyuqdan və acından həlak olmaq daha yaxşıdır!” Əsgərlərə müraciət edən şüarlar da az deyildi. Onların birində deyilirdi: “Ordu, sən Amerika ordusu deyil, xalq ordusu olmalısən!”

Xalqın qəzəbi və gücü qarşısında Məhəmməd Rza Pəhləvi tab gətirə bilmədi. 1979-cu il yanvarın 16-da İran şahı öz ölkəsini gizlicə tərk etdi. Şahın çıxıb getməsi xəbəri Tehran küçələrində xalqın böyük sevincinə və şənliyinə səbəb olmuşdu: adamlar mahnı oxuyur, rəqs edir, bir – birini qucaqlayırdı. Şəhər sakinləri hər yerdə şahın heykəllərini yerə yıxır, onun portretlərini qoparıb atırdılar.

Şahın ölkədən qaçdığına baxmayaraq, tətıl və nümayişlər bütün İrani bürümüşdü. Tətılçilərin nümayəndələri bildirirdilər ki, şahın qoyub getdiyi Bəxtiyar hökuməti nə qədər ki hakimiyyət başındadır, müəssisələrin fəhlələri və nazirliklərin qulluqçuları işə çıxmayacaqlar. Muxalifətçi milli cəbhənin rəhbərlərindən biri Mehdi Bazərgan demişdi: “İran neftçiləri tam qələbəyədək, yəni şah rejimi devrilənədək tətıl edəcəklər.”

Baş nazir Bəxtiyar İranın Milli Aviasiya Şirkətinə Ayətullah Xomeynini və onu müşayiət edən şəxsləri İrana gətirmək üçün Parisə xüsusi təyyarə göndərməyi qadağan etmişdi. Uçuşa hazır olan “Boinq - 747” təyyarəsi hərbi hakimiyyət orqanlarının göstərişi ilə yararsız vəziyyətə salınmışdı. Hərbçilər heç bir İran təyyarəsinin havaya qalxmasına və ya Tehran aeroportunda yerə enməsinə yol vermirdi. Bu isə rejimin əleyhdarları ilə şahpərəstlər arasında şiddətli toqquşmalara səbəb olurdu.

Ayətullah Xomeyninin fevralın 1-də səhər Tehrana qayıdacağı xəbəri ölkədə böyük həyəcan və sevincə qarşılandı. Onun təntənəli şəkildə qarşılanması mərasimində iştirak etmək üçün Tehranın demək olar ki, bütün

əhalisi, habelə əyalətlərdən paytaxta gəlmiş 10 minlərlə insanlar küçələrə çıxmışdı. İmamın dəstəsi Tehran küçələrindəki ucu-bucağı görünməyən izdihamların içərisindən keçib şah əleyhinə olan hərəkətdə şəhid olmuş yüzlərlə adamların dəfn olunduğu Behişte-Zəhra qəbiristanlığına getmək üçün 3 saatdan çox vaxt sərf etdi. Məzarlıqda matəm mitinqi oldu.

Ayətullah Xomeyninin liderliyi ilə İran xalqının güclü milli mübarizəsi 2500 illik monarxiya quruluşuna, 25 əsrlik zülm və əsarətə nəhayət ki, son qoydu. İran dünyanın siyasi tarixində öz qüdrətini və şərəfini bir daha təsdiqlədi.

Dünyanın saysız – hesabsız müxbirləri Xomeyniyə müraciət edir, ölkədəki vəziyyətlə bağlı suallar verirdilər. İmam Amerikanın həftəlik “Taym” jurnalının müxbiri ilə müsahibəsində demişdi: “Şah saysız – hesabsız cinayətlər etmişdir. Onun hökmranlığının tək cə son 2 ili ərzində, yəni xalq monarxiya rejiminə etiraz edib, İslam Respublikası yaratmaq məqsədilə mübarizəyə qalxdığı dövrdə bu cani minlərlə adamı qırılmış və 100 minlərlə iranlı şikəst etmişdir. Öz hökmranlığı dövründə şah bizi iqtisadi cəhətdən ABŞ-dan asılı vəziyyətə salmış, İranı müflis dövlətə çevirmişdir. Sənayemiz Qərbdən asılıdır, kənd təsərrüfatını isə şah dağıtmışdır.”

Qərb mətbuatının yazdığına görə, şah və onun xanədanı xaricə 25 milyard dollardan artıq sərvət aparmışdı. Rüşvətxorluq və xəzinə oğurluğu girdabına yuvarlanmış nazirlər, generallar, əyyamlar və məmurlar İsveçrə banklarına sabit valyuta ilə böyük məbləğlərdə pullar keçirmişdilər.

Dünyanın tanınmış siyasi xadimləri 1979-cu ilin fevralın 11-də qələbə çalan İran İslam inqilabını xalq inqilabı, antiimperialist, milli azadlıq inqilabı adlandırırdılar. Kubanın rəhbəri, böyük siyasi və dövlət xadimi Fidel Kastro bu barədə deyirdi: “İranda baş verən inqilab həqiqi və mərdlik inqilabı idi”.

Xomeyni xalqına və dünya ictimaiyyətinə İslamın qüdrətini, məfkurəsini, İslam sivilizasiyasının mahiyyətini nümayiş etdirərək bildirirdi: “İslam yalnız ibadət deyildir, yalnız ibadət öyrənməkdən, ibadət təlim etməkdən və bu kimi amillərdən ibarət deyildir. İslam eyni zamanda siyasətdir. İslam bir rejimdir, siyasi bir rejimdir. İntəhası başqa rejimlər bu məsələlərin bir çoxundan xəbərsiz idilər, lakin İslam heç bir şeydən xəbərsiz deyildir.”

Həzrət İmamın ən mühüm xidmətlərindən biri yeni dövlət sistemi planı hazırlaması idi. İmam şahlıq rejimini köhnə, çürük, yararsız və zülmkar sayır, İslam dövləti sisteminin özülünü məhəbbət, qardaşlıq və bərabərlik əsasında izah edirdi. Beləliklə, tarixdə ilk dəfə olaraq şahənşahlıq və səltənət quruluşu əvəzinə, dini – mənəvi dəyərlərə söykənən xalq hakimiyyəti sistemi təklif olundu ki, burada rusların, marksistlərin, qərblilərin, ingilislərin və amerikalıların təcrübəsi rol oynamırdı. İmamın təklif etdiyi dövlət quruluşu

xalqın uzun illər yaşadığı imamət, mərcəiyyə, ədalət və fəqihlik kimi üsullara əsaslanırdı. Yəni bir şəxsə digərindən və ya bir təbəqəyə başqasından fərqləndirilməyərək heç bir qanunsuz hökmranlığa yol verilmirdi.

İslam dini təlimini təkcə İran İslam Respublikasında deyil, ümumiyyətlə, müsəlman dünyası üçün ictimai, siyasi, iqtisadi və sosial hərəkət proqramı hesab edən Xomeyni müsəlman xalqlarına müraciətində demişdir: “Bizim proqramımız İslam proqramı olub, məqsədi müsəlman xalqlarının birgə ittifaqını və bütün İslam ölkələrinin birliyini təmin etməkdən ibarətdir. İslam proqramı bütün müsəlman xalqlarının qardaşlığından ibarətdir. Bizim məqsədimiz istismarcı dövlətlərə qarşı müsəlman xalqlarının birliyini yaratmaqdır, ona qarşı vahid cəbhədən çıxış etməkdir. İslam dünyasının milli sərvətini talan edən soyğunçulara qarşı birgə mübarizə aparmaqdır.”

Ötən əsrin 80-ci illərində “İslam dirçəlişi” fenomeni siyasətşünasların böyük marağına səbəb oldu. Buna təkan verən amil isə 1979-cu ildə İranda şah üsul-idarəsinə qarşı baş vermiş xalq inqilabı idi. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, gərginliyinə, şəhidlərin sayına, İranda yaşayan xalqların inqilabı dəstəkləməsinə görə İranın da daxil olduğu inkişaf etməkdə olan ölkələr qrupunda bu vaxta qədər belə bir xalq inqilabı baş verməyib. İran İslam inqilabı müsəlman ölkələrinin əksəriyyətinə təsir göstərə bilmişdir. Məhz bu inqilabdan sonra dünyada İslam Azadlıq Hərəkəti qüvvətlənmişdir.

İslamda hər bir müsəlmanın vəzifəsi və məsuliyyəti məsələsi mühüm və geniş bir amaldır. Çünki müsəlman həm Allah qarşısında, həm öz qarşısında və həm də cəmiyyət, insanlar qarşısında məsuliyyət daşıyır. Bizim əsrdə imam Xomeyni yeganə şəxsiyyət idi ki, bütün mənalı ömrünü bu saf, təmiz, müqəddəs məqsədə həsr etmişdi. O, bu yolda heç zaman geri çəkilmir, öz vəzifəsini qeyrətlə, ləyaqətlə yerinə yetirirdi. Canından və həyatından qorxmurdu. Təpədən dırnağa qədər silahlanmış şah rejimi zamanında o, buyururdu: “Vallah, ömrümdə heç nədən qorxmamışam. Məni həbs etdikləri gecə onlar qorxurdular, mən onlara təsəlli verirdim.”

Həddən artıq tökülən qanlar və verilən qurbanlar hesabına ucaldılan İran İslam Respublikasının ədalət bayrağı sanki bu əzəmətli şüar altında dalğalanırdı: “Ey Allah! İran xalqı dünyada İslamın başucalığına səbəb olmuş və nümunəvi bir ölkə qurmuşdur ki, İslamın günəş kimi Şərq və Qərbə nur saçacağına ümid edirik.

İlahi! Bütün məzlum millətlərə zalım rejimlər üzərində qələbə çalmaq qüdrəti ver!”

İmam Xomeyniyə ölməzlik və ucalıq bəxş edən keyfiyyəti onun hərtərəfli istedadı malik olması idi. O, müqəddəs İslamın ali və insani məktəbində tərbiyə almış digər nüfuzlu şəxsiyyətlər kimi humanizmin və təkamülün bütün

miqyasları çərçivəsində xüsusi bir mövqeyə malik idi. Həzrət İmam dünyanı fani sayırdı. Ömrünün bütün anlarını Allahın hüsurunda yaşayırdı və bu hüsuru hiss edirdi, həmişə zikr və dua edirdi. Ancaq bunu heç vaxt büruzə vermirdi. Allahı pak bir dillə çağırırdı. Zikr, ziyarət, Quran tələvəti onun ruhunun ayrılmaz bir hissəsi idi. O, bütün ömrü boyu ədalətli insanlara, əqidəli dindar adamlara, alimlərə hörmət edir, ehtiram bəsləyirdi. Xomeyni eyni zamanda qadına yüksək qiymət verirdi. Onun fəal, təhsilli olmasını uca tuturdu. İslam qanunlarına görə hər bir insan – istər kişi olsun, istər qadın, fərq qoyulmadan faydalı elmə yiyələnməlidir. Çünki Allah-Təala savadlı ilə savadsız, bilən ilə bilməyən arasında fərq qoyur. Təhsil almaq, elmə yiyələnmək hər bir müsəlman kişi və müsəlman qadına fərzdır. İmam bəzi xanım qohumları hamilə olduqları zaman buyurdu: “Dua edin ki, övladınız qız olsun. Ona görə ki, qız oğlandan yaxşıdır. Çünki oğlan uşağı nemətdir, qız uşağı rəhmətdir. Qızı olmayan adamın elə bil ki övladı yoxdur.”

İmam Xomeyni ailəsinə ülvə bir məhəbbət bəsləyirdi. Tanrı ona 5 övlad bəxş etmişdi. Həyat yoldaşı deyirdi ki, indiyə qədər belə bir şey olmayıb ki, mən onun gecə namazı qıldığı vaxt yuxudan oyanım. Gecə namazı zamanı çırağı yandırmazdı. Nə otağın, nə də dəhlizin işığını yandırmazdı ki, bir kimsə yuxusundan oyanmasın.

İmamın köməkçisi Hacı İsa Cəfəri söyləyir ki, imamın evində qaldığı son gecə idi, onu xəstəxanaya aparmaq istəyirdilər. Mən və həkim imamın yanında dayanmışdıq. Xanımı gəldi. O, pillələrin başına çatanda imam buyurdu: “Xanım, xudahafiz, siz daha zəhmət çəkməyin.” Xanım deyəsən eşitmədi. İmam bir də buyurdu: “Xudahafiz, xanım!” İmam öz xanımı ilə həmişə çox ehtiramla və ədəblə söhbət edərdi, yemək zamanı həmişə xanımının gəlməsini gözləyirdi, heç vaxt o gəlməmiş xörək yəmirdi.

Ayətullah Xomeyninin idarəçilik təfəkkürünün önəmli xüsusiyyətlərindən biri də bu idi ki, o, dünyada baş verən siyasi hadisələrin, bəzi mövcud quruluşların əqibətini müdrik və uzaqgörən bir bacarıqla əvvəlcədən söyləyirdi. Böyük filosof və siyasi xadim keçmiş Sovetlər İttifaqının qeyri - ədalətli bir sistem olub çökəcəyini, quruluşun dağılacağını, kommunizm düşərgəsinin aradan gedəcəyini xüsusi bir uzaqgörənliklə qabaqcadan bildirmişdi. Bu barədə SSRİ-nin rəhbəri M.Qorbaçov yazdığı tarixi məktubunda onun ölkəsinin süqut edəcəyi barədə öncədən məlumat vermişdi.

İmam bildirirdi: “Siz Qorbaçov, əgər bu vəziyyətdə təkbəşinə sosializm və kommunizmin bərhad iqtisadiyyatının düyünlərini Qərbin sərmayə mənbələrinə pənah aparmaqla həll etmək istəyirsinizsə, onda heç bir vaxt öz cəmiyyətinizin dərdinə dava edə bilməyəcəksiniz. Gərək başqaları gəlsinlər və sizin səhvlərinizi düzəlsinlər. Çünki bu gün əgər marksizm iqtisadi və ictimai

məsələlərdə dalana dirənmişdirsə, Qərb dünyası özü də həmin məsələlərdə əlbəttə, başqa şəkildə və həmçinin başqa problemlərlə üzləşmişdir.” İmam qətiyyətlə elan edirdi ki, Sovetlər İttifaqının insanların həqiqi, real tələbatlarına cavab verməkdə zəifliyi, gücsüzlüyü üzündən çökməsi labüddür. Bundan sonra kommunizmi dünyanın siyasi, tarixi muzeylərində axtarmaq lazım gələcəkdir. Çünki kommunizm insanın real ehtiyaclarından heç birinə cavab vermir.

80-ci illərin sonunda İngiltərədə Səlmən Rüşdinin yazdığı “Şeytan ayələri” kitabı müsəlman aləmində kəskin etirazla qarşılandı. Müsəlmanların qanununa görə, kafir ölümə məhkum olunmalı idi. Məhəmməd peyğəmbərin şərəfinə atılan hər bir ləkə qanla yuyulmalı idi. Xomeyni bu məsələdə bəzi böyük dövlətlərlə də üz-üzə gəldi. Lakin buna baxmayaraq, dünya müsəlmanlarına üzünü tutub dedi: “Bütün dünyanın qeyrətli müsəlmanlarının nəzərinə çatdırıram ki, İslamın peyğəmbəri və Quranın əleyhinə yazılmış, nəşr olunmuş “Şeytan ayələri” kitabının müəllifi və həmçinin onun məzmunundan xəbərdar olan nəşirlər edama məhkum olunurlar. Onda bir daha heç kəs müsəlmanların müqəddəslərini təhqir etməyə cürət etməz. Hər kəs bu işi yerinə yetirərkən öldürülsə, şəhiddir”.

Yeri gəlmişkən bu məqalənin müəllifi kimi, xatirimdə qalan bu hadisəni oxucularımla bölüşmək istəyirəm: O vaxt mən yeniyetmə idim. Sovetlər Birliyinin tərkibində yaşayarkən güclü ateizm təbliğatı mövcud idi. İnsanlar dinindən ayrı salınmışdı. Müsəlman olduğumuzu, dini, şəriət adət - ənənələrinə riayət etməyi bizə unutturmağa çalışırdılar. İslam aləminin müqəddəs günlərini ailəmizdə gizli şəkildə qeyd edirdik. Evimizdə babamızdan qalan Quran kitabı var idi. Onu qoruyur, əzizləyirdik. Birdən eşitdik ki, İngiltərədə yaramaz birisinin “Şeytan ayələri” cizmaqarası nəşr olunub, peyğəmbərimiz, müqəddəs kitabımız, bununla da bütün İslam aləmi təhqir olunub. Həyəcanlandıq. Lakin bir müsəlman kimi münasibətimizi bildirə bilmədik. Çünki yaşadığımız quruluşun qanunları buna yol vermirdi. Və eşidəndə ki, İran xalqı, onun lideri Ayətullah Xomeyni ayağa qalxıb, dünya ictimaiyyətinə bu barədə etirazını bildirib, müəllifə layiq olduğu ittihamları irəli sürüb, buna çox sevindik. Bir daha hiss etdik ki, biz müsəlmanlar sahibsiz deyilik. Dünyada bizlərin məənəviyyatını qoruyan Xomeyni kimi bir liderimiz var.

1989-cu ilin iyunun əvvəlində bütün İslam dünyasının sevimli insanı, filosofu, böyük şəxsiyyəti, etibarlı dostu, müdrik ağsaqqalı olan Ayətullah Ruhulla Musəvi Xomeyni cismən xalqından ayrıldı, gözlərini yumaraq əbədiyyətə qovuşdu. Müsəlman dünyası bu hadisəni sonsuz kədərlə qarşıladı. Milyonlarla insanlar imama yas saxladılar. O zaman ərəb qəzetləri yazırdı ki, İslam ümməti indiyə qədər görmədiyi çox qiymətli və nadir bir gövhərini itirdi. İmam həmin böyük şəxsiyyət idi ki, özünün 89 illik mənalı ömrü boyu İslam

təlimlərinin genişlənməsindən və tarixin zəncirlənmiş insanların azad edilməsi yolunda mübarizədən bir an da əl çəkmədi və onun mehriban qəlbi istiqlaliyyət, azadlıq və İslam Cümhuriyyəti üçün döyünürdü.

Tehrandə olduğum zaman iranlıların imamın ruhuna olan ehtiramının onun vaxtı ilə yaşadığı evi ziyarət edərkən bir daha şahidi oldum. Bu böyük şəxsiyyətin Cəməranda çox sadə və adi bir evdə nəinki yaşaması, hətta kirayədə qalmasını eşidəndə onun büllur kimi saf, əqidəli və zəngin mənəviyyəti qarşısında bir daha baş əydim. İncə, həssas ruhlu, nəzakətli, son dərəcə halal bir insan olan Xomeyni evdə işləməyən elektrik razetkasını dəyişmək lazım olduğu halda, bundan ötrü ev sahibindən icazə alınmasını xahiş edib. Kiçik, əlverişli şəraiti geniş olmayan bu evdə yaşayarkən imam o zaman keçmiş SSRİ-nin sabiq Xarici İşlər naziri Eduard Şevərnadzeni qəbul etmişdi. İmam ömrünün sonuna qədər bu sadəliyi yaşadı. Nə möhtəşəm sarayı oldu, nə daş – qaş dolu xəzinəsi, nə də dünya banklarında pulları.

30 yaşlı İran İslam Respublikası artıq dünya birliyində, beynəlxalq təşkilatlarda öz layiqli yerini tutmaqdadır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı İranın 2002-ci ili mədəniyyətlərin dialoqu adı ilə adlandırması təklifini yekdilliklə təsdiq etdi. Qətnamənin təsdiq olunması İslam İnqilabından keçən 23 il ərzində ölkənin xarici siyasətinin ən mühüm nailiyyətlərindən biri idi. Müharibə və qan tökülməsi əvəzinə, dialoq və fikir mübadiləsi irəli sürmək İranın xarici siyasətinin ən mühüm prinsiplərindən biridir. BMT-də müxtəlif ölkələrin XXI əsri “Mədəniyyətlərin dialoqu” kimi qəbul etməsinin səbəbi elə bir dünyəvi tələbat hissi idi ki, bu amildən istifadə etməklə millətlər arasında mədəniyyətləri bir – birindən ayıran faktorları aradan qaldırmaq mümkündür. Bu elə bir məsələdir ki, ona nail olmadan “Dünyəvi sülh” mənasız bir məfhum olaraq qalar. Bu ideologiyanın həyata keçməsi ilə bəşər övladları rahatlıq və əmin – amanlığa doğru irəliləyəcəkdir. Müharibə, qan tökmək, insan itkiləri, terror öz yerini sülhə, əmin – amanlığa, rahatlığa və insanpərvərliyə verəcəkdir.

Bu günlərdə İmamın vəfatının 20 ili tamam olacaq. Bu illər ərzində İran xalqı özünün unudulmaz liderinin arzularını, istəklərini böyük tərəqqi yolu ilə həyata keçirdi. Bu gün İran inkişaf yolunda uğurla addımlayır. Elm, təhsil, iqtisadiyyat, kənd təsərrüfatı, mədəniyyət, sosial həyat ilbəlil özünün yeni məcrada yüksəlişinə qovuşur. Orta və ali təhsil müəssisələrində 20 milyon nəfərə yaxın gənc təhsil alır. Bu müəssisələrdə müəllimlərin 50 faizini qadınlar təşkil edir. İranın gənc alim və mütəxəssisləri indiyə qədər ölkə və dünya səviyyəsində 7 min kəşf və ixtiranın müəllifi olmuşdur. Ölkə nüvə texnologiyasına malik olan 9 ölkədən birinə çevrilmişdir. İran İslam Respublikası öz peykini kosmosa çatdırmaq üçün “Tədqiqatçı-1” və

“Tədqiqatçı-2” raketlərini hazırlamış və bu raketləri 2008-ci ildə kosmosa göndərmişdir. O kosmosa peyk göndərən 11-ci ölkə olmuşdur.

İran qeyri-neft sahəsini inkişaf etdirməklə bu sahədə ixracatı artırmağa müvəffəq olub ki, cari ildə ölkənin qeyri-neft məhsulları 166 ölkəyə ixrac edilmiş və ixracatın həcmi 24 milyard dollardan çox olmuşdur.

İranda savadlı insanların sayı 95 faizə bərabərdir. YUNESKO-nun son statistik məlumatlarına əsasən, dünyada 1994-2004-cü illərdə yaşlılar arasında savadlılıq həddi 76 faizdən 82 faizə çatmışdır. İranda bu göstəricinin sürətlə artması savadlılığın indiyədək görünməyən həddə çatmasının nişanəsidir. Bu isə 20 il öncə milyonların qəlbinə köçmüş imam Xomeyninin ədalət və inkişaf barəsində yadigar qalan baxışlarının parlaq bir təzahürüdür.

Dinşünaslıq

Tahirə Nurəliyeva

“SƏHİFEYİ-KAMİLƏ” ƏSƏRİNİN VƏQF OLUNMUŞ NÜSXƏLƏRİ

Dünyada mövcud olan böyük sivilizasiyalar arasında müsəlman xalqlarının yaratdığı mədəniyyət öz zənginliyi və əzəməti ilə seçilir. Böyük mədəniyyətlərin əsas göstəricilərindən biri burada olan elmi və yazılı irsin səviyyəsi və əhatə dairəsidir. Bu baxımdan İslam sivilizasiyası ilə rəqabət edə biləcək ikinci mədəniyyət yoxdur. Müsəlman xalqlarının üç dildə–ərəb, fars və türk dillərində yaratdıqları yazılı mədəniyyətin min dörd yüz il yaşı vardır. Dünyanın heç bir sivilizasiyasında bu qədər əlyazma kitabı yoxdur. Şərq xalqlarının yazılı abidələri təkcə Quran, hədis, təfsir, kəlam, fəlsəfə, fiqh, ədəbiyyat, dil və filologiya sahələrini deyil, təbiət və dəqiq elmləri (kimya, fizika, mineralogiya, riyaziyyat, həndəsə, nücum, təbabət, dərmanşünaslıq və s.) əhatə edir. Aparılan hesablamalara görə hal-hazırda dünyanın muzey, kitabxana və şəxsi kolleksiyalarında 1milyon 200 min ərəbcə, 400-500 min farsca, 150-200 min türkcə əlyazma nüsxəsi mövcuddur. Əlyazma nüsxələri daha çox Türkiyə, İran, Misir, Pakistan, Hindistan, Orta Asiya və Qafqaz ölkələri ilə yanaşı, Rusiya, Avropa və başqa regionlarda saxlanılır. Təəssüflər olsun ki, ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə çoxlu sayda əlyazma nüsxələri məhv olub və ona görə yuxarıdakı rəqəm daha çox təxmin edilir və başqa bir yandan Şərqlin bu zəngin elmi-mədəni xəzinəsinin ən nadir incilərini əcnəbilər yağmalayaraq aparmışlar.

Akademik N.İ.Konradın vaxtilə söylədiyi kimi, Avropada şərqşünaslıq elmi, yazılı abidələri öyrənmək zərurətindən yaranmışdır. Şərqlin elm, mədəniyyət və ədəbiyyat tarixinin keçdiyi inkişaf mərhələlərini tədqiq edib onun gerçək mənzərəsini yaratmaq üçün əlyazmalar ilkin qaynaqlar kimi böyük dəyərə malikdir. Keçmişin sənədli yaddaşı sayılan bu abidələrin çox maraqlı taleyi olub. Onlar əldən-ələ, eldən-ələ, ölkədən-ölkəyə keçməklə günümüzədək saxlanıb. Əlyazmaların vərəqlərində rast gəldiyimiz çoxsaylı qeydlər, şəxsi və ya kitabxana möhürləri, vəqf yazıları və möhürləri onların bioqrafiyasını öyrənmək baxımından çox əhəmiyyətlidir. Vəqfə dair qeydlərin müəyyən bir qismi ərəbcə, çoxu farsca və az bir qismi isə türkcə yazılıb. Əlyazmaların qorunub saxlanmasında vəqfin xüsusi rolu olub.

Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda elm, ədəbiyyat və mədəniyyətin müxtəlif sahələrinə dair nəfis yazılı abidələr saxlanılır. Yazılı abidələr yarı-ayrı dövrlərdə yaşayıb-yaratmış şəxslərin, xüsusilə alim, yazıçıların, fəaliyyəti nəticəsində meydana çıxmış qorunub saxlanılmış, mühafizə edilərək müxtəlif yollarla xəzinəyə verilmişdir.

Yazılı abidələrin tədqiqi Şərq xalqlarının eləcə də Azərbaycan xalqının keçmiş tarixini onun dünya mədəniyyətinə bəxş etdiyi zənginliyi öyrənmək baxımından çox aktualdır.

Azərbaycanda onun müxtəlif regionlarında çoxlu şəxsi əlyazma kolleksiyaları, kitabxanaları mövcud olmuşdur. Sahibinin mədəni səviyyəsini göstərən və onların elm, ədəbiyyat xadimi kimi formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən bu kolleksiyalar, müəlliflərin aftoqraflarını, şəxsi əsərlərini tanıtdırır əsərlərini yazarkən hansı mənbələrə istinad etdiyini aşkara çıxarır, əsər üzərində necə işlədiklərini, bu əsərlərin variantlarını nəşrlərini müəyyən edir. Kolleksiyalardan gələn abidələrin bir hissəsi vəqf olunmuş əlyazmalardır. Vəqf olunmuş əlyazmalardan danışmadan öncə, yeri gəlmişkən vəqf və onun mahiyyəti, ənənəsi haqqında danışmaq, qısa məlumat vermək lazımdır.

“Vəqf” ərəb sözü olub “bir yerdə durmaq”, “sakin olmaq”, hər hansı bir əşyanı və ya mülkü, torpaq sahəsini savab bir iş kimi və ya Allah yolunda kiməsə bağışlamaq-övlada, nəsil-dən-nəslə, hər hansı məscidə, mədrəsəyə məxsus etmək deməkdir. Dini və xeyriyyəlik məqsədilə dövlətin və yaxud müxtəlif şəxslərin könüllü bağışladığı daşınar-daşınmaz əmlak vəqf adlanır. Vəqf olunmuş hər hansı bir əşya, əmlak nə satıla, nə bağışlana, nə də girov qoyula bilərdi. Vəqfin yaranma tarixi İslamın ilk dövrünə VII-VIII əsrlərə aid edilsə də, tarixçi alimlər bir çox mənbələrə əsaslanaraq vəqfin ictimai kökü məbəəd təsərrüfatı-ictimai təsərrüfat forması kimi cəmiyyətə ibtidai icma dövründən keçdiyini söyləyirlər. Məbəəd təsərrüfatı¹ İslama qədərki, xristian dininə məxsus termindir. Vəqf etmək ənənəsi orta əsrlərdə əsasən müsəlman ölkələrində daha geniş yayılmışdır.

Vəqfi idarə edən şəxs “mütəvəlli” və ya “nazir” adlanırdı ki, onun da vəzifəsi gəlirin toplanmasına nəzarət etmək idi. Bu vəzifə irsi də ola bilərdi. Vəqfin tarixi haqqında nisbətən geniş məlumat bu sətirlərin müəllifinin müxtəlif məqalələrində verilmişdir.

Vəqf olunan hər hansı bir əmlak, yaxud bir şey, xüsusilə kitablar xalqın ümumi mənafeyi üçün nəzərdə tutulardı. Əgər bir kitabxana məscidə yaxud mədrəsəyə vəqf edilirsə, bu kitabları kənara çıxarmağa kimsənin ixtiyarı yox

¹ Храмовой собственности

idi. Geniş xalq kütləsi elmə, biliyə marağı olan şəxslər həmin mədrəsə və ya məscidə gəlib kitablardan istifadə edə bilərdilər. Eləcə də mədrəsə tələbələri yaxud kənar şəxslər həmin kitablardan yalnız mədrəsə daxilində bəhrələndirilə.

Əlyazmalar İnstitutunda “Səhifeyi-kamilə” adlı əsərin bir neçə nüsxəsi saxlanılır. Əsərə müxtəlif şərhlər də yazılmışdır. Həzrət Səccad Əli bin Əl-Hüseyni bin Əli bin Əbu Talib Əleyhissəlam dualardan ibarət “Səhifeyi-kamilə”, bəzən də “Səhifeyi-Səccadə” kimi verilən bu əsərdə ayrı-ayrı nüsxələrdə dualar müxtəlif formada verilmişdir. Əsər Əmir bin Matuvakel öz atası Motuvakel bin Harun Yəhya ibn Zeyd bin Əlidən 54 dua rəvayət edir. Bu duaları Həzrət Səccad müxtəlif vaxtlarda oxumuşdur. Əsər bablar üzrə yazılmış dualardan ibarətdir ki, yalnız duaətmə şəklindədir. İmamların–Məhəmməd Bağır, Məhəmməd Təgi, Cəfər Sadiq, Zeynalabdin və başqalarının dilindən verilir. Allaha həmd etmək, peyğəmbərlərə salavat, göyün yeddi qatına, peyğəmbərlərin özünə səhər duası, xeyir işlər, ata-anaya, xəstəyə, yaxşı əxlaq sahiblərinə yeddi günün hər biri üçün ayrı-ayrı dualar, konkret hadisələr üçün dualar verilir.

“Səhifeyi-kamilə” əsərinin B-583/1029 şifrlı ərəb və fars dillərində olan nüsxəsinin mətni ağ, saya vərəqlərə incə nəstəliq xətt ilə, ərəb dilində olan mətn qara mürəkkəblə, fars dilindəki sətirləti tərcümə qırmızı mürəkkəblə yazılmış və çərçivəyə alınmışdır. Bəzəkli rəngli ünvanı vardır (ölçüsü: 11x19,5sm, həcmi:179 vərəq). Cildi həndəsi cizgili qara meşindəndir. Titul vərəqində bir neçə təvəllüd tarixləri və üzərində “Əbduhu İsmayıl Hüseyni” (Onun (Allahın) qulu İsmayıl Hüseyni) sözləri olan möhür basılmışdır. Həmin möhür əlyazmanın 2a, 12b, 17b, 53a, 179b və b.. vərəqlərinə də vurulub, yanında isə ərəb əlifbası ilə “vəqf” sözü yazılmışdır.

Əlyazma tamdır və bin Məhəmməd Rza Məhəmməd Əmin Ənsari tərəfindən h.1085(=1674)-ci ildə şaban ayında (oktyabr) köçürülmüşdür. Haşiyələrin kənarında izahların çox hissəsi qara, bir hissəsi isə qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır.

Əsərin başqa bir nüsxəsi B-288/1906 şifr altında saxlanılır. Mətn ağ, saya vərəqlərə nəstəliq xətlə qara mürəkkəblə, başlıqlar, yarımbaşlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır (ölçüsü: 14x21sm., həcmi: 328 vərəq). Cildi qəhvəyi rəngdə meşindəndir.

1b vərəqin başlanğıcında vəqf haqqında qeyd verilmişdir: “Düzgün şəriət qaydası ilə bir cild “Səhifeyi-Səccadiyə” kitabı Hacı Rzaqulu Hacı Məhəmməd tərəfindən vəqf edildi”. Vəqf qeydlərinin, yəni vəqf edən şəxslərin-sahiblərinin çoxunun şəxsiyyətlərini müəyyən etmək mümkün deyildir. Həmin vərəqdə iki dəfə və 2a, 23a, 324b vərəqlərində bir dəfə ərəb əlifbası ilə “vəqf” sözü yazılmışdır.

Əlyazmanın bu nüsxəsinə 50 dua daxil edilmiş, qeyddən göründüyü kimi əsər bu nüsxədə “Səhifeyi-Səccadə” adlandırılmışdır. Sonndan naqis olduğu üçün kim tərəfindən köçürüldüyü və tarixi bəlli deyildir.

Əsərin B-3319/4944 şifrlı nüsxəsi maraqlı vəqf qeydi olan bu nüsxəsinin mətni ağ, saya vərəqlərə nəstəliq-şikəstə xətlərlə qara mürəkkəblə, mətnarası bəzi yazılar və başlıqlar qırmızı və qızılı rənglə çərçivəyə alınmışdır (ölçüsü: 12,5x20,5sm., həcmi: 182 vərəq). Cildi tünd zoğalı rəngdə meşindəndir. Cildin iç üzündə turunc var. Titul vərəqində vəqf qeydi yazılmışdır. Qeyddə: “Bu “Səhifeyi-kamilə” əsərini mən – Şəms Nisə xanım vəqf etdim. Düzgün şəriət qanunları ilə, onun oxumaq savabı ilə Molla Məhəmməd Nəsrin ruhuna çatsın. O, şiə alimlərindən biridir. Həmin vəqf yazıldı ramazan ayı, (yanvar) 1115(=1703)-cü ildə. Burada “Şəms Nisə” sözləri yazılmış möhür basılmışdır.

Nüsxədə 46 dua var. Əlyazma ibn Məhəmməd Əli Əkbər tərəfindən h. 1114(=1702)-cü ildə köçürülmüşdür. Katibi və məxsus möhürdə “Əli Əkbər” yazılmışdır. Bütün duaların başlanğıcında və sonuncu vərəqinin bir neçə yerində ərəb əlifbası ilə “vəqf” sözü yazılmışdır. Vəqf sözünün bütün vərəqlərdə olması əlyazmanın qiymətini artırır.

B-535/2153 şifrlı bu nüsxədə əsərin adı “Səhifeyi-kamilə əs-Səccadi”yə kimi yazılıb. Mətni ağ, saya vərəqlərə köçürülüb, ərəb dilində olanlar qara, fars dilində sətiralı tərcümələr qırmızı mürəkkəblədir (ölçüsü: 13x23sm., həcmi: 212 vərəq). Cildi qəhvəyi rəngli meşindəndir və üzərinə qızılı rəngli turunc vurulub. 1b vərəqi rəngli ünvana bəzənib. Ünvanda bir neçə dəfə ərəb əlifbası ilə “vəqf” sözü yazılmış, mətn çərçivəyə alınmışdır.

1a vərəqində ərəb dilində vəqf qeydi vardır. Qeyddə deyilir: “Bu kitabı Molla Əliəsgər əslən Zənkəruddan olan, hal-hazırda Həştərxanda sakin olan Hacı Məhəmməd Hüseynə vəqf edilib. Ondan sonra isə nəsilən-nəslə keçsin və oğlan övladlarına vəqf edilsin. Səfər ayının 7-si (12 yanvar), h.1265(=1848). Sonda hər iki şəxsin möhürü basılmışdır.

Birinci möhürün üzərində “Əliəsgər”, 1238(=1822), o birinin üzərində “...Hüseyn”-sözləri yazılmışdır 1a vərəqində başqa bir qeyd vardır: “Mirzə Abdullaya əmanət kimi verilib”.

Əlyazma Məhəmməd İbrahim Təbəristani tərəfindən “Ümid” təxəllüsü ilə h.1255(=1839)-ci ildə köçürülmüşdür.

Əsərin daha bir vəqf olunmuş B-5335/6960 şifrlı nüsxəsində 57 dua verilmişdir. Bu əlyazmanın mətni ağ, saya vərəqlərə nəsx və nəstəliq xətlərlə qara və qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Mətn hər səhifədə çərçivəyə alınmışdır (ölçüsü: 13x21sm., həcmi: 150 vərəq). Cildi müasir yaşıl rəngli üzərində turunc olan süni dəri çəkilmiş kartondandır.

1b,2a vərəqləri rəngli ünvanla bəzədilmişdir. Adı, ünvanı qızılı mürəkkəblədir. Haşiyələrdə duaların sayı ərəb rəqəmləri ilə göstərilmişdir.

Əlyazmanın 79-83-cü səhifələri olmadığından həmin vərəqlərin yerinə bənövşəyi rəngdə 4 vərəq yapışdırılmışdır. Lakin vərəqlər boş qalmışdır.

Titul vərəqinə basılmış möhür oxunmur. 1a vərəqində “vəqf” qeydinin tərcüməsi belədir: “Ağlım başımda olduğu halda şəriət qanunu ilə “Səhifeyi-kamilə”ni vəqf etdi, Mirzə Məhəmməd Səid, Mirzə Məhəmməd Mirzə Şirin adı ilə məşhurdur”.

Əlyazma sondan naqis olduğu üçün katibi və tarixi bəlli deyil. Sonda təvəllüd tarixi verilmişdir. “Kərbəlayi Əhməd oğlu anadan oldu 25 cəmadül sani ayı (18 iyun), 1195(=1780)-ci ildə”.

Əlyazmanın katibi və tarixi haqqında məlumat yoxdur. Paleoqrafik əlamətlərinə görə onu XVII əsrə aid etmək olar.

Həzrət Səccadənin “Səhifeyi-kamilə” əsərinin vəqf olunmuş nüsxələrinə ayrı-ayrılıqda nəzər salsaq, onların din tarixini öyrənmək və paleoqrafik cəhətdən maraqlı mənbə olduğu aydınlaşır.

Əlyazmalar İnstitutunda olan bütün formatlardan əlyazmalar bir-bir nəzərdən keçirilir, vəqf möhürü və vəqf qeydləri vasitəsilə müəyyənləşdirilərək qeydə alınır. Həmin əlyazmaların tədqiqi nəticəsində kim tərəfindən və yaxud kimə vəqf edildi, neçə-neçə vəqf və möhür sahibləri aşkarlanır. Bundan başqa, burada saxlanılan vəqf olunmuş nüsxələrin ayrıca kataloqu hazırlanıb çapa təqdim edilmişdir.

Şübhəsiz ki, gələcək araşdırmalarda vəqf olunmuş əlyazmaların tərkibi və mövzusu dəqiqləşdiriləcək və müsəlman Şərq xalqlarının bu zəngin xəzinəsi elmi ictimaiyyətə çatdırılacaq.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan tarixi, Bakı, 1398. II c. s.217
2. Петрушевский И.П. Вакфные имения Ардабильского мазара в XVII в. Труды Инс. Истории АН. Азерб. ССР, Баку, 1947. т.I.
3. T.Nurəliyeva. Vəqf olunmuş əlyazmalar tarixində, Tarix və onun problemləri. Bakı, 1999, №2. s.70.
4. Mərəsi, Ic., №5,19; Vc., 367.
5. ƏYİ, əlyazma, B-583/1029.
6. ____//____ B-3319/4944.
7. ____//____ B-5335/6960.
8. ____//____ B-535/2153.

Rövşən Fətişoğlu

«KİTABİ-DƏDƏ QORQUD» DASTANINDA DİNİ DÜNYAGÖRÜŞÜ

*Biz dünyadan gedər olduq
Qalanlara salam olsun!...*
Yunis İmrə

VII-IX əsrlərin yazılı qaynaqlarından olan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı oğuz soyumuzun tarixi keçmişini əks etdirən qəhrəmanlıq salnaməsi, olduqca zəngin və möhtəşəm mədəniyyət abidəsidir.

Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatının əvəzsiz nümunəsi kimi, dastan azəri-türk qəhrəmanlıq məfkurəsini təqdim etməklə yanaşı, boydan-boya milli və bəşəri dəyərləri də özünəməxsusluğu ilə seçilən orijinal bir üslubda tərənnüm etməkdədir.

Dastan qəhrəmanlarının milli və dini özünüdərkli süjet üzrə mifdən reallığa doğru tarixi inkişaf xətti cızır, konkret zaman kəsiyində maddi və mənəvi sintez təşkil edərək xəlitələşir.

«Kitabi-Dədə Qorqud»un mənəviyyat dəyərləri onun poetik ruhu, iç dünyasında əks olunur. Dastanın dış dünyası - maddeyi tarixi isə zamanla bağlı olduğundan daha konkretidir. Bu tarix eramızın VII əsridir. Eramızın IX əsrinə qədər davam edən bu dövr Azərbaycanda İslam dini məfkurəsinin yayılıb möhkəmlənməsi və hakim rəsmi ideologiyaya çevrilməsi ilə xarakterikdir. «Dədə-Qorqud» qəhrəmanlarının dini görüşlərinin formalaşması prosesini izləyərkən dövrün hadisələrinə, İslam dininin yayılma mexanizminə nəzər salmaq həm də ona görə vacibdir ki, dastanın dinimizin ideyalarının təsirinə məruz qalması və onun cazibə məkanına daxil olması prosesi anlaşılsın.

Elə bu məqsədlə də qayıdaq VII-IX əsrlərə.

«Ərəb orduları 642-ci ildə Sasani ordularını darmadağın etdikdən sonra, Sasani şahlarının əfsanəvi sərvətlərindən başqa, Sasanilər İranının bütün əraziləri də onların əlinə keçdi».

Nəhəng imperiyanın tərkib hissəsi olan Azərbaycan ərazilərində

ərəblərin gətirdikləri yeni dinə münasibət müxtəlif oldu. Şimal və Arran əhalisinin rəsmi dini xristianlıq, cənub ərazilərində məskunlaşan əhali isə atəşpərəst idi.

Şimal bölgələrində və Arranda yaşayan əhaliyə yeni dini qəbuledirmə siyasətində ərəblər liberal mövqedən çıxış edirdilər. Belə ki, həmin ərazilərdə yaşayan əhali «Kitab əhli» sayılırdı. Cənub bölgələrinə münasibətdə isə ərəblər daha çox təzyiq taktikasından istifadə edir, rəsmi din olan zərdüştilik sıxışdırılır, atəşpərəstlik və çoxallahlıq təqib olunurdu.

«Azərbaycanın dehقان-feodalları əvvəllər öz ata-babalarının dinini müdafiə etməyə cəhd etmiş olsalar da, çox keçmədən yəqin etdilər ki, öz əvvəlki imtiyazlarını saxlamaq üçün onlara ancaq ölkədə hakimiyyəti ələ keçirmiş ərəblərlə əməkdaşlıq etmək qalır. Buna görə də Azərbaycanın feodal aristokratiyasının İslam dinini qəbul etməsi prosesi çox tez başa çatdı». B.Bartold qeyd edirdi ki, İslam dini zorakılıqla yayılmırdı, nə xristianlar, nə də zərdüştilər təqib olunmurdular.

Bəlazuri yazır ki, xəlifələr ərəblərdən təqaüd alan və dıvanın hesabında olan şəxsləri Azərbaycan torpaqlarında yerləşdirir və onlara əmr edirdilər ki, «əhalini İslama dəvət etsinlər».

Bütün İslam tədqiqatçıları qeyd edirlər ki, ərəblərin itaət altına aldığı ölkələrin xalqları yeni dini kütləvi şəkildə qəbul edirdilər, çünki V.Rozenin dediyinə görə «ərəblər öz sadəliyi və bəsitliyi ilə əzəmətli, yeni bir din gətirmişdilər və bu yeni din təqib və didişmələrin təzyiqi altında haldan düşüb əzilən kütlələrin zövqünə ona görə uyğun gəlmişdi ki, demək olar, hər yerdə özünü kütlələri yadellilərin ağır iqtisadi zülmündən azad edən xilaskar kimi göstərirdi».

«VIII əsrin əvvəllərinə doğru İslam dini Azərbaycanda hakim bir din olur. Azərbaycanda İslam dinini yuxarı silk adamları birinci növbədə və tamamilə danışıqsız qəbul etdilər, çünki belə hərəkət etməklə öz imtiyazlı mövqelərini itirmədilər.

Yeni din tacir və sənətkarların arasında müvəffəqiyyət qazanırdı, çünki ərəb hakim dairələri tacir sinfinə və sənətkarlara böyük güzəştə gedir, asanlıq yaradır və beləliklə, onların fəaliyyətini genişləndirirdilər. Kəndlilər isə İslam dinini qəbul etməklə birinci növbədə çalışırdılar ki, çox ağır can vergisindən xilas olsunlar, çünki Xilafətdə bu vergi Sasanilər və Bizans xəzinəsinə verilən töycülərdən yüngül və az idi. Bundan başqa kəndli İslam dinini qəbul etdikdə xəlifə Ömərın qanununa görə, müəyyən müddət xəzinədən hətta illik pul mükafatı alırdı».

İslam dininin «Kitabi Dədə Qorqud» qəhrəmanlarının yaşadığı gerçək tarixi dövrdə xalq kütlələrinə, eləcə də yuxarı təbəqəyə belə asanlıqla

yyələnməsinin ictimai, tarixi mənzərəsi artıq göz qabağındadır.

Digər tərəfdən, İslamaqədərki dövrdə oğuzlar tək Allaha - Göy Tanrıya tapınırdılar. Bu kimi amillər, şübhəsiz ki, onların İslam dininə asanlıqla yiyələnmələrinə təsir göstərməyə bilməzdi. Sovet dövrünün təbliğatının əksinə olaraq, Azərbaycan xalqı İslamı qılinc zoruna deyil, öz mənavi dünyasına uyğun bilərək qəbul etmişdir.

Tarixi təəssübkeşlik, İslam dininə hörmət və sədaqət bu gün də davam etməkdədir. İslamın dəyərlər sistemi - tarixi, fəlsəfi, elmi dünyagörüşü və əxlaq prinsipləri zamanımızda da milli və bəşəri kontekstdə öyrənilir və təbliğ edilir.

«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı dini dünyagörüşünün formalaşmış mədəniyyətimizin çox önəmli dəyərlərinə çevrilib püxtələşməsində İslam dininin və müsəlman mədəniyyətinin təsirini əks etdirən faktlarla zəngindir.

VII-XII əsrlər Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatında dini mövzuların hakim mövqe tutması təbii haldır. Bu nöqtəyi-nəzərdən «Dədə Qorqud» abidəsi də İslam dəyərlərinin əhatə dairəsində olmuş, ondan yetərincə qidalanmışdır.

«Kitab»ın müqəddimə hissəsi İslamla bağlılığın ilk aşkar təzahürlərindəndir və bunu belə rəvayət edir: «Rəsul Əleyhüssəlamın (Məhəmməd peyğəmbər) zamanına yaxın Bayat boyunda Qorqud ata deyilən bir kişi vardı. O kişi oğuzların kamil bilcisi idi; nə deyirdisə olurdu. Gələcəkdən qərribə xəbərlər söyləyirdi. Allah onun könlünə ilham verirdi».

Qeyd olunan parçalarda Qorqud atanın peyğəmbər (Məhəmməd (s)) zamanında yaşadığı vurğulanır və o, haqq aşığı (ozan), sinədəftər şair adlandırılır. Dədə Qorqud müşrik şair deyildi, mömin şair idi. O səbəbdən də «Allah onun könlünə ilham verirdi». Oğuz qəbilələrinin onun nəsihətlərinə, qeybdən verdiyi xəbərlərə böyük ehtiyacı var idi.

Dədə Qorqud Qurani, İslam peyğəmbərinin sünnəsini və əhli-beyt imamlarının irsini dərinləndirən mənimsəmişdi. Biliyinin, dünyagörüşünün əhatə dairəsi qeyd olunan sahələrdən məhrum olan bir şəxsin «gələcəkdən qərribə xəbərlər söyləməsi» qeyri-mümkün idi.

Təsədüfüdür ki, bəzi tədqiqatçılar Dədə Qorqudu Rəsulullahın müasiri, böyük din alimi, şeyx adlandırırlar. «Qorqud ata dedi: «Axırda xanlıq geriye - Qayıya (Oğuz tayfalarından birinin adıdır) dönər, heç kim əllərindən almaz...» Qorqud atanın bu dediyi Osman nəslidir». Maraqlıdır, görəsən «Kitab» hansı Osman nəslini nəzərdə tutur? Dədə Qorqud kimə istinadən bu fikri irəli sürür?

Ehtimala görə, Osman nəslini dedikdə türklər nəzərdə tutulur.

«Oğuznamələr»də də olduğu kimi, haqqında söz açılan toplum 24

türk tayfalarından ibarətdir. Fikrimiz bir az da aydın olsun deyə, peyğəmbər əleyhüssəlamın hədislərinə nəzər salaq. Mahmud Qaşğari «Divani lüğəti-t-türk» əsərində İslam peyğəmbərinin: «Qiyamət qopacaq və ortaya Oğuz türkləri çıxacaq. Türk dilini öyrənin, çünki onların hakimiyyəti uzun sürəcək», «...Bir millətə hüsnü rəğbətim varsa, o da türklərdir...» hədislərini qeyd etməklə Həzrət Məhəmmədin Oğuz türklərinə yüksək etimadını və inamını örnək olsun deyə, bütün müsəlman ümmətinin nəzərinə çatdırır. Peyğəmbər əfəndimiz hətta «onlara (türklərə) «öz ordum» dedim» ifadəsini işlətməklə, yaxud da: «Onlar (türklər) sizə toxunmayınca, siz onlara toxunmayın. Mənim ümmətimin gələcəyi onların əlindədir» hədisini buyurmuş və ümmətin gələcəyini belə onlara həvalə etmişdir. Bu isə həmin qövmün İslama bağlılığını göstərir.

Yuxarıda dedik ki, Dədə Qorqud mömindir, ozandır, haqq aşığdır. Müqəddəs kəlam olan Qurani-Şərifdə də mömin şairlər təqdir, müşrik şairlər isə tənqid edilir, pislənir.

«Şairlərə gəlinə, onlara yalnız azğınlar uyar! Məgər görmürsən ki, onlar hər bir vadiyə sərkərdən gəzib dolayırlar? (Hər tərəfə meyl edir, birini yalandan mədh, digərini isə əbəş yerə həcv edirlər!). Və onlar etmədikləri şeyləri deyirlər! (Onların dediklərinin əksəriyyəti yalandır!) Ancaq iman gətirib yaxşı işlər görən, Allahı çox zikr edən və zülmə uğradıqdan sonra intiqamını alanlardan (Onları həcv edən müşrik, kafir şairlərə öz mənzumələri ilə qələbə çalan mömin şairlərdən) başqa!» (əş-Şuəra surəsi, 224, 225, 226, 227-ci ayələr).

Dastandan görüldüyü kimi Qorqud ata Allahı çox zikr edir. Sanki onun qəlbi «Allahı zikr etməklə aram tapır». Allah, onun rəsulu, əhli-beyt və əshabələr dastan boyu mədh edilir.

Məsələnin maraqlı cəhətlərindən biri ondadır ki, dastan söyləmə ənənəsinin paralellərini biz əksər halda istər Qurani-Kərimdə, istərsə də peyğəmbər (ə) hədislərində görə bilirik.

«Kitab»ın müqəddimə hissəsində Dədə Qorqud deyir:

«Allah-Allah deməyincə işlər düzəlməz». Quran buyurur:

«Bir işi görməzdən əvvəl «İnşallah» (əgər Allah istəsə; Allah qoysa) edəcəyəm!» - de. (əl-Kəhf surəsi, ayə 24).

Qadir Tanrı verməyincə kişi varlanmaz.

«Allah istəməsə, siz istəyə bilməzsiniz!»

(Dəhr, ayə 30).

Əzəldən yazılmasa qul başına qəza gəlməz.

Əcəl vaxtı çatmayınca kimsə ölməz.

«Allahın izni olmayınca heç kəsə ölüm yoxdur. O, (ləvhi-məhfuzda)

vaxtı müəyyən edilmiş bir yazıdır» (ali-İmran, 145)

Ölən adam dirilməz, çıxan can geri gəlməz.

«Məhv etdiyimiz hər hansı bir məmləkət əhlinin (qiyamət qopana qədər tövbə etmək üçün bir də dünyaya, yaxud haqq dinə) qayıtması mümkün deyildir». (əl-Ənbiya, 95).

Fəlsəfi məzmunlu deyimlərdə də İslam dininin təsir dairəsi açıq-aşkar özünü göstərməkdədir. «Fitrətən olan və fitri olan dəyişilməzdir» dini-fəlsəfi düşüncəsi «Kitab»da öz izlərini açıq-aydın saxlamaqdadır. Allahın qoyduğu əzəli qanunlar dəyişilməzdir, yazıya pozu yoxdur:

Kül tərəcik olmaz (kürəkən oğul olmaz)

...Qaravaşa don geydirsən də, qadın olmaz.

Lopa-lopa qarlar yağsa, yaza qalmaz.

Cül-çiçəklə göycə çəmən payıza qalmaz.

Qurani-Kərim bu fəlsəfəni klassik dildə, həm də çox yığcam şəkildə təqdim edir: «Allahın əzəli hökmünü dəyişdirmək olmaz! (əl-Əhzab, 16). Əksliklərin mübarizəsi varlığın mahiyyət təzahürü kimi ilahi qanunlar çərçivəsindədir. Bu növ qanunları dəyişdirmək qeyri-mümkündür.

Mərhəmət, ləyaqət, xeyirxahlıq, cömərdlik, səxavət, halallıq kimi xüsusiyyətlər şərə qarşı mübarizədə qalib olmalıdır.

Oğuz qəhrəmanları bu kimi əzəli və əbədi mübarizənin can fədailəridirlər. Onlar sədəqə verir, aqları doyuzdurur, Dədə Qorqudun məsləhəti ilə dualar edir, müşküllərini çözlülər.

Dastan Qurani-Kərimin hikmət dəryasından dəyərincə faydalanmış, İslamın əxlaq dəyərləri və davranış qaydalarını əxz etmişdir.

Elin müdrik ağsaqqalı Qorqud ata dastanının müqəddiməsində poetik dillə uca Yaradanı mədh edir, Quranı tərifləyir.

Ağız açıb tərifləsəm, üstümüzdə Tanrıya əhsən!

Yazılıb-düzülüb göydən enən Tanrı elmi Qurana əhsən!

Dastanda peyğəmbər (ə) və onun Əhli-beyti yad edilir, Kərbəla müsibəti xatırlanmaqla, Yezid lənətlənir.

Tanrı dostu, din başçısı Məhəmmədə əhsən!

Əlinin oğulları, peyğəmbərin nəvələri

Kərbəla çölündə Yəzid əlində öldürülən iki qardaşa -

Həsənlə Hüseyinə əhsən!

Kərbəla hadisəsinin, məsum imamların xatırlanması ötəri hal deyil, dastan boyu davam edir, onun ruhi qidası, məzmun gözəlliyini təmin edir.

Əshabələrin tərifi, ələlxüsus da, əmirəlmöminin Əli (ə)-ın vəsfi «Kitab»ın poetik yaddaşına hopmuş, əbədiləşmişdir:

Qılınc çaldı, din açdı mərdlər şahı Əli-əhsən!

Dastan dilinin əhli-beyti «zikr etməklə daim yaş olması» təsadüfi deyildir. Həzrət Əli (ə) peyğəmbər (ə)-dan sonra həm kəlamı, həm də qılıncı ilə dinimizi qüvvətləndirən və şöhrətləndirən, şücaəti, səbri və təqvası ilə onu yaşadan ikinci böyük şəxsiyyət idi.

Mühəddislər peyğəmbərin (s): «Xəndək döyüşündə Əlinin (ə) Əmrə (İslamın qatı düşmənlərindən biri) vurduğu qılıncın mükafatı cin və insin ibadət mükafatından üstündür» - dediyini qeyd edirlər.

Dastanda Qurani-Kərimin özəl fəzilətlərə malik ən-Nəbə («Böyük xəbər») və «Ya, Sin» surələrinin zikr olunması daha maraqlıdır.

Quranın son fəslində «Əmmə» surəsi gözəldir!

Höccələnib düz oxunsa «Yəsin» gözəldir!

Hər iki surənin qiraət üstünlüklərinin vurğulanması təsadüfi deyildir.

Təfsir alimlərinin fikrincə, «Əmmə» (ən-Nəbə surəsində məqsəd məad-qiyamət günü olsa da, peyğəmbər (ə) surənin əvvəlinci iki ayəsinin – «onlar (müşriklər) bir-birindən nə haqda soruşurlar?». «Böyük bir xəbər (qiyamət günü haqqında!)» təfsirində belə buyurmuşdur: «Böyük xəbər Əlinin vılayəti məsələsidir ki, bu barədə onlardan qəbr evində də soruşulacaqdır».

«Ya, Sin»də məqsəd isə peyğəmbər əleyhüssəlamdır. Surənin ayələri də Rəsulullahə müraciətlə başlayır. Hədislərdə bu surə Quranın qəlbi adlandırılmışdır. Qiraət üstünlüklərinə gəlincə, Peyğəmbər (ə) buyurmuşdur: «Hər şeyin bir qəlbi vardır. Quranın qəlbi də «Ya, Sin» surəsidir. Onu bir dəfə qiraət etmək Allah kitabını on dəfə oxumağa bərabərdir».

Quranın məşhur surələrinin xatırlanması dastanda İslam və Quran maarifinin nə dərəcədə yer tutduğunu göstərir.

İslamla bağlı ayinlərin, günlərin, müqəddəs yerlərin, ziyarətgahların, zəvvarların, bir sözlə, dini dəyərlərimizlə bağlı nə varsa, hamısının dastan boyu tərənnümü etiqad məsələsinin önəmini təsdiq edir.

Allah evinin - Məkkənin gözəlliyi, hacıların sədaqəti, günlərin gözəli, dini ayin və mərasimlər, cümə günlərində Allahın adına oxunan xütbələr, namaz vaxtı azançının məlahətli səsi, Tanrının bənzərsiz sifətləri və yeganəliyi Dədə Qorqudun Ondan dilək diləməsi və s. kimi mətləblər dastanın giriş hissəsində diqqətə çatdırılır və İslama olan sevginin bədii təəcəssümü kimi ifadə olunur:

*Alçaq yerdə tikilibdir,
Tanrı evi Məkkə gözəldir.
O Məkkəyə sağ-salamat gedib-gəlsə,
Sidqi bütöv hacıya əhsən!
Sayılan günlərdən cümə gözəldir,
Cümə günü oxunanda xütbə gözəldir.
Qulaq asıb dinləyəndə ümmətə əhsən!
Minarədən azan verən azançıya əhsən!
... Heç kimə bənzəməyən, bütün aləmləri yaradan
tanrıya - Allaha əhsən!*

Qeyd olunan şeir parçasında qoyulan məsələlər və onların tərbiyəvi əhəmiyyəti göz qabağındadır. «Dədə Qorqud»un auditoriyası təkcə türk-müsəlman dünyası çərçivəsi daxilində məhdudlaşmayıb ümumbəşəri xarakter daşıyır.

Dastanın müqəddimə və məzmunundan, forma və xarakterindən də göründüyü kimi, bütün insanlığa müraciət məramnaməsidir.

*Yalan söz bu dünyada olunca, olmasa yaxşıdır.
Doğruçu adamlar yüz yaşasa yaxşıdır.*

«Kitabi-Dədə Qorqud» bütün boylarda didaktik məsələlər qoyur, tərbiyədə şəriətin fəlsəfəsini, dini-milli-bəşəri dəyərləri ön plana çəkir, nəsihətnamələr söyləyir və tərbiyənin praktiki əhəmiyyətini yada salır:

*Qız anadan görməyincə öyüd almaz!
Oğul atadan bilməyincə süfrə açmaz!*

«Dədə Qorqud» Allahı ona məxsus sifətlərlə öyməyi və öyrənməyi tövsiyə edir. Bu nöqteyi-nəzərdən «Qazılıq qoca oğlu Yeynəyin boyu» hey-rətamizdir. Məsələ burasındadır ki, Yeynəyin döyüş qabağı əhədiyyət dərgahına sığınması, şəni-uca Allahın mədhinə söylədiyi şer parçası Qurani-

Kərimin əl-İxlas (Yalnız Allaha məxsus olan sifətlər) surəsi ilə eyniyyət təşkil edir.

Surədə deyilir ki, «o Allah birdir, Allah (heç kəsə, heç nəyə) möhtac deyildir. O, nə doğmuş, nə də doğulmuşdur, onun heç bir tayı-bərabəri, bənzəri də yoxdur!» Yeynəyin dilindən deyilir:

*Ucalardan ucasan,
Kimsə bilməz necəsən, əziz tanrı!
Anadan doğulmadın,
Sən atadan olmadın
Heç kimin malını yemədin,
Kimsəyə güc etmədin.
Hər yerdə əhədsən,
Allahu səmədsən!
...Böyüklükdə həddin yox,
Sənin boyun-qəddin yox.
Ya bədənin, cəddin yox!*

Əslində bu parça həmin surənin türkcə təfsiri və anlamıdır. Heç bir abidədə buna analogiya yoxdur.

İslam peyğəmbərinin (ə) hədislərindən məlumdur ki, “əl-İxlas” surəsi Quranın üçdə birinə bərabərdir. Məhəmməd Hüseyn Təbatəbainin fikrincə, üçdə bir nisbəti üç-tövhid, nübüvvət və məad prinsipləri əsasında tövhidi özündə ehtiva edir.

İslam peyğəmbəri (s) deyir ki, hər bir şeyin nuru olduğu kimi Quranın da nuru «qul huva-l-lahu əhəd»dir. Hədis və təfsirlərdə “əl-İxlas” surəsinin fəzilətləri, qiraət savabları haqqında çoxlu fikirlər söylənilmişdir. Peyğəmbər (s) hər axşam “əl-İxlas” surəsini və müvəzzinləri oxuyub yatarmış.

Allah amanında olub şəx qüvvələrdən qorunmaq üçün ilahi kəlam ən etibarlı və təsirli silahdır. Yeynəyin döyüş qabağı Allah kəlamına sığınıb tanrıdan kömək diləməsi də bu qəbildəndir. Bu o anda baş verir ki, artıq onun silahdaşları Dəli Dondaz, Dönəbilməz, Tüləkvuran və 24 vilayətin bəyi din düşmənlərindən olan Arşın oğlu Dirək Təkura məğlub olurlar.

Növbə Qazılıq qoca oğlu Yeynəyə çatanda o, Allaha dua edir:

*...Birliyinə sığındım qadir Tanrı!
Qara donlu kafirə qarşı at sürürəm,
İşimi sən başa vur, sən kömək et!*

Oğuz igidlərinin çətin vəziyyətlərdə uca məqama sığınmaları onların nə dərəcədə möhkəm dini əqidəyə malik olmaları ilə izah olunur. Qurani-Kərimdə Allah şəni-uca iman gətirənlərə: «Siz mənə dua edin, mən də dualarınızı qəbul edirəm» deyərək nicat yolunu göstərir. Peyğəmbər (ə) da həmin ayənin işığında «Qaranlıqlar (çətinliklər) sizə üz verən zaman Allaha və onun kitabına sığının» deyərək buyurmuşdur.

«Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək» boyunda Dədə Qorqud onu öldürmək istəyən Dəli Qacardan qurtarmaq üçün Tanrıya sığınıb ismi-əzəm oxuyur, düşməne: «Vursan, əlin qurusun» deyərək qarşı edir.

İsmi-əzəm Allahın müqəddəs adlarına işarədir. Qurani-Kərimin əl-Bəqərə surəsinin 255, 256. 257-ci ayələri «Ayət əl-kürsü» adlanır. Şərəf və fəzilət cəhətindən böyük üstünlüklərə malik olan bu ayələrdə şəni uca Allahın 12 ən gözəl adı vəsf olunur.

Dədə Qorqudun oxuduğu və nicat tapdığı ismi-əzəmin məhz «Ayət əl-kürsü» olduğu şübhə doğurmur. Belə ki, İmam Məhəmməd Baqir (ə)-dan nəql olunan bir hədisdə buyrulur: «Hər kim Ayət əl-kürsünü bir dəfə oxusa, Allah-taala onun min dünya və min də axirət çətinliyini aradan qaldırar...»

Bəzi elmi ədəbiyyatlarda mənbələrə istinadən VII-IX əsrlərdə Azərbaycan ərazilərində İslam dininin ləng yayılması, yerli qəbilələrin fikri yeni dini lazımcına mənimsəmədikləri ilə izah olunur. Lakin «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanındakı faktlar - qəhrəmanların möhkəm, hərtərəfli dini inanc və əqidələri, müsəlmançılığa rəğbətləri, dinə sədaqətləri, çətin sınaq qarşısında möhkəm iman nümayiş etdirmələri, yalnız uca Tanrı sevgisinə bel bağlamaları, təmiz niyyətli əməl sahibləri kimi özlərini təsdiq və təqdim etmələri, Vətəni, ailəni imandan bilib sevmələri, adı gözəl Məhəmməd Mustafa'nın üzü suyuna salavat çevirmələri, ismət və həyanı Fatimədən, mərdliyi, kişiliyi və səbri mərdlər şahı Əli və oğullarından öyrənmələri, oğuz elinin düşmənlərinə qarşı barışmazlıqları, mərhəmətləri, səxavətləri, şücaətləri ilə ad qazanmaları və s. keyfiyyətlər yuxarıda qeyd edirəm fikrin əksinə - dastan qəhrəmanlarının həmin dövrdə İslama əhəmiyyətli dərəcədə yayılmaqlarından, sabit əqidə sahibi olduqlarından xəbər verir.

Digər tərəfdən, «Kitab»da, YaSin, ən-Nəbə kimi Quran surələrinin tərfi, ismi-əzəm - «Ayət əl-kürsü»yə işarə, ilkin yaradılışın sudan törəməsi, Əhli-beytin tərfi (aşağıda bu məsələ haqqında danışılacaqdır) və s. kimi elmi, dini və fəlsəfi məsələlər vardır ki, tarix, fəlsəfə, elm mütəxəssisləri və təfsir alimləri tərəfindən bu gün də öyrənilməkdədir.

Müasir dövr İslam mədəniyyətinin dəyərlər sistemini təşkil edən bəzi problemlər, məsələn, qadına münasibət, insan-təbiət, insan-cəmiyyət, ekologiya, estetik ideal, əxlaqi-mənəvi dəyərlər və s. məsələlərin dastan

poetikasında özünə yer alması olduqca maraqlıdır və VII-IX əsrlərdə yaşayan insanların dini və mənəvi görüşlərini tam xarakterizə edir.

«Dirə xan oğlu Buğac xan boyu»nu çıxmaq şərtilə qalan bütün boylarda adı gözəl Məhəmməd Mustafa (s) xatırlanır, üzü suyuna salavat çevrilərək yad edilir. Oğuz qəhrəmanlarının vaxtaşırı olaraq Məhəmməd peyğəmbəri və onun əhli beytini yad edib salam göndərmələrinin hikməti nədədir?

Bildiyimiz kimi, salavat İslam dinində Allah tərəfindən ən tez qəbul edilən duadır. «Həqiqətən Allah və mələkləri peyğəmbərə salavat göndərirlər (xeyir-dua verirlər). Ey iman gətirənlər! Siz də ona salavat göndərüb layiqincə salamlayın! (Allahummə salli əla Muhəmmədin və ali Muhəmməd; əssələmu aleykə əyyuhənnəbi və rəhmətullahi və bərəkətuhi - deyin!)». (əl-Əhzab surəsi, ayə 56)

Quranın əmr və tövsiyələri «Dədə Qorqud» qəhrəmanları üçün qanundur. Onlar əqidə saflığı, əhdə sədaqət nümayiş etdirərək qələbədən - qələbəyə gedirlər. Dastanda Allah, peyğəmbər və Əhli-beyt Qurani-Şərifdə olduğu kimi, onlara məxsus ali sifətlərlə təriflənir.

Quranın «Təthir» ayəsinə görə (Əhzab surəsi, ayə 33), peyğəmbər (ə)-in Əhli - beyti pak və toxunulmazdır: «Evlərinizdə qərar tutun. İlk cəhiliyyət dövründəki kimi açıq-saçıq olmayın. Namaz qılın, zəkat verin, Allaha və onun rəsuluna itaət edin. Siz ey ev əhli! Allah sizdən çirkinliyi yox etmək və sizi pak etmək istəyir». «Məvəddət» ayəsi də (Şura surəsi, ayə 23) peyğəmbər (ə)-in şərəfli soyu - Əhli-beyt haqqındadır: «... Ya peyğəmbər(ə), de ki, mən sizdən risaletim müqabilində əhli-beytimə məhəbbətdən başqa bir şey istəmirəm».

Təfsir alimlərindən olan Cərulla Zəməxşəri, Gənci Şafei və başqaları qeyd edirlər ki, ayə nazil olan vaxt Peyğəmbər (ə)-dan əhli-beyt haqqında soruşdular. Həzrət Peyğəmbər (ə) buyurdu: «Həzrət Əli (ə), Fatimə və onların iki övladı mənim Əhli-beytimdir».

«Salur Qazanin evinin yağmalanması» boyunda Qazanin suya müraciət edərək onu:

«Həsən ilə Hüseyinin həsrəti su!

Bağ ilə bostanın zinəti su!

Aişə ilə Fatimənin baxışı su! – »

deyə öyməsi, suyun müqəddəsləşdirməsinə işarədir. İslami təsəvvürə görə, bütün varlıqların əsasını su təşkil edir, daha doğrusu, canlı aləm sudan yaradılmışdır: «İnsanları sudan yaradan, onları əsl qohum və sonradan qohum edən Odur. Rəbbin (hər şeyə) qadirdir» (Furqan surəsi, 54-cü ayə).

Qazan xanın «Su Tanrının üzünü görmüşdür», «Mən bu su ilə soraqlaşım deməsi də xilqətin sudan yaradılmasına olan inancla bağlıdır. Təbiətşünaslığa görə, canlı orqanizmlərin 50-90 faizi sudur. Heyvan hüceyrəsinin sitoplazması 80 faiz sudan ibarətdir.

«Aişə ilə Fatimənin baxışı su!» dedikdə isə həya, ismət, vəfa, sədaqət, abır kimi zərif əxlaqi keyfiyyətlər nəzərdə tutulur. Abır farsca «ab» və «ru» kəlmələrindən ibarət olub «üzün suyu» - həya, yaxud «baxışın suyu» - ismət, namus kimi mənalandırılır, Azərbaycan dilində də «üzün suyu» abır deməkdir.

Qazanın «Qurd üzü uğurludur, qurdla bir soraqlaşım» deməsi, qara köpəklə soraqlaşması, oğlu Uruzun ağacla danışıb onu «Məkkə ilə Mədinənin qapısı», «Museyi-Kəlimin əsası», «Əli (ə)-in Duldulunun yəhəri, qılıncının dəstəsi», «İmam Həsən və imam Hüseyin beşiyi» adlandırması və onlara and içməsi, cansız və canlı təbiəti müqəddəsləşdirməklə bağlı mifoloji bağışdan irəli gəlir və bunlar «Dədə Qorqud»a öz təsirini göstərmişdir.

Qurani-Kərimin ət-Tin surəsində deyilir:

1. «And olsun əncirə və zeytuna!»
2. «And olsun Tur dağına!»
3. «And olsun bu təhlükəsiz, qorxusuz - xətersiz şəhərə (Məkkəyə) ki,
4. Biz insanı ən gözəl biçimdə yaratdıq!

İnsan naminə meyvələrə, dağlara, şəhərlərə and içilir!

Surədə dörd mühüm və çox mənalı andla qarşılaşırıq. Bunlar əhəmiyyətli məsələlərdir və öz növbəsində insanın nıcat tapmasına, qalib gəlməsinə xidmət edir. «Dədə Qorqud» qəhrəmanları da çətin halda niyyət edir, and içir, ümidlərini Allahdan üzmür və qalib gəlirlər.

Oxşar məzmunlu andlar Qurani-Kərimdə kifayət qədərdir. Bu da öz növbəsində şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə təsir etmiş, eyni zamanda «Dədə Qorqud»dan da yan keçməmişdir.

«Kitab»da din düşmənlərinə – «qara» donlu kafirlərə qarşı mübarizə, yurd sevgisi dini düşüncə ilə daha bütövləşir.

Müqəddəs kitabımız «Ey möminlər! Sizinlə vuruşanlarla siz də Allah yolunda vuruşun» (əl-Bəqərə, 190), «Allah yolunda vuruşun və bilin ki, Allah eşidən və görəndir» (əl-Bəqərə, 244), «Onlarla «də iləhə illəllah» deyənə qədər vuruşun!» göstərişini verir.

Allah Elçisi isə «Vətəni sevmək imandandır» - deyə buyurur.

«Dədə Qorqud» qəhrəmanları öz dinlərində sadıq, şüurlu mübarizələrində şəhid və fədaidirlər. Qalın Oğuz igidləri düşmənlə döyüşə girməzdən qabaq arı suda yuyunurlar, ağ alınlarını yerə qoyub iki rükət

namaz qılır, adı əziz Məhəmmədə salavat gətirir, sakitcə kafirlərin üstünə at salır, qılınc çalır Allahın köməyi ilə qələbə qazanırlar.

«Bəkil oğlu İmranın boyu»nda özünün 72 bütü ilə öyünən kafirə qarşı vuruşan İmran deyir: «Ey lənətə gəlmiş azğın, sən bütələrinə yalvarırsan, mən varlıqları yoxdan var edən Allahıma sığınırım». İmranın sözləri Allaha xoş gəlir və mələk Cəbrayıl buyurur ki, «Ey Cəbrayıl, get, o quluma qırx kişi qüvvəsi verdim». Bəkil oğlu İmrana məğlub olan kafir aman istəyir, oğlanın dinini soruşur, «lə iləhə illəllah» deyib İslamı qəbul edir - müsəlman olur.

Bəkil oğlu İmran mömin müsəlmandır. Quranın «Onlarla (din düşmənləri ilə) «lə iləhə illəllah» deyənə qədər vuruşun» ayəsinə itaət edir, düşməni basaraq dinimizə sədaqətli olduğunu göstərir.

Öz deyimlərində İmran Allahın ucalığından, bənzərsizliyindən danışır ki, ilk insan olan Adəmin xəlifə məqamını yada salır, şeytana lənət oxuyur, hənif dininin başçısı İbrahim (ə), Nəmrudun onu oda atdırmasını, Allahın əmri ilə odun güllü-çiçəkli bağçaya çevrilməsini xatırlayır ki, bunların qaynağı Qurani-Kərimdir.

«Bamsı Beyrək» boyunda Beyrək 39 igidlə kafirin kilisəsini yıxıb yerində məscid tikirlər. Əziz Tanrı adına xütbə oxutdurub azan verdirirlər. «Salur Qazan» boyunda da belə olur. Döyüşə hazırlaşan oğuz bəyləri «Təmiz suda yuyundular. Ağ alınlarını yerə qoydular. İki rükət namaz qıldılar. Adı əziz Məhəmmədə salavat gətirdilər. On iki min kafir qılıncdan keçdi. Oğuz igidlərindən beş yüzü şəhid oldu.»

Dastan boyu ardıcıl olaraq oğuzlara çətinliklər üz verdiyi zaman onlar Allaha sığınır, Qurani-Kərimə pənah aparır, Peyğəmbər (s) Cəmalına salavat çəkir, təmiz suda yuyunur, iki rükət namaz qılıb hər bə girir və qalib gəlirlər.

Bu kimi faktlar bir daha təsdiq edir ki, «Dədə Qorqud» qəhrəmanları mömin, müsəlman təəssübkeşləridir və dastanda bölgədə gedən islamlaşma və kafirlərlə mübarizə prosesi öz bədii inikasını tapıb.

Qanlı qoca oğlu Qanturalı Selcan xatuna qovuşmaq üçün buğaya, aslana, gözünü qan örtmüş dəvəyə Allahı və rəsulunu yad etməklə qalib gəlir. Qanturalı Selcan xatunu at belində döyüşə hazır vəziyyətdə görəndə yeri opür və Peyğəmbər (ə)-dan: «Əmənnə və saddəqna» («İnandıq və doğru hesab etdik») hədisini söyləyir.

Qanturalı: «Allahın qapısında mətləbimiz yerinə yetdi» deyir. Arı suda yuyunur, ağ alnını yerə qoyur, iki rükət namaz qılır, adı gözəl Məhəmmədə salavat çevirir, «qara donlu» kafirin üstünə at sürür.

Qazılıq qoca oğlu Yeynək Allaha çox dua edir, məscid tikdirir, Tanrı adına xütbə oxutdurur. Dilini «Allah zikri ilə yaş edir», anlayır ki, «qəlblər yalnız Allaha zikr etməklə aram tapır».

Dastanda ölüm mələyi Əzrayıl təsvir olunur. Duxa qoca oğlu Dəli Domrul igidliyinə, ərliyinə güvənərək Əzrayıla qarşı çıxır, onunla döyüşmək istəyir, lakin ona qalib gələ bilmir. Sonradan cahilliyini başa düşərək Allahdan aman diləyir.

*Ucalardan ucasan,
Kimsə bilməz necəsən!
Gözəl Tanrı,
Neçə cahillər səni
Göydə arar, yerdə istər.
Sən möminlər könlündəsən.
Sən böyüksən, qüdrətlisən,
Əbədi sirr sahibisən.
Canım alsan, özün al,
Qoyma, Əzrayıl alsın!*

Dəli Domrul Allahın böyüklüyünü, zati biliklərə sahib olub bütün sirləri və qeyb aləmini yalnız özündə ehtiva etməsini etiraf edir. Bəndəsinin imanı Allaha xoş gəlir və onu bağışlayır.

İgid Domrul ömür-gün yoldaşına görə Allah-talaya yalvarır, qadınının canını qurtarmağa çalışır.

*Sən əbədi hökmransan.
Böyük yollar üzərində
İmarətlər yapım - qurum Səninçin.
Harda görsəm, ac doyurum Səninçin.
Alırsansa, ikimizin canını birgə al!
Sağ qoyursansa, ikimizə də rəhm et!
Kərəmi çox qadir Tanrı!*

«Dəli Domrulun sözü Allaha xoş gəldi. Əzrayıla əmr etdi: «Dəli Domrulun ata-anasının canını al! Dəli Domrula və arvadına yüz qırx il ömür verdim, - dedi».

Dastan qəhrəmanları, göründüyü kimi, Allah rızası üçün, işıqlı məqsədlər naminə xeyirxah işlər görür, tikililər tikdirir, acları doyuzdurur, çılpaqları geyindirir, sədəqə verir, ehsanlar edirlər. Qəhrəmanlara xas bu

kimi yüksək fəzilətlərin ideya əsası, mənəvi-etik qaynağı Qurani-Kərim və İslam peyğəmbərinin sünnəsidir.

Qurani-Şərif «Allah sələmi məhv edər, sədəqələri isə artırar» (əl-Bəqərə, 276) deyər bəyan edirsə, peyğəmbər (ə) isə həmin ayənin işığında sədəqənin, yaxşı işlərin üstünlüklərini söyləyir: «Sədəqə azaldıqda xəstəliklər çoxalar».

«Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»da Basat hər dəfə həyatı üçün yaranan təhlükəli vəziyyətdən çıxanda «Tanrım qurtardı», «qaranlıq gecədə yol azsam, ümidim Allahdır» - deyir. Təpəgözlə savaşa Basat «lə iləhə illəllah, Muhəmmədə-r-rəsulu-l-lah» deyir. Həmin andan mağaranın gümbəzi yarılr, yeddi yerdən qapı açılır. Basat qapıların birindən çıxır.

«Kitabi-Dədə Qorqud»da halal-haram, cənnət, cəhənnəm, günah və cəza ilə bağlı son dərəcə maraqlı əxlaqi məsələlər qoyulur ki, bunların dini mənəviyyatımızla bağlılığı göz qabağındadır.

Boydan-boya bütün pislilər cəzalandırılır, şəh qüvvələr məğlub olur. Xainlik, satqınlıq, haramzadəlik kimi mənfi xüsusiyyətlər pislənir.

Qaracıq Çobanın əmmareyi-nəfsinə uyaraq pəri ilə qeyri-şəri izdivacı və zinakarlığı oğuz ellərini çətinliyə salır, Allah-təala Təpəgözün simasında bəla nazil edir. Peyğəmbər (ə)-ın sözlərilə desək, «zina çoxaldıqca müşküllər artar, ölümlərin sayı çoxalar».

Dinimizdə «əmr be məruf və nəhy əz münkər (yaxşı işlərə dəvət və pis işlərdən çəkəndirmək) - həqiqi əxlaqi mənimsəmək, ilahi dəyərlərlə yaşamaq deməkdir.

«Dədə Qorqud»da tarixən mühüm hesab olunan qadın problemi də qoyulur. «Ana haqqı Tanrı haqqı» hesab olunur. «Cənnət ayaqları altında olan anaların mənəvi dünyası, ailə ideali, «aslanın erkəyi-dişisi olmaz» idilliyası, ümumiyyətlə, bu aləmin yüksək məqamı diqqəti cəlb edir.

Qadının Aişə, Fatimə simasında təriflənməsi İslamın qadına olan mənəvi münasibətindəki mövqeyini üzə çıxarır.

«Dədə Qorqud»dakı qızlar, qadınlar halal soydan olduqları üçün olduqca sədaqətli, vəfali, namusludurlar. Dar ayaqda Vətən sevgisi ilə alışb-yanır, Oğuz ərənləri ilə çiyin-çiyinə vuruşurlar. Oğuz qızları Vətən, ailə sevgisini imandan bilir, namus yolunda canlarından keçməyi belə bacarırlar. İslam dini, peyğəmbər (ə) bu növ nümunəvi əxlaqa malik qadınları bəyənir və «cənnəti haqlı olaraq onların ayaqları altında» görür.

Dastanda şəri izdivac - nigah məsələsi, evlənmə bu gün də dinimizdə olduğu kimi, «Tanrının buyruğu, peyğəmbərin şəriətilə» olur.

Eposun özündə ehtiva etdiyi məsələlərdən biri də həyat və ölüm məsələsidir. Özlüyündə dini-fəlsəfi mahiyyət daşıyan bu məsələ bütün dastan

boyu diqqəti cəlb edir.

Dünyanın faniliyi, maddi həvəslərin ötüriliyi, insanın bu dünyada müvəqqəti olması, məad (ölüm, qiyamət, cənnət və cəhənnəm) dinimizdə olduğu kimi işıqlandırılır. Dədə Qorqudun dünyaya verdiyi klassik tərif dərin mənə daşıyır:

*Hanı dediyim bəy ərənlər,
Dünya mənimdir deyənlər?
Əcəl gəldi, yer gizlətdi,
Fani dünya kimə qaldı?
Gəlimli - gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya!
Ən nəhayət, uzun yaşın
Sonu ölüm, axırı ayrılıq.*

Qorqud atanın həkim kimi qoyduğu fəlsəfi suallar mərsiyyə xarakteri daşısa da, əslində nikbin əhvali-ruhiyyə doğurur. Əgər həyatın sonu ölüm, axırı ayrılıqdırsa, bu, kədər doğurmaya bilməz. Lakin buradakı kədər fəlsəfi mənə daşıyır. Bu kədər pessimizmdən uzaq, düşündürücü, əməli fəaliyyətə çağıran, faydalı ömür sürməyə, zamanın fəvqünə yüksəlməklə zamansızlığa qovuşmağa, ölümə ölümsüzlük qazanmağa səsləyən kədərdir. Bəs insanı hər nəfəs çəkəndə faniliyə, yoxluğa aparan vaxta necə, qalib gəlmək mümkündürmü?

Zamana qalib gəlmək insanın xəlq olunmuş şüurlu varlıq kimi öz xalığı tərəfindən onun üzərinə qoyulan fəlsəfi missiyanı yerinə yetirmək bacarığıdır. Vaxta, zamana, vaxtın özüylə qalib gəlmək olar! Zamana bağlılıq dünyaya və maddiyyata bağlılıqdır. Ədəbiyyat isə zamandan xaricdir.

- deyənlərin fəlsəfəsi yeganə fəlsəfədir ki, vaxtı qabaqlayır, əsr adlanan dağın zirvəsindən nəsil adlanan dağın zirvəsinə qonmaqla yaddaşlarda əbədləşir.

Lakin daha çox din fəlsəfəsinin səlahiyyətində olan mənəvi, ruhani ölümsüzlük və əbədi səadət məsələsini Qurani-Kərim əl-Əsr surəsində dahiyanə şəkildə ümumiləşdirir.

«And olsun zamana ki, insan (ömrünü bihudə işlərə sərf etməklə, dünyanı axirətdən üstün tutmaqla) ziyan içindədir! Yalnız iman gətirib yaxşı əməllər edən, bir-birinə haqqı tövsiyə edən və səbri tövsiyə edən kimsələrdən başqa! (Belələri Cənnətə nail olub əbədi səadətə qovuşanlardır!») (əl-Əsr; 1, 2, 3). Dədə Qorqud da ölümü xatırlatmaqla

xeyirxahlığa, fədakarlığa, qəhrəmanlığa, halallardan faydalanmağa, faydalı işlər görməyə, pisliliklərdən qaçmağa çağırır, dediyimiz kimi, mənəvi diriliyi təbliğ edir.

Kiçik bir şer parçasında dünyanın tərifini vermək Dədə Qorqudun böyüklüyü, dastan poetikasının qələbəsidir.

Yaradanın istədiyi kimi yaşamaq, istəmədiklərindən pəhriz etmək kamillik nişanəsi, insanın əbədi səadət yolu, ruhani ölümsüzlüyünün çarəsidir - dünyada və axirətdə!

Beləliklə, dastan yaradıcılığımızın şah əsəri olan «Kitabi-Dədə Qorqud»a İslam dini dəyərlərinin, müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimin təsiri inkarolunmaz fakt kimi əks olunur.

«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı tarixi yaddaş kitabı kimi XXI əsr tariximizin bu günkü dönəmi üçün də olduqca aktualdır.

Dastan Vətən torpaqlarının hər qarışı üçün canından keçməyə hazır olan yurddaşlarımızın əlində ən dəyərli ideoloji dayaqdır. «Kitab»ın gənc nəslin vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq, milli, dini və bəşəri dəyərlərə hörmət ruhunda tərbiyə edilməsində rolu əvəzedilməzdir. Yazını Qorqud atanın xeyir-duası ilə bitiririk:

*Ölüm gəldikdə sizi
Pak imandan ayırməsın!
Ağ saqqallı atan yeri,
Ağ birçəkli anan yeri
cənnət olsun.
Allah sizi namərdə möhtac etməsin!
Ağ alnın önündə beş kəlmə dua etdik,
qəbul olunsun!
«Amin! Amin!» deyənlərin üzünü görəsən!
Yığışdırsın, saxlasın Allah günahınızı,
Məhəmməd Mustafaya bağışlasın!*

ƏDƏBİYYAT:

1. Qurani-Kərim (Ərəb dilindən tərcümə edənlər: Z. Bünyadov və V.Məmmədaliyev). Azərnəşr, 1992.
2. «Kitabi-Dədə Qorqud». Bakı, Yazıçı, 1988.
3. Z.Bünyadov. «Azərbaycan VII-IX əsrlərdə». Bakı, 1989
4. Əbu Bəkir Məhəmməd ibn Mömin Şirazi «Risalətül etiqađ əhqaqül həqq», cild 3, səh.484.
5. «Məcməul-bəyan». Yasin surəsi başlanğıcı.

HƏZRƏTİ AYƏTULLAH MƏHƏMMƏD TƏQİ BEHCƏTİN HƏYATI

Anadan olması

Həzrəti Ayətullah Məhəmməd Təqi Behcət 1913 cü ilin sonlarında Gilan vilayətinin dindar Fumən şəhərində dünyaya gəlmişdir. Ömründən 16 ay keçdikdə anası vəfat edir və o, uşaqlıqda yetimliyin acılığını dadır.

Ayətullah Məhəmməd Təqi Behcətin atası Kərbəlayi Mahmud Behcət Fumən şəhərinin etimadlı insanlarından idi və öz işlərindən əlavə xalqın problemlərini də həll edirdi. Mühüm sənədlər onun şahidliyi və təsdiqi ilə həyata keçirdi. O, ədəb və zövq əhli idi və böyük həvəslə Əhli – Beyt barəsində xüsusilə İmam Hüseyn (ə) haqqında şeir yazırdı. Aradan yarım əsr keçməsinə baxmayaraq, bu şeirlər hələ də o diyarın məddahlarının dillər əzbəridir.

Ayətullah Behcət uşaqlıqda belə, Əhli – Beytə, xüsusilə İmam Hüseynə (ə) bağlı olan bir ata tərəfindən tərbiyə olunmuş və həmin məclislərdə iştirak etməklə bu yığıncaqların nuraniliyindən istifadə edərək böyümüşdür. Uşaqlıqdan oynamaqdan çəkinərmiş, istedad və iman nuru üzündə seçilərdi və elm öyrənməyə olan böyük eşqi rəftarında açıqca görünürdü.

Təhsili

İbtidai dini təhsilini Fumən mədrəsəsində başa vurduqdan və ərəb ədəbiyyatına yiyələndikdən sonra 1929-cu ildə ön dörd yaşında dini təhsilini təkmilləşdirməkdən ötrü İraqa yola düşür. Təxminən dörd il müqəddəs Kərbəla şəhərində qalır və bu dörd ildə Hacı Əbdülqasim Xoyi (məşhur Ayətullah Xoyi ilə səhv salınmamalıdır) kimi tanınmış müəllimlərdən dərslər almışdır.

Beləliklə Ayətullah Behcət təxminən dörd il Kərbəlada qalaraq İmam Hüseynin (ə) feyzlərindən istifadə edərək nəfsinin paklanması ilə məşğul olur, fiqh və üsul kitablarının böyük hissəsini ustadların yanında öyrənir.

1933-cü ildə təhsilini davam etdirmək üçün Nəcəf-Əşrəf şəhərinə yola düşür və dini təhsilin ali dərəcəsini Şeyx Mürtəza Taleqaninin yanında bitirir. Ayətullah Ziyayi İraqi, Mirzə Nayinin dərslərini bitirdikdən sonra Ayətullah Şeyx Məhəmməd Hüseyn Qərəvi İsfəhaninin dərslərində iştirak etməyə başlayır.

O, həmçinin Ayətullah Hacı Seyid Əbülhəsən İsfəhani və Hacı Şeyx Məhəmməd Kazım Şirazinin yanında dərslər almış və Seyyid Hüseyn Badkubeyinin

yanında “İşarat və Tənbihat” və “Əsfar” kitablarını mənimsəmişdir. Dərs oxuduğu müddətdə ali səviyyədə dərs deməyə başlamış və “Səfinətul Bəhar” kitabının yazılmasında böyük təfsir alimi Şeyx Abbas Qummiyə kömək etmişdir.

Bununla belə təkcə dini elmlərlə kifayətlənmədi, yüksək insani kamilliklərə olan eşqi onu ilahi insanlar və övliyalara tərəf çəkirdi.

O, nəfsin islah olunmasında anadan olduğu (Fumən) yerdə uşaqlıqdan böyük alim Sədidən, Kərbəladada digər müəllimlərdən dərs alır və Nəcəfi-Əşrəfdə təxminən 18 yaşında Ayətullah Seyid Əli Qazi (r.ə) ilə tanış olur və öz itirdiyini onun yanında tapır. Həmin zamandan sonra onun əxlaq – irfan tələbələrindən birinə çevrilir.

Hicrət

1945-ci ildə mənəviyyatla cilalanmış qəlbi, Haqqa eşq dolu sinəsi və elm yükü ilə öz vətəninə dönür. Doğulduğu yerdə ailə qurur. Nəcəfi-Əşrəfə qayıtmaq istədikdə Qum şəhərindən keçdiyi zaman, Ayətullah Brucerdinin Quma mühacirət etməsindən bir neçə ay ötürdü, müvəqqəti orda dayanır, bir – birinin ardınca Nəcəfi-Əşrəfdə olan ustadlarının ölüm xəbərini eşidir. Buna görə də Qum şəhərində qalır. Həzrəti Ayətullah Behcət Quma gəldikdən sonra Ayətullah Kuhkəmərinin dərslərinə qatılır və sonra Ayətullah İmam Xomeyni (r.ə) və Ayətullah Gülpayqani (r.ə) kimi tanınmış şagirdlər ilə birlikdə Həzrəti Ayətullah Brucerdinin (r.ə) dərslərində iştirak edir.

Fiqh və üsulda tanınmış ustadları

Ayətullah Behcət Ayətullah Seyid Əbülhəsən İsfahani, Ağa Ziyayi İraqi, Mirzə Nayininin dərslərində iştirakdan əlavə Haqq Ayəti olan və Kompani adı ilə tanınan Hacı Şeyx Məhəmməd Hüseyn Qərəvinin dərslərində öz üsul və fiqh nəzəriyyələrini təkmilləşdirmişdir. Görkəmli ustadların köməyi və ilahi təsdiqlə Ayətullah Kompaninin dəqiq, zərif, uzaq görən və dərin təfəkküründən istifadə etmişdir.

İrfan və mənəvi məqamlar

Ayətullah Behcət təhsillə yanaşı həddi-buluğa çatmamışdan öncə mənəvi kamala çatmağa məşğul olmuş, Kərbəladada əxlaq ustadı soraqlaşır və Ağa Qazinin Nəcəfdə yaşadığını bilir. Nəcəfi Əşrəfə getdikdən sonra öz tanınmış ustadı Ayətullah Şeyx Məhəmməd Hüseyn İsfahani Kompanidən əxlaq dərsləri öyrənir.

Nəcəfdə Ayətullah Seyid Əli Qazinin şagirdi olmazdan öncə Seyid Əbdülqəffarın əxlaq dərslərində iştirak etmişdir. On səkkiz yaşında Ayətullah Seyid Əli Qazinin tələbəsi olaraq o, böyük ustadın xüsusi lütfünə layiq

görülmüşdür. O, cavanlıqda irfan mərhələlərini elə arxada qoyur ki, başqaları ona qibtə edirlər.

Həzrəti Ayətullah Behcət İbn Sinanın “İşarat” və Molla Sədranın “Əsfar” kitabını mərhum Ayətullah Seyid Hüseyn Badkubeyinin yanında öyrənir.

Tədris

Ayətullah Behcət Ayətullah İsfahani, Kompani və Şirazinin dərslərində iştirak etdiyi zaman nəfsini ram etməklə yanaşı tədrislə də məşğul olmuş və Nəcəfi-Əşrəfdə yüksək səviyyədə dərs demişdir.

Quma hicrət etdikdən sonra da tədrisə davam etdi. Onun xaric fiqh dərsi barəsində demək lazımdır ki, qırx ildən çox fiqh və üsul dərsləri demişdir. Şöhrətdən qaçdığına görə öz mənzilində tədris etmişdir. Bir çox fəzil insanlar uzun illər onun dərslərindən istifadə etmişlər.

Moizə və dərs

Uzun illər onun dərslərində iştirak etmiş Kalaçayın imam cüməsi hüccətül islam vəl-müslimin Qüds belə deyir: "Ayətullah Behcətin metodu belə idi ki, dərstdən öncə 10 dəqiqə moizə edərdi. Adi moizə yox, bəlkə keçmiş böyük insanların hallarını bildirməklə və həmçinin uzun illər (15 il) bu dərslərdə iştirak etmiş Ayətullah Misbah Yəzdinin elmindən başqa bu şəxsiyyətin ilahi ruhiyyəindən də istifadə etmişdir."

Elmi məqamı

Müəllim, tələbə yoldaşı və şagirdlərinin söylədikləri onun qeyri-adi elmi bacarığının göstəricisidir. Onların dediklərindən:

Mərhum Ayətullah Hacı Şeyx Mürtəza Hairi deyir: O, dəqiq nəzər və düzgün iradlarla müəllimlərin nəzərini özünə elə cəlb etmişdi ki, bir neçə gün məclis dərs formasından çıxmışdı və bu iradlar bizim üçün də faydalı idi. Ancaq Cənab Behcət şöhrətdən qaçmaq üçün daha irad tutmadı və davam etsəydi məlum olacaqdı ki, başqalarından artıq olmasa da əskik də deyil."

Mərhum Əllamə Məhəmməd Təqi Cəfəri deyir: Mən Şeyx Kazım Şirazinin yanında Məkasib oxuduqda Ayətullah Behcət də Qumda qalırdı və onun dərslərində iştirak edirdi. Yaxşı yadımdadır, o, suallarını verdikdə Şeyx Kazım tamam gücü ilə yəni dəqiq və dərinlən Behcəti başa düşürdü və bu zaman Nəcəfdə arif və fəzilətli insan kimi tanınırdı."

Ayətullah Meşkini deyir: O, elm baxımından (istər fiqh olsun istər üsul) şiə fəqihləri içində hamıdan bir mərtəbə yüksəkdə durur."

Tanınmış alimlərin onun dərslərində iştiraka təşviqi

Ustad Şəhid Mütəhhəri onun dərslərinə xüsusi önəm verirdi. Ayətullah Məhəmməd Hüseyn Əhmədi Yəzdi bu barədə deyir: "Ayətullah Şəhid Mütəhhəri Ayətullah Behcətin dərslərində iştirak etməyi bizə çox tapşırır və deyirdi: Mütəlq onun dərslərində iştirak edin, xüsusilə də üsul dərslərində. Çünki Ayətullah Behcət

Şeyx Məhəmməd Hüseyn İsfahanini görmüşdür, mütləq onun dərslərində iştirak edin."

Ustad Xosrov Şahi: "Mən Ayətullah Mürtəza Hairinin xaric fiqh dərslərində iştirak edirdim. O, ömrünün sonlarında xəstələndi və dərsləri tətil oldu. Bir gün Ayətullah Hairi hərəmdən çıxanda yaxınlaşıb salam verdikdən sonra soruşdum: İnşallah dərsləri başlayacaqsınız? Dedi: yox. Sonra dedi: Cavan olduğunuz üçün sizə bir yol göstərim, sonra dedi: Siz elə adamların dərslərində iştirak edin ki, təkcə nəzərləri demir, bəlkə nəzərləri təhqiq də edirlər. Bu sizin üçün faydalıdır ki, ictihad qaydasını əmələ keçirə biləsiniz və təkcə nəzərləri söyləməyəsınız."

Mən elə orada ondan soruşdum: Alicənab, olarmı adla kimisə mənə tanıtdırasınız? Buyurdu: Mən ad çəkə bilməyəcəyəm. Dedim: Mən Ayətullah Behcətin dərslərində iştirak edirəm. Razılıq edərək gülümsədi və dedi: Onun dərslərində mən deyən qaydalar vardır. Yaxşıdır ki, onun dərslərində iştirak edirsiniz. Onun dərsləri hər cəhətdən kömək edər, həm elmi və həm əxlaqi cəhətdən dərslərə davam edin."

Mərcəiyyət

Otuz ilə yaxın müddətdə xaric fiqh dərsləri tədris etməsinə və fəqih kimi tanınmasına baxmayaraq mərcəiyyəti qəbul etməkdən boyun qaçırmırdı.

Ayətullah Misbah onun mərcəiyyəti qəbul etməsinin səbəbini və mərcəiyyətdən sonra Ayətullah Behcətin vəziyyətinin dəyişməməsi haqqında deyir: "Ayətullah Behcətin mənzilində dəyişiklik olmadı, mənzildə yanına gələnlərlə görüşmək və qəbul etmək imkanı yoxdur. Buna görə də görüşə gələnlər bayram və matəm günlərində Fatimiyyə məscidində qəbul olunurlar. Mənim nəzərimə görə, mərcəiyyəti qəbul etməsi onun kəramətlərindən biridir. Yəni onun səksən yaşındakı həyatı imkan vermirdi ki, belə bir yükün altına girsin və onunla tanış olan şəxslər heç vaxt inanmazdılar ki, mərcəiyyət bayrağını çiyinə alsın və məsuliyyəti qəbul etsin. Burda yalnız vəzifəyə əməl etmək hissi onun məsuliyyəti qəbul etməsinə bais oldu. Demək lazımdır ki, onun rəftarı, təvazökarlıq və imanı başqalarına dəlildir ki, mərcə olduğu halda belə sadəliklə yaşadı və yeməyində, mənzilində, paltarında və yaşayış şəraitində heç bir dəyişiklik baş vermədi."

Mərhum Seyid Əhməd Xansarının ölümündən sonra onun iki cildlik "Zəxirətül-ibad" kitabını çapa hazırladı. Ayətullah Əraki rəhmətə gedənə qədər öz risaləsinin çapına icazə vermədi. Nəticədə ali dini mədrəsənin müəllimləri tərəfindən yeddi nəfərin, o cümlədən də Ayətullah Behcətin mərcə olması elan olunanda bir çox alimlər, o cümlədən Ayətullah Mişgini, Ayətullah Cavadi Amuli də onun mərcə olmasını elan etdilər. Çoxlu təkidlərdən sonra öz risaləsinin çap olunmasına razılıq verdi. Onun risaləsi böyük tirajla çap olundu. Bununla belə kitabın üstündə adını yazmaqdan da çəkinirdi.

Əsərləri

Ayətullah Behcətin fiqh və üsulda çoxlu əsərləri vardır ki, çoxunu çap etdirməyib və başqaları onları çap etdirmək istədikdə “icazə verməyərək” demişdir: “Hələ bir çox böyük alimlərin kitabları illərlədir çap olunmayıb, onları çap edin, bunların növbəsi gecikməyib”.

Onun əsərlərindən kamil üsul kitabı, Şeyx Ənsarinin “Məkasib” kitabına haşiyə və onun axıra qədər təkmili, mərhum Şeyx Məhəmməd Hüseyn Qərəvinin “Zəxirətül-ibad” əsərinə haşiyə, fars dilində kamil fiqh kitabları, Şeyx Ənsarinin “Mənasek” kitabına haşiyə və s. misal göstərmək olar.

Bu böyük alimin məsləhətləri

Cavanlar və yeniyetmələr gərək diqqət etsinlər ki, yaşları günbəgün artdıqca imanları da belə çoxalsın. Həmçinin məlumatları da dini elmlərin ibtidai sinfindən yuxarıya getsin və imanları da elmləri ilə yanaşı olsun.

Bilməlisiniz ki, biz müsəlmanların başqalarından Quran və Əhli-Beytdən başqa üstünlüyümüz yoxdur. Yoxsa, biz də qeyri-müsəlmanlar kimi yaşayardıq. Əgər bizim Əhli-Beytimiz olmasaydı, biz də digər imansız müsəlmanlar kimi olardıq.

Gərək diqqət edəsiniz ki, günbəgün bu iki şey tərəqqi etsin, necə ki bizim yaşıımız artır, bu iki şey barədə də məlumatımız artmalıdır. O tərəfə bu tərəfə getməsin yoxsa itər, onları itirməsələr, azmasalar bu iki əsası kimsə onlardan ala bilməz.

Məlumatlara əməl etmək

Allah kömək olsun ki, bildiklərimizə əməl edək, əgər bildiyimizə əməl etməyi ayaq altına qoymasaq və gözümüzü ona yummasaq işlər düz olacaq. Əgər gözümüzü yumsaq, məsələn, gözümüzü əlimizlə tutub and içsək ki, “günü görmürük!” – bu düzdür, yalan deyil. Əli ilə gözünü bağlayan şəxs gündüzü və gecəni görmür, başqa bir şeyi də görmür. Məlumatlara əməl etməmək belədir.

"Bildiyinə əməl edənə Allah bilmədiyini də öyrədir". Hər kim bildiyinə əməl etsə Allah məchulları ona məlum edir. Elə buna görə də indiki malik olduğu məlumatlara uşaqlıqda malik deyildi və Allah bu məlumatları tədriclə ona öyrətdi. Mütləq surətdə əgər bir şəxs məlumatlarını ayaq altına qoymasa, ona de ki, gedib rahat və xatircəm olsun. Zamanında möhtac olduğunu biləcəksən. Bundan artıq rəvayətlərdə də var:

"Hər kəs bildiyinə əməl etsə, bilmədiyinə əməl etməkdən kifayət edir ". Ona vəqf olunmuş deyərlər. Ey məlumatlarına əməl edən şəxs! Başqa fikirdə olma, başqa işlər onlarıdır. Onlar ki, sənə bu qədər öyrədiblər bundan artığını da öyrədirlər. Sən fikir etmə, yəni qüssələnmə.

Mədəniyyət və cəmiyyət

Cəmilə Sadıqova

XI–XIV ƏSRLƏRDƏ YARANAN FARSDİLLİ LÜĞƏTLƏR VƏ LÜĞƏTÇİLİK ƏNƏNƏLƏRİ

İran xalqının çox qədim və zəngin tarixi keçmişi vardır. Bu xalq mövcud olduğu dövrdən başqa xalqlarla təmasda, ədəbi-mədəni əlaqədədir. İran xalqı ilə başqa xalqlar arasında çoxəsrlik və hərtərəfli ədəbi-mədəni əlaqələrin olması heç şübhəsiz özündən sonra müəyyən izlər buraxmaya bilməzdi. Bunu hər hansı bir elmin yaranması və inkişafı tarixinin araşdırılmasında da müşahidə etmək olar. Təkcə fars dilçiliyi tarixinin araşdırılması buna əsaslı dəlil verir. Fars dilçiliyi tarixində bir çox problemlərin öyrənilməsinə diqqət yetirilsə də, çox təəssüf ki, onun ümumi mənzərəsini əks etdirən yığcam fundamental bir əsərin yaranmasına hələlik təsadüf etməmişik. Bu baxımdan fars dilçiliyi tarixinə nəzər salmaq və onun inkişaf yollarını izləmək zəruri olduğu qədər də, mürəkkəbdir. Bu çətinliyin həllinə nail olmaq üçün fars dilçiliyini ilk təşəkkül dövründən başlayıb ardıcıl araşdırmaq lazımdır.

VII əsrdə ərəblərin Şərqi hücumu bir sıra ölkələrin istila olunması və xilafətə tabe etdirilməsi həmin ölkələrin siyasi, ictimai, iqtisadi və ədəbi-mədəni həyatına güclü təsir göstərmiş və böyük struktur dəyişikliklərinə səbəb olmuşdur. Xilafət dövründə Yaxın Şərqdə, o cümlədən İranda hakim dil olan ərəb dili dövlət dili səviyyəsinə yüksəlmiş və bu proses Samanilər hakimiyyət başına gələnə qədər davam etmişdir. Xilafətin hökm sürdüyü dövrdə ərəb dilinin geniş yayıldığı ölkələrdə bu dil təkcə dövlət dili, din dili olaraq qalmır, elm dili kimi də inkişaf edirdi. Məhz buna görə də xilafətin tabeliyində olan ölkələrin alimləri öz qüvvələrini ərəbşünaslığın inkişafına, müxtəlif ədəbiyyatların yaranmasına və yayılmasına sərf edirdilər. Bütövlükdə bu proses xilafət dövründə fars dilində ciddi bir əsərin yaranmasının qarşısını almışdır. Yalnız xilafətin zəifləməsi və iranlıların hakimiyyətə gəlməsi fars dilinin dirçəlməsinə və inkişafına zəmin

yaratmışdır. Artıq Samanilər dövründə ərəb dili ilə yanaşı fars (dəri) dili də işlənirdi. Xilafət dövründə yerli hakimiyyətlərin formalaşmasından sonra fars dilində yazıb-yaratmaq üçün geniş imkanlar yarandı.

Fars dilinin nüfuzunun artması və geniş vüsət tapması İranın tabeliyində olan xalqların bu dili öyrənməyə tələbini artırır, onun leksikasını, qrammatik qaydalarını mənimsəmək üçün şərait yaradırdı. Fars dilinin qayda-qanunlarından bəhs edən bir əsərin mövcud olmaması bu dili öyrənməyə çətinlik törədirdi. Belə bir vəziyyət həmin dili öyrənməyə cəhd göstərən xalqların ziyalılarını düşünməyə vadar edirdi. Fars dilini öyrənmək zərurətindən doğan tələblər həmin ölkələrdə fars dilçilik məsələləri ilə maraqlanan alimlərin yetişməsinə təkan verir, öz kövrək addımlarını atan və yenicə yaranmaqda olan fars dilçilik elminin qarşısında yeni vəzifələr qoyurdu ki, bu da ilk növbədə lüğətlərin və dilin qrammatik qayda-qanunlarından bəhs edən traktatların yaranmasını şərtləndirirdi. Ona görə ilkin dövrdə fars dilinin leksikası və dil qaydalarından bəhs edən əsərlər yazmaq fikrinə düşən ziyalılar bunu əldə etmək üçün başqa xalqların, xüsusən həmin dövrdə özünün ən yüksək inkişaf mərhələsini yaşayan və farslarla daha yaxıq ictimai, iqtisadi, mədəni əlaqədə olan ərəblərin dilçilik ədəbiyyatından bəhrələnməli olmuşlar.

Ərəb xilafətinin zəifləməsindən sonra fars dilinin nüfuzu yavaş-yavaş artır və yeni bir dil kimi formalaşmağa başlayır. Məhz bu dövrdən sonra İranda ziyalılar arasında fars dilində kitablar yazmaq, o cümlədən fars dilçiliyinə aid əsər yaratmaq meyli artır.

X əsrdə ərəb dilçiliyi özünün ən yüksək inkişaf mərhələsini yaşayırdı. Bu dövrdə ərəb dilçiliyində daha çox diqqəti cəlb edən sahə lüğətçilik, bu sahədə qafiyə üslubunda lüğət tərtib etməklə ən yüksək zirvəni fəth edən və özündən sonra məktəb yaradan alim isə Cövhəri olmuşdur. Bu dövrdən qafiyə üslubunda lüğət tərtib etmək Şərqdə getdikcə geniş vüsət tapmağa başlayır. Həm ərəb ölkələrində, həm də digər Şərq ölkələrində, o cümlədən İranda lüğət yazmaq fikrinə düşən alimlərin əksəriyyəti Şərqdə geniş yayılan qafiyə üslubuna üstünlük vermiş və həmin üslubda lüğətlər yazmağa başlamış, getdikcə bu üslubda lüğət yazmaq ənənəyə çevrilmişdir.

Təməli XI əsrdə qoyulmuş fars dilçiliyində əsrlərin süzgəcindən keçib zamanəmizə qədər gəlib çatan ən qədim lüğət elə XI əsrin özündə yaşamış Əsədi Tusinin tərtib etdiyi «Loğəte fors» adlı izahlı lüğətdir. Cövhəri məktəbinin davamçısı kimi qafiyə üslubuna üstünlük verən Ə.Tusi də 1200 sözlüyə malik öz lüğətini bu üslubda tərtib etmişdir. O, müqəddimədə özündən əvvəl məhz Qətran Təbrizinin lüğət yazmasına işarə edir. Qətranın lüğət yazması sonra yaranan mənbələrdə qeyd edilir. Çox təəssüf ki, qədim

mənbələrdə Qətranın lüğət yazmasına işarə edilsə də, onun konkret adı çəkilməmiş, «Loğəte Qətran», «Fərhənge Qətran» adı ilə təqdim edilmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, Qətran lüğətinin adını çəkən ən qədim mənbə Hacı Xəlifənin «Kəşf əz-zünun» əsəridir. Bu əsərdə verilən məlumata görə, 300 sözdən ibarət olan Qətranın lüğətinin adı «Təfasir fi-lüğəti-l furs»dur. Bu lüğətin adı son tədqiqat əsərlərində Hacı Xəlifənin yazdığı kimi tam, yaxud da müxtəsər şəkildə «Təfasir» adlandırılır.

Tarixi araşdırmalar zamanı müəyyən edilmişdir ki, təməli XI əsrdə qoyulmuş fars dilçiliyinin bütün sahələri eyni vaxtda yaranmamış, bu və ya digər dilçilik məsələsi müxtəlif tarixi dövrlərdə müəyyən zərurətdən doğan tələblər nəticəsində təşəkkül tapmışdır. İlk təşəbbüs lüğətçilik sahəsində göstərilmiş, sonralar dilçiliyin başqa sahələri (fonetika, qrammatika və s.) meydana gəlmişdir.

Fars lüğətçiliyinə ilk cıgırı XI əsrdə məşhur şair Qətran Təbrizi açmış və bununla da fars lüğətçiliyinin əsasını qoymuşdur. Bundan az sonra Qətranla eyni dövrdə yaşamış iran şairi Əsədi Tusi də «Loğəte fors» adlı izahlı lüğət yazmış, müqəddiməsində özündən əvvəl Qətranın izahlı lüğət yazmasına işarə etmişdir. Mənbələrdə XI əsrdə ərəbcə-farsca tərcümə lüğətlərinin də yaranması fikrinə demək olar ki, təsadüf edilmir. Yalnız Ə.N.Münzəvi bu tipli lüğətlərin hicri V əsrin birinci yarısında yaranmasını qeyd edir.

Beləliklə, XI əsrdə filoloji fars izahlı və ərəb-fars dilli tərcümə lüğətlərinin əsası qoyulmuşdur. Bu dövr fars dilçiliyi tarixinin ilk təşəkkül dövrü kimi tanınır.

«Loğəte fors»dan sonra filoloji izahlı lüğətlərin tərtibi məhz XIV əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Alimlər fars izahlı lüğətlərinin tərtibində Əsədi Tusidən sonra XIV əsrə qədər böyük bir fasilənin yaranması fikrini irəli sürmüşlər. Lakin faktlar heç də XII və XIII əsrlərdə fars lüğətlərinin yaranmadığını söyləməyə əsas vermir. Görünür, XII əsrdə yaranan izahlı sahə lüğətləri, XIII əsrin izahlı tərcümə lüğətləri onların diqqətindən yayındığına görə məhz Qətran Təbrizi və Əsədi Tusi lüğətlərinin üslubunda yazılan filoloji izahlı lüğətləri nəzərdə tutmuşlar.

XII əsrdə fars lüğətçiliyi yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyur. Bu dövrdə müxtəlif tipli, müxtəlif quruluşlu lüğətlər yaranmağa başlayır.

Əsası XI əsrdə qoyulmuş fars lüğətçilik ənənələrini XII əsrdə yeni səpgidə davam etdirən, dövrünün istedadlı astronomu, astroloqu, təbib, ədibi, leksikoqrafı, riyaziyyatçısı, mühəndisi kimi tanınmış görkəmli alim Hübeyş Tiflisi olmuşdur. O, gənc yaşlarında «Qanune ədəb» adlı ərəbcə-farsca lüğətini yeni prinsipdə – əlifba sırası ilə ilk dəfə 1145-ci ildə tərtib etmişdir.

Hübeyş Tiflisi sonralar Konyaya gəmiş, II Qılıc Arslanın sarayında yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. O, II Qılıc Arslanın sarayında çoxlu əsərlər yazmış və ona ithaf etmişdir.

Hübeyş Tiflisi ensiklopedik lüğətlər tərtib edir, astrologiyaya dair tərtib etdiyi «Kamil ət-tə'bir» adlı ensiklopedik yuxuyozma lüğətini də II Qılıc Arslana həsr edir. Əsər fars dilində qələmə alınmışdır. O, hicri 550-ci ildə tamamladığı «Kifayət ət-tibb» ensiklopedik lüğətinin müqəddiməsində onu II Qılıc Arslan bin Məsudun oğlu şahzadə Qütbəddin II Məlikşaha ithaf etdiyini yazır. Artıq XII əsrdə ensiklopedik lüğətlərin əsası qoyulur.

Son dövrlərə qədər fars lüğətçiliyi tarixində ağ ləkə hesab edilən XII əsr həm ensiklopedik sahə lüğətlərinin, həm tərcümə lüğətlərinin yaranması ilə əlamətdar olmuşdur.

Beləliklə, əsərlərini ərəb-fars dillərində yazmış, özündən sonra elmin müxtəlif sahələrinə aid çoxlu sayda əsərlər qoyub getmiş bu görkəmli Azərbaycan alimi fars leksikoqrafiyası xəzinəsini «Kifayət ət-tibb», «Kamil ət-tə'bir» adlı ensiklopedik, «Qanune ədəb», «Cəvame əl-bəyan dər tərcomane Qur'an», «Vocuhe Qur'an», «Tərcomane qəvafi» adlı ərəb-fars dilli tərcümə lüğətlərilə zənginləşdirmişdir.

XIII əsrdən Azərbaycanda ədəbi dilin ücləşməsi müşahidə olunur. Bu dövrün alim və şairləri öz əsərlərini demək olar ki, ərəb, fars, türk dillərində yazmışlar. Türk dilinin nüfuzunun artdığı belə bir mürəkkəb tarixi şərait farsca-türkcə tərcümə lüğətlərinin yaranmasına təkan vermiş, ənənəvi ərəbcə-farsca tərcümə lüğətlərinin tərtibi davam etdirilmiş, farsca-türkcə lüğətlər isə təşəkkül tapmağa başlamışdır.

Zəmanəmizə qədər gəlib çatan farsca-türkcə lüğətlərdən biri XIII əsrin görkəmli alimi, tarixçisi, ədibi, dövlət xadimi, münşisi, leksikoqrafı kimi tanınmış Hinduşah Naxçıvanının «əs-Sihah əl-əcəmiyyə» əsəridir. Qafiyə üsuluna əsaslanan müəllif sözləri axırncı hərflər üzrə bablara, bablardakı sözləri əvvəlinci hərflərə görə fəsillərə ayırmışdır. Əlifba sırasında məhz fars dilinə məxsus əlifba düzümü əsas götürülmüşdür.

Hinduşah Naxçıvani lüğətdəki fars sözlərinin təkcə türkcə qarşılığını verməklə kifayətlənməmiş, onların səs tərkibində ərəb əlifbasının törətdiyi çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün bir sıra sözlərin şərhini verməyə çalışmış və izahlı lüğətlərə xas olan izah üsullarına müraciət etmişdir. Lüğətdə təxminən 10.000 fars, türk sözləri toplanmışdır.

İbn Mühənnanın «Hilyət əl-insən və həlbət əl-lisan» adlı fars, türk və monqol dillərində yazdığı üçdilli lüğəti də məhz bu dövrdə yaranmışdır. Adları qeyd edilən fars-türk lüğətlərində qrammatik prinsip nəzərə alınmışdır.

XIII əsrdə fars leksikoqrafiyası sahəsində tərcümə lüğətlərinin tərkibində ədəbi dilin elmi üslubda davam etdirilməsilə yanaşı, bədii üslubda da yeni lüğətlərin yaranması prosesi başlanır. Məhz bu dövrdə məşhur şair Hüsameddin Xoyi özünün «Təhfeyi-Hüsam» adlı farsca-türkcə mənzum lüğətini Fərahinin ərəbcə-farsca mənzum lüğəti üslubunda nəzmə çəkmişdir. Əsər 20 qitədə ərurun müxtəlif bəhrlərində nəzmə çəkilmişdir.

Təşəkkül tarixi XIII əsrə təsadüf etdiyinə görə, bu dövr fars leksikoqrafiyası tarixinə farsca-türkcə tərcümə lüğətlərinin yaranması dövrü kimi daxil olur.

«Loğəte fors»dan sonra filoloji fars izahlı lüğətlərinin tərtibi XIV əsrin əvvəllərinə təsadüf edir və müxtəlif Şərq ölkələrində geniş vüsət tapır.

Hindistanda yaranan ilk fars izahlı lüğəti «Fərhənge Qəvvas»dır. Bu lüğət Məhəmməd Fəxrəddin Mobarəkşah Qəznəvi tərəfindən hicri 695-715-ci (m.1295-1315) illərdə Dehlidə yazılmışdır. Lüğətin bir nüsxəsi Əhmədabadda Həmidyyə kitabxanasında saxlanılır. Bu nüsxə 940 səhifədə toplanan 20.000 sözdən ibarətdir. Qafiyə üslubunda yazılmış bu lüğət müqəddiməsiz başlayır. Lüğətdə ərəb sözləri çoxluq təşkil edir.

«Loğəte fors»dan sonra fars leksikoqrafiyası tarixində Əsədi Tusinin lüğətçilik təcrübəsindən geniş istifadə edən, onun ənənələrini yaşadan və sonrakı nəsillərə çatdıran Azərbaycan xalqının orta əsrlərdə yetişdirdiyi görkəmli alim, XIV əsrin böyük tarixçisi, dövlət xadimi, leksikoqrafı, mütərcim və münşilərindən biri kimi tanınmış «əs-Sihah əl-əcmiyyə» adlı lüğətin və məşhur «Təcarüb əs-sələf» adlı tarixi əsərin müəllifi Hinduşah Naxçıvaninin oğlu Məhəmməd bin Hinduşah Naxçıvani olmuşdur. O, XIV əsrin əvvəllərində fars lüğətçiliyi xəzinəsinə «Sihah əl-furs» kimi qiymətli bir izahlı lüğət bəxş etmişdir.

Qafiyə məktəbinin davamçılarından biri olan və Əsədi Tusi lüğətçilik ənənələrini yaşadan Məhəmməd bin Hinduşah Naxçıvani «Loğəte fors»un sözlüyündəki dil vahidlərini müəyyən «cərrahiyyə» əməliyyatı apararaq öz lüğətinə daxil etmiş, bir sıra sözləri olduğu kimi verməklə paralellər yaratmış, bəzi sözlərdə yol verilmiş təhrifləri təshih etmiş, bəzilərində müəyyən dəyişikliklər aparmış, bəzi arxaikləşmiş vahidləri lüğətə salmamış, çoxlu yeni sözlər əlavə edərək, lüğətinin həcmiini iki dəfə böyütmüş, təkmilləşdirmiş və daha kamil bir izahlı lüğət yaradaraq «Loğəte fors»la özündən sonra yaranan lüğətlər arasında körpü salmışdır. İzahlı lüğətlər böyük inkişaf yoluna qədəm qoymuş, Yaxın Şərq ölkələrindən Hindistana, Əfqanıstana, Türkiyəyə, Orta Asiyaya istiqamət götürmüş və bu ölkələrdə geniş vüsət tapmışdır. Hindistanda «Dəstur əl-əfəzel», «Bəhr əl-fəzəel», «Adate füzəla» kimi yaranan bu tipli lüğətlər fars izahlı lüğətlərinin inkişaf

yoluna qədəm qoymasından və getdikcə ənənəyə çevrilməsindən xəbər verir. Bu proses İranın özündə də davam etdirilir.

XIV əsrdə poetikanın gözəl bilicisi və Şəmsi Fəxri adı ilə şöhrət tapan şair Şəmsəddin Məhəmməd Fəxrəddin Fəxri İsfahani hicri 745-ci (m.1344) ildə Şirazda Camal əbu İshaqın sarayında onun şərəfinə dörd hissəlik bir əsər yazır və dördüncü hissəsini təşkil edən fars izahlı lüğətini adətə görə «Meyare Cəməli» adlandırırsa da, əsər elə bu adla da tanınır. Əsərin lüğət hissəsi dilçilik ədəbiyyatında «Meyare Cəməli», «Fərhənge Şəmsi Fəxri», «Loğəte fors» qədim adı ilə yad edilir.

Beləliklə, fars lüğətçiliyi tarixinə XI əsr ərəbcə-farsca ikidilli və farsca izahlı, XII əsr ensiklopedik sahə lüğətlərinin, XIII əsr ədəbi dilin elmi və bədii üslubunda yazılmış farsca-türkcə mənsur və mənzum lüğətlərin yaranması dövrü kimi daxil olmuşdur. Ənənə halını alan bu elm sahəsi XIV əsrdən böyük inkişaf yoluna qədəm qoymaqla fars lüğətçiliyi xəzinəsini zənginləşdirən saysız-hesabsız lüğətlər yaratmışdır.

Məhəmməd ibn Hinduşah Naxçıvani

“VƏZİFƏLƏRİN TƏYİN OLUNMASINDA KATİBLƏRƏ GÖSTƏRİŞ”

I hissə, IV başlıq, XVII fəsil

I bəhs

Rəiyyətin sultanlara ərzi-gileyi

§ 1. Allahın səltənəti əbədidir və zamanın hökmündən qalıcıdır.

Mərənd bölgəsinin sadıq rəiyyəti və əhalisi nəzərə çatdırmışdır ki, onların vətəni və məskəni olan yoxsul yaşayış yeri miskinlikdə dillərə dastan olubdur. Qədimdə adil sultanlar və həqiqətpərəst padşahlar rəiyyətin, imkansızların və zəhmətkeşlərin halına diqqət edirdilər. Bu üzdən, böyük əmirlərinin, elçilərinin və xidmətçilərinin divanın onlara güzəştlərlə bağlı verdikləri hökmlərin xaricində rəiyyətdən bir çöp belə istəməyə ixtiyarları çatmazdı və onların gecələmə yeri, ya xeyirxah qonaqçılıq prinsipi üzrə, ya da çöldə, çəməndə, açıq havada olardı. Bir neçə ildir ki, bu qayda pozulubdur və indi əmirlər, elçilər və gəlib-gedənlər əvvəla kəndxudaların və rəiyyətin evlərinə düşürlər və özlərini hər şeyə ixtiyar sahibi kimi nümayişkaranə aparırlar. Əsla rəiyyətə divanın ödəmə qəbzı və hökmünü təqdim etməirlər ki, sənədə alınaraq vergi və mükəlləfiyyətlərin hesablanması nəzərə alınsın. Zülm və zorakılığın mümkün olan hədləri baş verir. Rəiyyətin olufə (mal-qara ilə bağlı kəndlilərdən alınan vergi), ələfə (hakimlərin elçilərini, onların xidmətçilərini və mal-qarasını saxlamaq üçün alınan vergi) ödəmələrinə və hər cür məsrəf və xahişlərin qarşılmasına baxmayaraq, hər evə düşən(lər) əllərinə keçən əşya və avadanlıqları alıb götürürlər. Bu üzdən bölgənin yoxsul və biçarələri əldən-ayaqdan düşmüşlər. Bu aciz və miskin toplumun fəryadına yetişilsin, adi bir fərman verilsin ki, divandan hər bir əmir, elçi və gəlib-gedən üçün ayrıca hökm və ödəmə qəbzləri yazılmasın və mükəlləfiyyətlər divanın müəyyən etdiyi hədləri aşmasın və heç kəs, cüzi də olsa, haqqı tapdanmasın. Hər bir hal xoş zikrə səbəb olar və mütləq əvəzi veriləcəkdir. Bu bölgənin əhalisinin duaları və dövlətə sevgisi artmış olsun. Əks halda peyğəmbərlərin yoluna bağlılıqdan kənarlaşma baş verir. Bununla da, haqları qorunan və təhlükəsizlikləri təmin edilən əmin sakinlərin cəlayi-vətən olmalarının qarşısı

alınar. Necə rəvadır ki, bu həzrətin şəfqəti və dövlətində yoxsul biqarələr onlara dədə-babalarından cüzi miras qalmış və özləri tərəfindən qazanılmış və yoxsul dolanışıklarını təmin edən 100-200 illik ev-eşiklərini buraxıb və məmləkəti tərk etsinlər.

Lazımı tədbirlərin görülməsi o həzrətin mərhəmətinə bağlıdır.

Dünya kama çatsın.

§ 2. Allahın şanı alidir. Sizin də məqamınızı hər zaman uca eləsin.

Naxçıvan əhalisinin sadıq bəndələri dövlətçiliyə sevgi və bağlılıq hissələrini bəyan edərək bildirirlər ki, qədimdə onların dəyəri bəlli olan mal və əmlakları divan dəftərlərində müəyyən ölçüdə imzalı və möhürlə təsdiqlənmiş qaydada öz əksini tapırdı və əhali dövlətin vergi məmurlarının təzyiqi və izdihamı olmadan sahibkar kimi cavabdeh idilər və o ödəmələr vaxtında böyük divana yetişirdi və ondan kənarda heç bir bəndə əlavə vergi və mükəlləfiyyətlə bağlı başqa bir yerə müraciət etmirdi. Nəticədə şəhər və vilayət abad idi. Əhali və sakinlər rahat və arxalı idilər; dövləti özlərinə dayaq bilirdilər. Lakin son illər günbəgün və saatbasaat vəziyyət dəyişir. Zülm ilə Allah bəndələrinin malını və canını özlərinə halal bilən hakim və onun məmurları 1 dinar yerinə əhalidən ən azı 20 dinar qoparırlar. Zülmkar və həddini gözləməyən kəndxudaların da onlara müvafiq və əlbir olması bu cür özbaşınalıqlara yol açır və zalımlar onların köməyi və yardımı ilə istədiklərini edirlər. Şəhərin dağılması o yerə çatıb ki, artıq onun 5/6-i xarabazara çevrilibdir. Həqiqətdə xarabazara dönmüş evlərin sakinləri məmləkətin dörd bir yanında sərgərdan və evsiz-eşiksiz dolaşmaqdadırlar. Rəiyyət cəlayi-vətən olubdur. Ölkə böyüklərinə və sultanlara layiq Naxçıvan istehsalı olan mal və məhsullar tamamilə yoxa çıxıb, onun sənayesi dünyaya dağılıbdir. Xüsusilə, Bağdad və Təbriz istisna olmaqla, kimsənin dünyada gözəlliyinə görə bənzərini görmədiyi və haqqında eşitmədiyi Naxçıvan kimi yaraşığı bir şəhər heç nədən çəkinməyən və qorxmayan və hər şeyi ələ almış qaniçən vergi məmurlarının və ixtiyar sahiblərinin zülmü və sitəmi ucbatından indi xarabə və pərişan olubdur və kimsə onun bu vəziyyətdən qurtarılması üçün cəhd etmir. Bu beytlər oranın xarabə olan halını vəsf etmək üçün deyildi:

**Yada düşəndə sevgili yar, əhvalı-Vətən,
Qan ağlaram külə, küllüyə, xərəbəyə həmə.
Dərviş əzabı ürəyi yaxar, göz möhnəti,
Bəyanımdan qanlar axar, etsəm gər onu mən.
Gərdisin hansı zülmündən, de ki, mən zarıyım,
Acı halıma, xərəbəyə ki, dönmüş Vətən.
Məskənim qəlbim tək keşməkeşdən olmuş xarabə,**

Xatirimi alçaq fələklər etmiş pərişan.
Naxçıvan - Nəqşi - cahan idin əzəl fələkdən,

Olmuş canavar yuvası, qarğaya məkan.
Qarışqası ilan, ilanı odsaçan əjdaha,
Ağcaqanadı fil, fili də olmuş kərgədan.
Hakimi onun şahın əlində məhkum deyil,
Olmasaydı, zülmünə bunca qoymazdı qədəm.
Vilayətin ağası iddiasındadır o,
Zülmünə tabe olub əsnaf, rəiyyət, mərd, zən
İlla ki, tədbir gör, sən bağlı qapıları aç,
Ki, məqamı ola uzaq təşviş və fitnədən.
Bir neçə müfsid olmuşlar ona müttəfiq,
Hər birisi mahir oğru, işbaz və cibkəsən.
O dinsiz zalımlar məzlumun alırlar canın,
Aman, ey adil şah, zülmün kökün sən kəsəsən.
Ey padşah, onların dəfi üçün etmə minnət,
Uca Tanrıdan hər saat minnətə yetəsən.

Bundan başqa, əgər bir şəxs bir şəhər və vilayətdə öz zülm və sitəmi ilə şöhrətlənsə və onun dəf edilməsi mənəvi borc olsa, uca Allahdan kömək dilə və ona yaxın ol. Zalımın zülmündən və sitəmindən qurtarmaq üçün edilən fəryadların göylərə yüksəldiyi bir vaxtda onun hökumətdə bərqərar olması və o xarabalıqlara ixtiyar sahibliyi ədalət anlayışı ilə necə bir araya sığa bilər? Dövlətin sabitliyi və günü-gündən irəli getməsi üçün məzlumlar anındaca o yaramaz, işğalçı və zalım hakimdən xilas edilsə, yəqin ki, dövlətin davamına, məmləkət və səltənətin varlığını sürdürməsinə səbəb olar, inşallah! Yoxsa bu yazıqlar dünyanın dörd tərəfində avara və sərgərdan qalacaqlar. Uca olan Rəbbi - aləmin qiyamət günü sual-cavabından qorxaraq, səltənətin başçısına Allahın arada görülməsinin vacibliyi deyilməlidir. Dünya kama çatsın və dövlət var olsun!

§ 3. Serahın sadıq rəiyyəti və bəndələri ərizə vermişlər ki, əmirlərin və orduların hücumundan sonra bu yoxsul yer və ona tabe olan yaşayış məntəqələri xarabalığa çevrilməyə başlamışlar. Əhalinin və sakinlərin dolanışığı olduqca çətinləşmişdir. Bu arada Allahın alimşılığı və bəlası çəyirtkə davamlı olaraq Günəşin işığının qarşısını kəsəcək dərəcədə artıb və tarlaları məhv edibdir. Məhsul ümidi ilə yaşayan vilayət və şəhər əhli evini, ailəsini və özünü necə saxlayacağını məyusluğu içərisindədir. Aləmlərin Rəbbinə dualar edərək, nemətlərinə şükranlar bildirərək, Şamın və Hələbin

sultanlığını və ağalığını sürdürmüş Abdulla Tahirdən bir hekayə söylədilər. Qədim şahların qazanılmış əbədi təcrübələrinə söykənərək, həzrətin bəndələrinə – bu yoxsullara və yıxılmışlara rəhm edilsin. Hekayə belədir: Abdulla Tahirin zamanında çəyirtkə dalğası onun vilayətini istila etdi, taxıl zəmiləri və bostanlar yararsız hala düşdü. Əhali tədbir görməkdə aciz qaldı və məsrəfləri qarşılaya bilmədilər. Vergi məmurları keçmiş illərin qaydası ilə əldə olanı da istəyirdilər. Rəiyyət aciz qalıb bu vəziyyəti yazaraq Abdulla Tahirə çatdırdı. Abdulla Tahir öz cavabında yazdı: biz çəyirtkə qonaqlığına daha çox layiqik. Bizim misalımız hər kəsə nümunədir. Bütün məmləkətlərdən və rəiyyətdən bir dənə də olsun, xərək istənməyəcək və əhaliyə əziyyət edilməyəcəkdir. Abdulla Tahirin yoxsullara bu gözəl mükafatı səbəb oldu ki, tarix səhifələri istəməz onu yaxşı və həmd edən bir şəxsiyyət kimi öysün və zinətləndirsin:

Doğrudan da, bizə qalan yadigar əsərlərimizdir,

Bax ki, bizdən sonra gələnlər bizi onlarla anacaqlar.

Əgər səltənətin həzrəti də həmin minvalla bu yazıq biçarələr barəsində mərhəmətli bir qərar buyursa, Allahın və imanının yanında hədəf getməz, dünya və zamanda xoş zikri qalar və onun əvəzinin həddi-hüdudu olmaz. Ulu Tanrının savablarını əldə etməkdə və xeyirxah əməllər qazanmaqda müvəffəq olasan. Fələk səni ucaltsın. Allahın, peyğəmbərin və əshabələrin adı ilə.

II bəhs

Sultanların rəiyyətə cavabı

§ 1. Mərənd əhalisinin bildirdiyi vəziyyət-əmir, elçi və gəlib-gedənlərdən edilən şikayət nəhayət yetişdi. O rəiyyətin xatiri asudə olsun, təfriqə və tərəddüdə imkan verilməsin; bu vəziyyətin ortadan qaldırılması üçün çalışmalar başladı. Qərara alındı ki, bu gündən etibarən əmir, inaq, elçi və digərlərindən heç biri ora yetişəndə əllərində mükəlləfiyyətləri ilə bağlı yazılmış divanın hökmü olmadan kimsədən bir danq (1/6 ölçü vahidi) maliyyə pulu (qızıl dinar) ala, 1 gecədən artıq orda qala bilməz və əgər ot-ələf mövsümü olarsa, çöldə gecələyər və əsla rəiyyətin evinə düşə bilməzlər. Əgər bir kimsə bu qaydanı pozub zülm etməyə qalxarsa, camaat hakimin köməyi ilə onun cavabını verər. Narahat olmayalar; divanın qınayıcı, tələbkeş, təhdidedici və aydın göstərişli müvafiq hökmü Mərənd hakiminə göndərildi. Eyni zamanda, müəyyən edilib ki, təhlükəsizliklə bağlı uyğun tədbirlər görülsün.

§ 2. Naxçıvan əhalisinin vəziyyəti, hakimin zülm və sitəmi, onun qeyri-qanuni vergiləri ilə bağlı şikayət bildirişi araşdırıldı və hökm göndərildi ki, o, cəzasına çatdırılsın ki, bütün zalımlara və sitəmçilərə ibrət olsun. Sözləri hər zaman qiymətləndirilən və eşidilən məmləkət böyüklərinin hamısı onun haqqında şəfa göstərdilər və o cümlədən, qərar verdilər ki, əvvəlki hakim öz yerinə qaytarılsın. Bu gündən etibarən rəiyyətdən divanın təyinatından artıq qeyri-qanuni bir tələb edilməsin və rəiyyət başqa heç kimlə və heç nə ilə tərəf olunmasın. Kimsə bu göstərişə xilaf çıxsa, haqq etdiyi cəza ilə cəzalandırılsın. O vilayətin böyüklərinin sözü mötəbərdir. Ona görə əvvəlki hakim öz yerinə qaytarıldı ki, divanın ön gördüyü rüsumlardan artıq rəiyyətdən başqa bir şeylər tələb edilməsin və bir kimsəyə əziyyət olunmasın. Eləcə də, qərarlaşdırıldı ki, yerinə qaytarılmış hakim bu şərtə əməl etsə, xoş niyyətlərlə iş görsə, ona etiraz edilməsin və əgər hakim xilaf çıxsa, cəzası elə verilməlidir ki, başqa zalımlara və sitəmgərlərə dərs olsun. Oranın hakiminə müavin olaraq, xüsusən, az tamahlıq, qanuna tabelik, Allah qorxusu olan, rəiyyətpərvər, ədalət və haqqa tapınma ləyaqətləri ilə seçilən yaxınlardan biri göndərilsin. O, keçmiş günlərin bərpasını vacib bilsin, sülh, əmin-amanlıq istəyənlərə və islahatçılara güc versin, onlara hami olsun, zalımların və müfsidlərin əl-qolunu məsləhət bildiyi yollarla kəssin. Bu anlayışı həyata keçirsin ki, hökmünün başa düşülməsi üçün davamlı olaraq hakim və məmurların güzəranını rəiyyətlə uyğun ölçüdə saxlasın. Məlumat üçün o hökm təqdim olunur.

§ 3. Serah əhalisinin şikayəti, çəyirtkə fəlakəti və bu üzdən dəymiş zərər barədə məlumat ilə mübarək alimlərimiz tanış edildi. Vəziyyət haqqında dolğun məlumatların çoxluğu diqqət və təəssüfün artmasına səbəb oldu. Bizim məmləkətlər Abdulla Tahirin məmləkətlərindən çoxdur. Hətta bu müqayisə belə düzgün təsəvvür yaratmır. Eləcə də, bizim rəiyyətin, xüsusən, onun ümumi çoxluğunun lazımı haqqına dair mərhəmətlərimiz, hüsnü-rəğbətimiz, etdiyimiz yadda qalan əməllər və verdiyimiz dəyərlər onunkunun min qatına bərabərdir. Biz ki, Allahın kölgəsiyik, özümüzü onun çəyirtkə ziyafətinə rəiyyətdən daha çox layiq bilirik. Bu ilin məsrəfləri dövlət xəzinəsindən qarşılanacaqdır. Qərarlaşdırılmışdır ki, hakim, vəzifə sahibi, ödəmə və vergi məmurlarından heç biri oranın əhalisinə əziyyət etməsin və narahatçılıq törətməsin ki, camaat xatircəmliliklə şəhərin və vilayətin tikinti, abadlıq və kənd təsərrüfatı işlərinə və hökmdara duaya məşğul olsunlar. Hər bir şahədəki savab işlər dövlətin əbədi yaşamasına səbəb olar, inşallah!

Fars dilindən tərcümə etdi:
Şəmsi Pənahoglu

Sənan İbrahimov

MÜASİR QLOBALLAŞMA İSLAM ƏNƏNƏLƏRİNİN QƏRBƏ KÖÇÜRÜLMƏSİDİR

İndi dünyanın aparıcı siyasəti olan qloballaşma sözün həqiqi mənasında vaxtilə İslam dünyasında başlanmış və mədəni-mənəvi siyasi kursun davamıdır. Hər iki siyasətdə ümumi strategiya zahirən üst-üstə düşsə də, taktiki gedişlərdə ciddi fərqlər var. Bunun mahiyyətini dərindən şərh etməzdən əvvəl, ümumiyyətlə, qloballaşmanın nə olduğunu şərh edək.

Qloballaşma bütün bəşəriyyətin vahid mədəniyyət, iqtisadiyyat və siyasət çərçivəsində hərəkəti deməkdir. Tarix boyu bu bəşəri strategiyanın ayrı-ayrı ünsürləri həyata keçirilmişdir. Maraqlı haldır ki, insanın nə məqsədlə Allah tərəfindən xəlf olunması və axirətin necə olacağı məsələsinə ilk dəfə dünyada Şərq fəlsəfəsi aydınlıq gətirmişdir. Qədim Şərq müdrikləri iddia edir ki, bəşəriyyət yarandığı gündən bir məqsədə doğru irəliləyir və bu məqsəd “vücudi-küll”dən “vücudi-vahid”ə - vəhdəti-vücudə doğru irəliləməkdir. Şərq sufi filosofları iddia edirlər ki, insanlar “ilahi mövcudat”dan qoparaq yer üzərinə səpələnmiş “zərrələrdir” və gec-tez insan öz əslinə - vahid varlığa qayıdaraq kamilləşir, bütövləşir. İnsanın yer üzündəki həyatı ayrılıq həsrətidir, böyük Allaha sevir və ona qovuşmaq isə əbədi xoşbəxtlikdir.

Bu fəlsəfi konsepsiya Şərqin ən mürəkkəb fəlsəfi konsepsiyalarından dandır və indiyədək dünyanın, həyatın dərkində önəmli baxış sistemi olaraq qalır. İslam fəlsəfəsinə bu konsepsiya ilk dəfə İbn-Ərəbi tərəfindən XI əsrdə gətirilmiş və sonra başqa filosoflar tərəfindən daha da inkişaf etdirilib, təkmilləşdirilmişdir.

Məhz bu fəlsəfi konsepsiya bəşəriyyətin ümumi və vahid tarixi inkişafına istiqamət vermişdir. Nəticədə, bu günümüzün global sivilizasiyası həmin fəlsəfi düşüncənin məntiqi nəticəsidir. Bu nəticə isə hamıya yaxşı məlum olan bütün dünyada sürətlə gedən qloballaşmadır.

Gəlin indi bu qaçılmaz təbii inkişaf yolunun tarixi mərhələlərinə nəzər salaq. Bütün dünya filosofları haqlı olaraq iddia edir ki, dünyada ilk böyük din Zərdüşt tərəfindən e.ə. X-VIII əsrlərdə yaradılmışdır. Atəşpərəstlik kimi tanının bu dinin daşıyıcıları çox geniş coğrafi məkanda yaşayırdı: Azər-

baycan, İran, Türkiyə, Hindistan, Yaxın Şərq. Zərdüş və bu dini himayə edib yayanlar, sözün həqiqi mənasında, qloballaşmanın komponentlərindən biri olan din birliyini geniş coğrafi ərazidə yaratdılar.

Sonra həmin proses xristianlığın yayılması ilə də davam etdirildi. Ancaq strateji baxımdan bu din də yalnız geniş coğrafi ərazidə din birliyi yaratmağa xidmət etdi. VII əsrdə müqəddəs peyğəmbərimiz tərəfindən yaradılmış İslam dini bəşər tarixində həm din birliyi ideyasını həyata keçirdi, həm də dil birliyini. Əvvəlki dinlərdə dini dualar milli dinlərdə icra olunduğu halda, islam dinində duaların vahid dildə icra olunması bəşəriyyətin mənən, dini cəhətdən vahidləşməsinə - qloballaşmasına güclü təkan verdi.

İndi məhz Peyğəmbərimizin vaxtilə irəli sürdüyü strateji xətt inkişaf etdirilərək bəşəriyyətin xoşbəxt gələcəyi yaradıla bilər. Yəni, dünyada ictimai-siyasi proseslərlə bağlı vahid təcrübi metodlar həyata keçirilməklə yanaşı, qarşılıqlı anlaşma problemi də vardır. Bu kimi strateji inkişaf perspektivləri vaxtilə islamıyyətin yaranması ilə bəşər tarixində həyata keçirilmişdir. Bir qədər də dəqiq desək, indiki qloballaşmaya dair tarixi ənənələr islamıyyətin strateji xəttinin Qərbə köçürülməsidir, lakin Qərb modeli biryönlüdür.

Həqiqətən də, tarixin gedişi göstərir ki, Peyğəmbər müdrikliyi bəşəriyyətin xoşbəxtliyinin açarıdır. O müdriklikdən qaçmaq və müqəddəs niyyətlərə biganəlik göstərmək ağa qara deyib Haqqın dərgahından əl üzmək və həmişəlik mənəvi korluğa düşər olub yaşanacaq ömrü puç etməkdir.

İndi Qərb yüksək texnologiyası, ictimai-iqtisadi məsələlərdə ciddi nailiyyətlər qazanmasına görə Şərqə borcludur, belə ki, Şərqin həm elminə, həm də təbii sərvətlərinə sahib çıxaraq rahat yaşayır. Ancaq Şərqlə heç nəyi paylaşmaq istəmir. Bu bir həqiqət və günün reallığı kimi qəbul olunmalıdır. Amma bir faktı da yaddan çıxarmaq olmaz ki, yüksək mədəni, iqtisadi, ictimai və siyasi nailiyyətlərin özü də dərin düşüncənin və düzgün qərarların, strateji, taktiki seçimlərin sayəsində meydana gəlir. Həmin seçimlərdə yanılmamaq üçün, sağlam düşüncə lazımdır. Sağlam düşüncəni isə müdrik insanlar yaradır. Uzun əsrlərdir ki, dünyada müdriklik məkanı kimi Şərq göstərilir. Artıq aforizm kimi kiçikdən böyüyədək avropalıların dilində belə ifadələr səslənir: “Şərq müdrikləri deyir”, “Şərq incə məsələdir”. Məhz həmin müdrik düşüncələr əsasında Qərb mühüm uğurlar qazanıb, ancaq öz mənafeyinə istiqamət verməyə çalışır.

İndisə konkret olaraq hansı Şərq dahisinin hansı hikmətindən dünyanın bəhrələnməsindən danışaq. Bəşər tarixində ilk dəfə sağlam

düşüncənin səciyyəsinə Şərq vermişdir: xeyir düşüncə, xeyir söz, xeyir əməl. Şərqdə deyilmiş bu hikməti Qərbdə əməli şəkildə həyata keçirməklə böyük nailiyyətlər əldə etmişlər.

“بنی آدم اعضای یکدیگرند” (Adəm övladları bir bədənin üzvləridir) – Şərq mütəfəkkiri Şeyx Sədi tərəfindən söylənilmiş bu fəlsəfi fikir bütün bəşəriyyətin ortaq məclisi sayılan Birləşmiş Millətlər Təşkilatı iqamətgahının giriş qapısı üzərində yazılmışdır. Hər gün bu qapıdan keçən dünya ölkələrinin nümayəndələri fəaliyyətlərində Şərqin şeyxinin düşüncəsindən gələn həmin fikrə əməl etməli olurlar.

Qeyd etdiyimiz kimi, Şərqdə yaranıb inkişaf edən vahidlik ideyası: vəhdəti-vücut, sufi fəlsəfi düşüncəsi bütün bəşəriyyətin işıqlı düşüncəsinə çevrilmişdir. Qərb alimləri Şərqin məşhur mütəfəkkirləri olan Fəridəddinin, Nizaminin, Ruminin, Füzulinin, Nəsiminin, Caminin, Nəvainin və yüzlərcə mütəfəkkirin fikirlərinə söykənərək, onların bəşəriyyətə verdiyi mənəvi dəyərləri açıqlamışlar. İdris Şah yazır: "Sufi – elə adamdır ki, tədricən həyatdan uzaqlaşmanı azadlıq hesab edir. O mistikdir, elə fikirləşir ki, Yaradanla harmoniyaya nail ola bilər. Onu adi insan da saymaq olar, çünki bu halların adi cəmiyyətdə baş verməsinə inanır. O, cəmiyyətə xidmət etməlidir, çünki onun üzvüdür».

Sufi təliminin metodologiyasından danışan İdris Şah iki variantı göstərir: intuisiya və insan həyatının dəyişən aspektləri. Bu əlamətlər müxtəlif mühitlərdə və şəraitlərdə ola bilər. Bu mühitlərin fərqi yoxdur: "Sufi həyatını həmişə və hər yerdə yaşamaq olar. O, tərki dünyalıq tələb etmir, eləcə də hər hansı təşkilati hərəkətdə, dini ayinlərin icrasında iştirakı rədd etmir. Sufinin həyatı bütün bəşəriyyətin həyatına uyğundur, çünki sufizm təkcə Şərq sistemi deyil. O həm Şərq sivilizasiyasına, həm də bizim yaşadığımız qərbə - xristianlığın, iudizmin, müsəlmançılığın, Yaxın Şərq və Aralıq dənizi hövzəsinin mirası sayılan sivilizasiyaya təsir göstərmişdir».

Müxtəlif dini mühitlərdə olmasına baxmayaraq, sufilər məhz yeddi halı əsas tutaraq kamilliyi və ali şəxsiyyəti yetişdirirlər.

Sufizmin bütün dünya, o cümlədən Avropa fəlsəfi düşüncəsinə təsirindən danışan İdris Şah haqlı olaraq yazır: "Freydin və Yunqun Qərbə verdiyi psixoloji nəzəriyyədə sufilər üçün heç nə təzə deyildi. Çox sonralar Freydin dedikləri sufi şeyxi Qəzalinin 900 il bundan qabaq «Xoşbəxtliyin kimyası» ilə bütün müsəlman nəzəriyyəçilərinə məlum idi. Prof. Rom Landaunun da «İbn Ərəbinin fəlsəfəsi» kitabında qeyd etdiyi kimi, K.Q.Yunqu arxetip nəzəriyyəsinin banisi saymaq düzgün olmaz, o nəzəriyyə artıq sufi ustadı İbn əl-Ərəbi ilə formalaşmışdır».

Göründüyü kimi, sufi fəlsəfi təlimi bütün dünya fəlsəfi düşüncəsinə ciddi təsir göstərmişdir. Sufilərin təkcə fəlsəfi düşüncəsi deyil, onların zövqü, ənənələri, vərdisləri, metodları, geyimləri və s. müasir sivilizasiyada öz təsirini göstərir: "Bizim indi içdiyimiz qəhvəni vaxtilə sufilər fikirlərini aydınlaşdırmaq üçün içmişlər. Biz onların köynəyini geyirik (köynək, şalvar, kəmə); onların rəqsini edirik (vals, Robin Qud haqqında zarafat rəqsləri), onların musiqisinə qulaq asırıq (Əndəlus musiqisi, harmonik musiqi, məhəbbət mahnıları); onların əsərlərini oxuyuruq («İlahi komediya», «Robinson Kruzo», «Kentenber hekayələri», «Vilhelm Tel»); onların ezoterik birləşmələrini istifadə edirik («həqiqət məqamı», «insan mənəviyyəti», «ideal insan»); onların oyunlarını oynayırıq (kart oyunu); bəzən biz onların mühitinə daxil oluruq, məsələn, masonluğa). Ancaq Sufizmin tədqiqində delitənt olan İdris şah islamda olan irfanın mahiyyətini çox bəsit şəkildə qərbləşdirir. İrfanın mahiyyəti qat-qat fərqli və dərinidir.

Əlbəttə, bu faktları inkar etmək olmaz. Bəşər sivilizasiyası hansısa mərhələni keçir və müəyyən dövrdən sonra həmin mərhələnin səmərəli əlamətlərini unuda bilmir və o əlamətləri sonra daha da qabardır. Bu, sufizmdə də özünü göstərir.

Qərb Şərqsünəsləri bu fəlsəfi konsepsiyanın həm də sosioloji, bioloji, psixoloji və texnoloji amillərindən danışmışlar: "Sufilər belə hesab edirlər ki, bəşəriyyət nəyəsə can atmaqla inkişaf edir. Bizim hamımız bunda iştirak edirik. Tələbata uyğun olaraq müvafiq orqanlarımız yaranır (Rumi). Müvafiq tələblərə uyğun olaraq insan orqanizmi yeni kompleks orqanlar yaradır. Bizim əsrdə əsas məsələ zamanı və məsafəni keçməkdir və bunun üçün orqanlarımız da zamanı və məsafəni keçməklə məşğuldur. İnsanların saydığı peyğəmbərlik qüvvəsi və ya telepatiya, sufilərdə birinci orqanın yaranması hesab olunur. 10000 il ərzində bizim düşüncəmiz kifayət qədər inkişaf etmişdir. Məhz həmin inkişafdan gələcəyimiz asılıdır. Bizə məlum olan hədislərin dili ilə desək, «biz üzməyi öyrənməliyik»).

Həqiqətən də sufizm insanda ona məlum olmayan duyğuları oyadır və idrakını gücləndirib, şüurunu inkişaf etdirir. Məhz bu fəlsəfi konsepsiya ilə bir sıra yatmış duyğularımız oyanır və biz bir sıra həyat həqiqətlərini dərk edirik. Şərqi Qərbə və müasir sivilizasiyaya verdiyi bu kimi qiymətli mənəvi-fəlsəfi dəyərlər qərbsayağı təkqütblü qloballaşmanın deyil, əsl ümumbəşəri qloballaşmanın mahiyyətini təşkil edir.

Dilçilik

Vüqar Məmmədov

AZƏRBAYCANDA FARS DİLİNİN MORFOLOGİYASININ TƏDQIQINƏ DAİR (20-ci əsrin ikinci yarısı)

20-ci əsrin 2-ci yarısından etibarən fars dilinin Azərbaycanda tədqiqi geniş vüsət alıb. Əsasən morfoloji məsələlər tədqiq olunduğu halda, digər sahələrə bir qədər az diqqət ayrılıb. Fars dilində ayrı-ayrı nitq hissələrinin tədqiqinə müxtəlif elmi əsərlər, dissertasiyalar həsr edilib, bir sıra işlərdə kompleks şəkildə bir çox morfoloji məsələlər araşdırılıb. Bu sahəyə aid çoxsaylı məqalələr yazılıb.

Nitq hissələrindən dördü Ə.Şəfai, T.Rüstəmov, A.Ələkbərova, F.Zülfüqarovanın hazırladığı və 1982-ci ildə çadan çıxmış «Müasir fars ədəbi dilinin morfolojiyası» kitabında nəzərdən keçirilir. Ümumiyyətlə, kitabda nitq hissələrindən isim, sifət, feil və zərf barədə məlumat verilmiş, say, əvəzlilik, qoşmalar, bağlayıcılar və s. öz əksini tapmamışdır. Verilən məsələləri geniş təhlil etmək imkanı olmayıb. Burada isim, sifət, feil və zərf haqqında ən vacib məsələlər yığcam şəkildə təhlil edilmişdir.

Fəxrəntac Zülfüqarovanın yazdığı «Fars dilində isim» adlı hissədə əvvəlcə hər hansı bir sözü isim adlandırmaq və onu isim adlanan nitq hissəsi qrupuna daxil etmək üçün üç əsas meyar verilir. Sonra ismin mənaca təsnifində 6 növü göstərilir. Burada xüsusi, ümumi, konkret, mücərrəd, təklilik bildirən və toplu isimlər haqqında qısa məlumat və misallar təqdim olunur. Bundan əlavə ismin quruluşca növləri təhlil edilir, sadə, düzəltmə və mürəkkəb isimlərdən bəhs edilir, düzəltmə isimlər əmələ gətirən şəkilçilərin yaratdığı mənə qrupları çeşidlənir, mürəkkəb isimlərin isim-isim, isim-feil, sifət-isim, say-isim, əvəzlilik-isim, feil-feil modelləri təhlil olunur.

İsmin qrammatik kateqoriyalarından bəhs edilərkən cins kateqoriyasının bu dildə olmaması və yalnız təbii cinsi bildirən sözlərin mövcudluğu barədə məlumat verilir, hal kateqoriyasına aid söylənilən müxtəlif fikirlərə

münasibət bildirilir. İsimlərin hal münasibətini üç üsulla ifadə etdiyi göstərilir: 1) isimlərin əvvəlinə gətirilən müxtəlif önqoşmalar və sonuna əlavə edilən «ra» sonqoşmasının köməyi; 2) isimlərin izafət əlaqəsinə girməsi yolu ilə; 3) cümlədə sözlərin sırası ilə.

Kitabda isimlərin kəmiyyət kateqoriyası, fars dilində Azərbaycan və rus dillərindən fərqli olaraq mövcud olan ismin müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik kateqoriyası, həmçinin mənsubiyyət, xəbərlilik kateqoriyalarından da bəhs edilir.

«Müasir fars ədəbi dilinin morfolojiyası» kitabında sifətə aid hissəsini Təhminə Rüstəmovə yazıb. Burada sifətlərin quruluş və tərkib hissələrinə görə sadə (əsl), düzəltmə və mürəkkəb növləri təhlil edilir. Tədqiqatçı düzəltmə sifətlər düzəldən vasitələri, şəkilçi+söz, söz+şəkilçi modelləri ilə düzələn sifətləri araşdırır, mürəkkəb sifətlərin yaranması yollarından, o cümlədən eyni və ya müxtəlif nitq hissələrinin yanaşması yolu ilə, təkrarlanma yolu ilə və müxtəlif nitq hissələrinin müəyyən qrammatik vasitə ilə birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sifətlərdən bəhs edir.

T.Rüstəmovə 1954-cü ildə «Müasir fars ədəbi dilində feli sifət və feli bağlamaların morfoloji xüsusiyyətləri» mövzusunda namizədlik dissertasiyası, 1989-cu ildə «Feli sifətlərin və feli sifət tərkiblərinin müqayisəli-tipoloji planda leksik-qrammatik xüsusiyyətləri problemi (fars və Azərbaycan dili materialları əsasında)» adlı doktorluq dissertasiyası müdafiə edib. Onun 1977-ci ildə çapdan çıxmış «Fars dilində feli sifət və feli sifət tərkibləri» kitabında feli sifətin feillə, eləcə də sifətlə müştərək və fərqli xüsusiyyətləri, feli sifətin və onun yaratdığı tərkiblərin cümlədə vəzifəsi və s. haqqında məlumat verilir, həmçinin fars dili feli sifətlərinin bu dilin söz yaradıcılığı prosesində rolu, ərəb mənşəli feli sifətlərin xüsusiyyətləri, fars dili söz yaradıcılığında onların iştirakı və s. geniş izah edilir. Bu dərs vəsaiti tələbələrə fars dilindəki tək cə feli sifət və feli sifət tərkibləri haqqında məlumat verməklə məhdudlaşmır, onları bu dilin qrammatikası və söz yaradıcılığı prosesi ilə əlaqədar bir sıra məsələlərlə də tanış edir. Feli sifət və feli sifət tərkiblərinə aid xüsusiyyətlər yalnız kitabda göstərilənlərlə bitmir. Müəllif əsərin dərs vəsaiti mahiyyəti daşdığını nəzərə alaraq, onlardan ən başlıcalarını əhatə etməklə məhdudlaşmağı məqsəduyğun hesab edib.

Əvəzlilərdən şəxs əvəzliyi ayrıca tədqiqat mövzusu olub. 1965-ci ildə «Fars dilində şəxs əvəzliləri (tarixi aspektdə)» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş Cəmilə Sadıqovanın həmin mövzuda 1975-ci ildə kitabı çapdan çıxıb. «Fars dilində şəxs əvəzliləri (tarixi aspektdə)» kitabında fars dilinin şəxs əvəzliləri tarixi-müqayisəli şəkildə araşdırılır. Tədqiqat işinin əsasını fars dilindəki şəxs əvəzlilərinin müxtəlif dövrlərdəki

mövcud formalarını vermək, dilin inkişafı ilə əlaqədar olaraq həmin əvəzliliklərdə baş vermiş fonetik dəyişiklikləri, arxaikləşən və yeni yaranan əvəzlilik formalarını, onların qrammatik xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq kimi məsələlər təşkil edir.

«Müasir fars ədəbi dilinin morfolojiyası» kitabının ümumi tərtibatında əsas rol oynamış Əhməd Şəfai feilə aid hissənin müəllifidir. Burada feil haqqında ümumi məlumat verən Şəfainin başqa tədqiqatçıların feilə verdikləri təriflərə münasibəti təqdim olunur. Bu bölmədə felin müxtəlif kateqoriyaları təhlil edilir. Şəxs kateqoriyası haqqında ətraflı məlumatla yanaşı şəxs sonluqlarının keçmiş və indiki zaman cədvəli də verilir. Zaman kateqoriyasında müəllifin keçmiş zaman formalarında «tərz» terminini istifadə etməsi diqqəti cəlb edir. O, burada keçmiş zamanın mütləq tərz, keçmiş zamanın davam tərz, keçmiş zamanın nəqli tərz və keçmiş zamanın əvvəlki (uzaq) tərz haqqında məlumat verir. Qeyd edək ki, müasir dilçilikdə bu zamanların aşağıdakı terminologiyası məqbul sayılır: mütləq keçmiş zaman, bitməmiş keçmiş zaman, nəqli keçmiş zaman və uzaq keçmiş zaman.

İndiki zamanı bildirmək üçün tədqiqatçı əsasən kontekslərdən, «mozareye məlmus» adlanan formadan, hal bildirən feillərin mümkün olduqda keçmiş zaman nəqli tərzindən və s.-dən istifadə olduğunu qeyd edir. Daha sonra gələcək zaman barədə məlumat verilir.

Şəkil kateqoriyasında Ə.Şəfai ilk növbədə məsdər şəkli, iltizam şəkli və əmr şəklindən bəhs edir. İltizam şəklinin sadə cümlədə və tabeli mürəkkəb cümlədə işlənməsi halları da araşdırılır. Sonra digər semantik-qrammatik kateqoriyalar, o cümlədən tərz kateqoriyası, təsirlik kateqoriyası və növ kateqoriyası da təhlil edilir.

Feilin zamanları Həsən Əlizadənin 1954-cü ildə «Müasir fars ədəbi dilində felin zamanları» mövzusunda müdafiə etdiyi namizədlik dissertasiyasında araşdırılır.

1963-cü ildə «Müasir ədəbi fars dilində zərflər (morfoloji xüsusiyyətləri)» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş Anya Ələkbərova 1982-ci ildə çapdan çıxmış «Müasir fars ədəbi dilinin morfolojiyası» kitabında zərfə aid hissənin müəllifidir. Burada zərflərin keyfiyyət bildirən sifətlərlə, indiki zamanı bildirən feili sifətlərlə, bir sıra hal-vəziyyət bildirən keçmiş zaman feili sifətləri ilə, saylarla müştərəkliyindən söz açılır. Daha sonra zərflərin quruluşca növləri və müstəqil yolla düzələn, qeyri-müstəqil ünsürlərlə düzələn zərflər təhlil edilir. Quruluş növlərindən düzəltmə zərflərə daha geniş yer ayrılır. Onların yaranmasına gəldikdə isə isimlərdən, sifətlərdən, saylardan, feillərdən, zərflərdən əmələ gələn düzəltmə zərflər ətraflı araşdırılır. Mürəkkəb zərflərdən isə iki kökdən düzələn mürəkkəb

zərflər: tərkib hissələrini ümumi isimlərin təkrarı təşkil edən mürəkkəb zərflər, tərkib hissələri sadə zərflərin təkrarından ibarət olan mürəkkəb zərflər, sayların təkrarından düzələn mürəkkəb zərflər və tərkib hissələri bəzi sadə, yaxud mürəkkəb feil kökünün təkrarından təşkil olunan mürəkkəb zərflər ayrı-ayrılıqda təhlil edilir. Qeyri-müstəqil ünsürlərin iştirakına gəldikdə isə kitabda tərkibi eyni sözün təkrarı və bir son şəkilçidən ibarət mürəkkəb zərflərdən, tərkibi iki müxtəlif sözdən və bir son şəkilçidən ibarət mürəkkəb zərflərdən, tərkibi bir kökün təkrarı və bir son şəkilçidən düzələn mürəkkəb zərflərdən, tərkibi iki sözlə bağlayıcıdan ibarət mürəkkəb zərflərdən, «nə» və «na» inkar əlamətlərinin iştirakı ilə düzələn mürəkkəb zərflərdən və tərkibi iki kök, ön şəkilçi və bağlayıcılardan ibarət mürəkkəb zərflərdən bəhs olunur. Kitabda həmçinin zərflərin mənacə növləri, o cümlədən kəmiyyət, zaman, yer bildirən zaman zərfləri nəzərdən keçirilir.

Köməkçi nitq hissələrindən modal sözlər ayrıca tədqiqat obyektinə olub. 1966-cı ildə «Müasir fars dilində modal sözlər» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş Şulan Şirəliyevin 1978-ci ildə «Müasir fars dilində modal ara söz və söz birləşmələri» adlı kitabı çapdan çıxıb. Kitabda ilk növbədə fars dilində modal ara sözlərin leksik-semantik xüsusiyyətlərindən bəhs edilir, onların başqa nitq hissələri, o cümlədən zərf, feil, sifət, isim, köməkçi nitq hissələrindən önqoşma, bağlayıcı, ədatlarla fərqli və oxşar cəhətləri araşdırılır, modal sözlərin əsasən müstəqil mənalı sözlərdən əmələ gəlməsindən də söz açılır. İsimlərdən təcrid olunan modal sözlər, sifətdən təcrid olunan modal sözlər, zərflərdən təcrid olunan modal sözlər, feildən təcrid olunan modal sözlər ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilir.

Kitabda modal sözlərin mənacə bölgüsü verilir və burada fikrin varlıqla əlaqəsinə danışanın ehtimal (şəkk, şübhə, güman, fərziyyə, təxmin, təqrib, tərəddüd, müqayisə, oxşarlıq, imkan, mümkünat, təsəvvür, təxəyyül, xəyal, zənn və s.) nöqteyi nəzərdən münasibətini ifadə edən modal sözlər; fikrin varlıqla əlaqəsinə danışanın zəruriyyət (gərəklik, yəqinlik, vaciblik, lazımlıq və s.) nöqteyi-nəzərdən münasibətini ifadə edən modal sözlər; fikrin varlıqla əlaqəsinə danışanın inam (gerçəklik, düzlük, doğruluq, səhihlik, şübhəsizlik, şəksizlik, qətilik, qəti təsdiqlilik, mütləqlik, həqiqilik, uyğunluq, təbiilik və s.) nöqteyi-nəzərdən münasibətini ifadə edən modal sözlər qruplaşdırılaraq təhlil edilir.

Ş.Şirəliyev kitabda modallıq ifadə edən vasitələrin qarşılıqlı əlaqəsinə də araşdırır. Burada modallığın morfoloji və leksik ifadə vasitələrinin qarşılıqlı əlaqəsi və leksik ifadə vasitələrinin özlərinin birləşməsindən bəhs olunur. Kitabda həmçinin modal sözlərin və söz birləşmələrinin sintaktik

funksiyasına nəzər salınır. Modal sözün cümlənin baş və ikinci dərəcəli üzvlərinə aid olması təhlil edilir. Bundan əlavə modal sözlərin müxtəlif qəbil cümlələrdə, o cümlədən nəqli cümlədə, sual cümləsində, təhrik cümləsində və yarımçıq cümlədə işlənməsi də araşdırılır. Həmçinin tədqiqatçı modal ara sözlərin tabesiz və tabeli mürəkkəb cümlələrdə işlənməsinə də münasibət bildirir, modal ara sözlərin söz-cümlə funksiyasında işlənməsi nəzərdən keçirilir.

Bütün bunlardan əlavə ümumilikdə nitq hissələri ilə bağlı məsələlər bir sıra əsərdə təhlil edilib. Rəhim Sultanov 1950-ci ildə «Sədi «Gülüstən»-ının dil xüsusiyyətləri» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edib. R. Sultanovun «Sədi yaradıcılığında «Gülüstən» əsərinin bir hissəsi də məhz «Gülüstən»-ın dil xüsusiyyətlərinə həsr olunub. Bu kitabda bir çox dilçilik məsələlərinə, o cümlədən morfologiyaya aid təhlillər Sədi dilinin materialları əsasında aparılır.

1998-ci ildə T.Rüstəmovanın Tehrandə çapdan çıxan «Fars və Azərbaycan dillərinin müqayisəsi» kitabında fars dilinin fonetikasına və morfologiyasına dair bir çox məsələlər Azərbaycan dili ilə müqayisədə araşdırılır.

Fars dilinə aid yazılmış nəzəri əsərlər sırasında N.Z.Hatəminin 1965-ci ildə çap etdirdiyi «Fars danışiq dili» kitabı xüsusi əhəmiyyətə və mövqeyə malikdir. Kitabın ikinci fəslində fars danışiq dilinin qrammatik xüsusiyyətlərindən bəhs olunur. Burada hər bir nitq hissəsi ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilir.

Görkəmli simalar

Doktor İlahi Qomşeyi ilə tanışlıq

Mərhum ustad Mehdi İlahi Qomşeyinin və xanım Təyyibə Türbətinin dördüncü övladı Hüseyn Məhyəddin İlahi Qomşeyi 1940 – cı ilin yanvar ayında Tehrandə dünyaya göz açmışdır. İbtidai təhsilini "Daneş" və orta təhsilini "Mərvi" məktəblərində almışdır. Təhsilini Tehran Universitetinin İlahiyyat və İslam maarifi institutunda doktorluq (PH) dərəcəsini alana qədər davam etdirmişdir. Bununla yanaşı dini dərsləri atasının və başqa müəllimlərin yanında davam etdirmişdir. Onun atası tanınmış filosof, müctəhid, şair və tərcüməçi idi. Fars dilində Quranın ilk və mötəbər tərcüməsi ona məxsusdur. Doktor Qomşeyi elmi dərəcəsini bitirdikdən sonra Tehran universiteti, başqa ali məktəblərdə sonralar xaricdə tədris etməyə başladı. Tədrislə yanaşı irfan və estetika sahəsində kitab yazaraq tərcümələr etmişdir. O, 1979 cu ildə bir il müddətinə İran Milli kitabxanasına rəhbərlik etmişdir.

Mədrəsə dərsləri əxlaq, məntiq, fəlsəfə, kəlam, fiqh, ərəb dili və ədəbiyyatı, fars ədəbiyyatından (ən çox Nizami, Mövlana, Sədi, Hafiz və Şəbüstəri kimi irfan şairlərinə üstünlük verilirdi) ibarət idi.

Ailəlidir, bir oğlu və bir qızı var. Həyat yoldaşı qida sənayesi üzrə doktorluq (PH) dərəcəsinə malikdir və Şəhid Behişt universitetində bu sahə üzrə tədris edir. O, qida sənayesinə aid kitabların müəllifi, tərcüməçisi və məqalələr sahibidir. Doktor Qomşeyini heç bir rəsmi vəzifəsi yoxdur. Vaxtı universitet və mədəniyyət mərkəzlərində tədris, kitab yazmaq və tərcümə etməklə keçir. O, bütün təhsilini İranda almış və həmçinin ingilis, ərəb və fransız dillərini də İranda öyrənmişdir. Tehran sakinidir və ildə 3-4 həftəliyə məruzə oxumaq üçün ölkədən xaricə gedir. O, Avropanın bir çox ölkələrində, Kanadada, Amerikada, Hindistanda, Tacikistanda və Avstraliyada (Melburn, Sidney, Brisben) məruzələr oxumuşdur.

Böyük tədqiqatçı doktor Qomşeyi təqdirəlayiq çalışqanlığı ilə iranlı və qeyri-iranlıları İranın zəngin təsəvvüf ədəbiyyatı ilə tanış etmişdir. O, həmçinin çoxlu İran və xarici universitet və elmi mərkəzlərdə tədris və məruzələr etmişdir. Buna misal fəlsəfə, ürfan, ədəbiyyat, və incəsənət üzrə Tehran universitetində, İranın başqa universitetlərində və həmçinin London, Oksford, Harvard, Prinsten və Kaliforniyanın Berkli universitetlərini misal göstərmək olar.

Onun 1994 – 1996-cı illərdə Londonun Temenos akademiyasındakı Məsnəvidə incəsənət və dastan söyləmək hikməti, Nizamidən yeddi dastan, Əttar və Quran mövzusu üzrə məruzələri bu hikmət və elm aşiqi filosofun dünya səviyyəsində etibarının göstəricisidir.

Doktor Qomşeyinin rəssamlıq, musiqi, xəttatlıq kimi incəsənət növləri ilə dərin tanışlığı vardır. Rəssamlıq və xəttatlıqda olan əsərləri sərgiyə qoyulmuşdur. O, musiqini çox sevir və öz mühazirələrində onu başqa incəsənət növlərindən çox tərifləmiş və hamını musiqi öyrənməyə təşviq etmişdir. Bir musiqişünasın söylədiyi kimi, onun elə bir mühazirəsi yoxdur ki, orada musiqiyə toxunmamış olsun.

Doktor Qomşeyi parlaq hafizəyə malikdir və görünür ki, təqribən Quranı əzbər bilir. Mövlana, Nizami və Firdovsidən danışanda elə bil qarşısında onların divanı var. Xüsusilə Şeyx Mahmud Şəbüstərinin "Gülşəni Raz" əsərinin hamısını əzbər bilir. O, həmçinin ərəb və ingilis ədəbiyyatında saatlarla əzbərdən şeir deyə bilir.

Onun əsərlərindən: "Fih ma fih" (Mövlana haqqında məqalələr), "Cəlaləddin Bəlxinin tanınılması və onun məqalələrinin şərh", "Əttarın və onun yeddi eşq şəhərinin tanınmasında Məntiqi Teyrin xülasəsi ", "Mahmud Şəbüstərinin "Gülşəni Raz" əsərinə şərh ", "Məqalələr kitabı", "Şekspirin seçilmiş sözlərinin tərcüməsi", "İngilis dilinə tərcümə olunmuş islam əsərlərinin təhqiqi", Xəlil Cobranın "Peyğəmbər" əsərinin tərcüməsi, Hafiz divanına düzəlişlər, tərcümələr məcmuəsi, "Kimya" kitabının beş nömrəsinə müqəddimə və məqalələr, "Sədi ilə 365 gün" (bu məcmuənin ardında sair filosof, ədib və ariflərlə davam edir), Həkim Ömər Xəyyamın rübailəri" (ön söz və çapa hazırlanması), "Şahnamənin xülasəsi" (Firdovsinin səlnaməsi) və Kümeyl duasının tərcüməsini misal çəkmək olar.

Doktor Qomşeyi həmişə təkid edir ki, əgər onun sözündə cazibə varsa, üstünlüyü Sədiyə, Hafizə, Mövlanaya, şərqin və qərbin başqa böyük-lərinə qayıdır. O, özünü ancaq dünya mədəniyyətini varislər arasında payla-yan bir şəxs kimi bilir.

Doktor Qomşeyi ümid edir ki, yeni nəsil heyrtləndirici rabitə imkan-larından və texnologiyanın son nailiyyətlərindən istifadə etməklə dünya mə-dəniyyətini canlı saxlaya biləcəkdir. Firdovsinin nəsihət etdiyi kimi:

**Aqıl insanların sözünə yol tap,
Dünyada gəzərək onu hər kəsə söylə.**

Elm, irfan və texnologiyanın bağlılığı barəsində geniş mühazirələrində fikri budur ki, texnologiya insanın xaricdə yəni təbiətdə, olan üsyankar div-

lər üzərində hakimiyyətidir və insanın daxilindəki kin, hirs və təkəbbür kimi divlərin üzərindəki hakimiyyəti isə irfandır. Hədəf baxımından irfan və texnologiya bir – birinə yaxındır. Mümkün və həm də lazımdır ki, bu texnologiyalar aləmində insanlar həm də arif olsunlar. Doktor Qomşeyinin nəzərində dünya işləri və gündəlik həyat xüsusi əhəmiyyətə malikdir və insanın yer üzərindəki həyatının əsas və inkar olunmaz hissəsini təşkil edir. O deyir: ariflərin söylədiyi "dünya" Allahı və ilahi, mənəvi dəyərləri unutmazdır və Mövlananın dediyi kimi:

**Nədir dünya, Tanrıdan qafil olmaq.
Nə qumaş, nə ev, nə ev, nə xanım...**

Cavanlar

Doktor Qomşeyinin nəzərinə görə cavanlar hər bir cəmiyyətin ən qiymətli sərmayəsidir və onlar informasiya vasitələrinin müxtəlif qarışıq və zərərli təsirlərinə aludə olublar. Biz gərək bütün cəhdimizlə onların köməyinə tələsək və qarşılarında yeni yol açaq. Onların qulaqlarına yeni səs və ahəng çatdıraq ki, heç olmasa başqa bir seçim etməyə imkanları olsun. Elə bu səbəbdən doktor Qomşeyi cavanların mədəni və fikri cəhətdən inkişafı üçün "mədəniyyətə sərmayə qoyuluşu" adlı yeni proqram hazırlayır. Bu proqrama əsasən, dünyanın məşhur kitablarının beynəlxalq təhqidçilərin redaktəsi ilə xülasəsini, dünyanın seçilmiş şeirləri və müxtəlif mütaliə üslublarını hazırlamaqla dünya mədəniyyətinə yiyələnmək nəzərdə tutulub. "Sədi ilə 365 gün" kitabı da bu qəbil kitablardandır ki, çap olunub və "Şekspir ilə 365 gün", "İngilis ədəbiyyatı ilə 365 gün", "365 gün Mövlana söhbətində" və "365 gün Quran söhbətində" adlı kitablar isə çapa hazırlanır. "Quranla 365 gün söhbət" kitabında açar ayələrin tərcümə və təfsiri ilə yanaşı Quranın fars ədəbiyyatına təsiri də ixtisarla veriləcək. Onun danışmaları İran televiziyasının dördüncü kanalından və bəzi "Came-Cəm" kanallarından yayımlanır.

Televiziya söhbətləri

Ustad Qomşeyi otuz il bundan öncədən yəni mərhum Mehdi İlahi Qomşeyinin vəfatından indiyə qədər universitet, mədəniyyət mərkəzləri və mədəniyyət evlərində fars ədəbiyyatının tanınmış simaları barədə silsilə söhbətlər edərək, estetika, incəsənət, fəlsəfə, ictimai əxlaq mövzularına toxunmuşdur.

Son çıxışları 1997-ci ildən həftəlik televiziya yayımlanır. Əlbəttə, qeyd etmək lazımdır ki, onun söhbətləri, çıxışları və müsahibələri televiziya proqramlarında deyil, bəlkə adı çəkilən mərkəzlərdə keçirilmişdir ki, İran televiziya onları bəzilərini yayımlayır. "Suruş" jurnalının keçirdiyi sorğuya əsasən, bu proqramlar xəbərlərdən sonra ən çox baxımlı verilişlərdən sayılır və hətta idman verilişlərindən, televiziya seriallarından da maraqlı olmuşdur. Onun söhbətlərinin xüsusiyyətlərindən biri də bunları qocaların və yeniyetmələrin, cəmiyyətin bütün təbəqələrindən olan insanların izləməsidir.

İslam

Doktor Qomşeyi islama irfan bucağından baxır, onun nəzərinə görə görək bütün ilahi dinlər, o cümlədən, islam dininin hökmləri insan fitrətinə uyğun təfsir edilsin. Quranda deyildiyi kimi, Allah insanı öz fitrətində yaratmışdır və Peyğəmbər buyurmuşdur ki, şəriətin hökm etdiyi hər şeyə ağıl da hökm edəcəkdir.

Doktor Qomşeyinin bütün çıxışlarındakı çağırısı elm, incəsənət və əxlaq barəsindədir. Onun bu 3 ali dəyər haqqında tərifi belədir: dünyanın nizam və harmoniyasını tanımaq elmdir, bu ikisini hiss etmək ona uyğun yeniliklərin xəlv edilməsi incəsənət, daxili və xarici harmoniya əsasında əməl etmək əxlaqdır. Elmin hədəfi həqiqətə çatmaq, incəsənətin hədəfi gözəlliyi kəşf etmək və əxlaqın hədəfi xeyir və səadətə çatmaqdır və bunların hər üçü yəni həqiqət, gözəllik və xeyir bir zatın cəlvəsidir. Xeyirli olan gözəl və həqiqidir, gözəl olan xeyirdir onda həqiqət var və həqiqət olan hər şey gözəldir.

Kitabları və söhbətləri

Ustad Qomşeyinin yorulmadan indiyə qədər çalışmasının, əməyinin bəhrəsi yüzlərcə kitab, məqalə və söhbətlərdir ki, yazılıb saxlanılmışdır. Bu qiymətli məcmuənin kamil mündəricatı ilə onun web saytında tanış olmaq olar. www.persianwisdom.org

Ustad Mahmud Fərşçiyan

Həyatı və təhsili

Ustad Mahmud Fərşçiyan 1929-cu ildə İsfahan şəhərində dünyaya gəlib. O, uşaqlıqdan rəssamlığa böyük maraq göstərirdi. Özü bu barədə deyir: "Yaxşı yadımdadır, 4 yaşım olanda yerdə oturub xalçanın naxışlarını kağıza köçürürdüm. Atam bu işimdən çox razı idi."

İsfahanın xalça nümayəndələrindən olan və nəfis xalça işlərini toplayan Mahmud Fərşçiyanın atası övladındakı bu istedad və bacarığı müşahidə etdikdə onu Ustad Mirzağa İmaminin rəsm emalatxanasına apardı.

"Orada Mirzağa İmami mənə bir ceyran rəsmini verdi və dedi ki, onun üzündən köçürüm. Sabahkı gün səhərə qədər müxtəlif ölçülərdə və formalarda təqribən 200-ə qədər cizgi hazırladım. Ustad üçün inandırıcı deyildi və o vaxtdan sonra onun tərəfindən təşviq və tərif olunurdum."

Fərşçiyanın müəllimlərindən biri də Ustad İsa Bahadırı idi. Fərşçiyanın yeniyetməlik dövründə müəllimlərin tədris metodu fərqli idi. Onun sözlərinə görə, Ustad Bahadırı İsfahan kaşılarından şagirdlərinə tapşırıqlar verər və onların hazırladıqları rəsmləri orijinal rəsmlərlə müqayisə edərdi. Daha sonra onlara tapşırırdı ki, öz rəsmlərini orijinal rəsmlərlə müqayisə edib səhvlərini tapsınlar.

Fərşçiyan Ustad İmami və Ustad Bahadırının yanında təhsil aldıqdan sonra İsfahan İncəsənət mədrəsəsinə daxil olur. Bu təhsil müəssisəsini başa vurduqdan sonra İncəsənət sahəsində təhsil və mütaliə etmək üçün Avropaya yollanır. Avropanın bir çox muzeylərində saxlanılan Qərb incəsənət nümunələri ilə yaxından tanış olur. Onun sözlərinə görə, Avropa muzeylərində tədqiqat aparmaq üçün hamıdan əvvəl muzeyə gəlir və hamıdan sonra oranı tərk edərdi.

Ustad Fərşçiyan Avropa və Amerikanın qədim və müasir incəsənətini dərinlənən araşdırmış, lakin eyni zamanda özünün İran incəsənətinə olan bağlılığını qoruyub saxlamışdır.

İrana qayıtdıqdan sonra Fərşçiyan Tehranın İncəsənət baş idarəsində Milli İdarə müdiri və Tehran Universitetinin incəsənət müəllimi kimi fəaliyyətə başlamışdır. Ustad Fərşçiyan hal-hazırda ABŞ-da məskunlaşmış və İrana mütəmadi səfərlər edir. Kənarda yaşadığına baxmayaraq, özünün dediyi kimi, heç vaxt İrandan uzaq olmamışdır. O, İranda olduqda müxtəlif tədbir və məclislərdə iştirak etməyə məcbur olduğu üçün yaradıcılığa vaxt ayıra bilmədiyi səbəbindən ABŞ-da yaşamağa qərar vermişdir.

Ustad Fərşçiyanın bir-neçə əsərinə qısa baxış

Ustad Fərşçiyanın əsas əsərləri çox nəfis şəkildə hazırlanan bir neçə kitabda, gözəl plakat və markalar şəklində, o cümlədən, üç cild kitab nəfis şəkildə "Seçilmiş əsərlər YUNESKO" adı ilə çap edilmişdir. Ustadın bəzi məşhur əsərləri aşağıdakılardır:

1. "Ahunun zamini": Ustad Fərşçiyən bu əsərdə İmam Rzanın (ə) zahiri görünüşünü çəkmək barədə deyir: "Əvvəlcə İmam Rzanı arxadan çəkmək istəyirdim. Lakin tablo elə alındı ki, onu öndən çəkməli idim. Onun sifətinə çatdıqda ürəyim istədiyi kimi işləyə bilmədim. Sifət günlərlə toxunulmamış qaldı. Bir gün günortadan sonra həmişəki kimi işləməyə başladığıda dəstəməz alıb və Məşəhədə tərəf durdum və İmam Rzanın ziyarətini oxudum. Sonra qələmi götürüb çəkməyə başladım. Qələmi yerə qoymadan və cizgiləri dəyişmədən sifəti çəkdim. Qurtardıqdan sonra da onda heç bir dəyişiklik etmədim." Ustad Fərşçiyən bu əsərin xüsusiyyətləri barədə deyir: "Ahunun zamini" tablosunu təşkil edən bütün ünsürlər, bütün xətlər və onun personajları İmam Rzanın vücuduna bağlıdır. İmamın personajı da rəng və forma cəhətdən elə qurulub ki, yüksəklikdədir və qalan ünsürlər ondan aşağıdadır. İmam Rzanın yanına gələn bütün ceyran balalarının sifətində ehtiramla birlikdə sevinc və şadlıq hissi görünür ki, bu ehtiram İlahi şəxsiyyətin müqabilində diz çökməklə təəlli edir."

2. "Yaradılışın beşinci günü". Bu tabloda bütün yer və göy məxluqları Allaha sitayiş edirlər. Həqiqi və təxəyyülü balıq və quşlar tufanlı dənizlərdə üzür və buludlu səmada uçurlar.

3. "Aşura günü əsr vaxtı". Ustad bu ölməz əsəri haqqında deyir: "İran İslam inqilabından üç il əvvəl Aşura günü anam mənə nəsihət verərək dedi: Get rövzəyə qulaq as, bir neçə kəlmə söz eşit. Mən isə ona dedim: Otaqda bir az işim var, qurtardıqdan sonra gedərəm. Aşura günü əsr vaxtı qərribə bir hala düşdüm. Otağa daxil oldum. Qələmi götürüb Aşura günü əsr vaxtı tablosunu başladım. Qələmi götürüb başladığım tablo heç bir dəyişiklik etmədən hal-hazırda olan əsərdir."

4. "İmam Rza zirehinin layihəsi". Bu iş yeddi ilə başa gəlib və Ustad Fərşçiyanın iftixarla ərsəyə gətirdiyi İran incəsənət tarixinin şanlı yadigarıdır.

Bəzi sənətsünasların Ustad Fərşçiyanın əsərləri haqqında dedikləri:

- Kuçiru Matsura, YUNESKO-nun baş katibi: "Onun sənətkarlığı füsunkar bir sənətkarlıqdır ki, keçmiş, indini və gələcəyi şanlı bir cildvədə zamandan kənar bir-birinə qarışdırır."

- Professor Amberto Baldini, İtaliyanın Florensiya Beynəlxalq İncəsənət Universitetinin rektoru və incəsənət tarixi fakültəsinin müəllimi: "Fərşçiyanın işinin dərinliklərini və batini mənasını dərk etmək üçün dərin baxış və vaxt aparan səbir tələb olunur. Fərşçiyın İran rəssamlığı sahəsində dönüş nöqtəsi və misilsiz fenomen hesab olunur."

- Huvanq Cu, məşhur Çin rəssamı, Çin incəsənət tədqiqatları mərkəzinin sədri və Pekin Huvanq muzeyinin direktoru: "Bu sənət özəllikləri və imtiyazları Ustad Mahmud Fərşçiyanı müasir rəssamlıq sənətinin ən parlaq simalarından birinə çevirmiş və onu dahi sənətkarlardan etmişdir ki, yalnız öz zamanlarına aid deyillər və onların dəyərləndirilməsi yalnız özlərinin zaman və məkanı ilə məhdudlaşmır."

- Zinçuk, Kiyev Şevçenko muzeyinin təhqidçisi və sənətsünası: "Yalnız Bağışlayan və Mehriban Allahın nişanələrinə malik olan sənətkar bu cür şah əsərləri yarada bilər ki, orada mənəvi əməllər və bəşər nailiyyətləri bu həddə təbii və duyğulu təsvir oluna bilsin."

- Doktor Bert Franker, Almaniyanın Hamburq Universitetinin iranşünaslıq, dil, tarix və mədəniyyət fakültəsinin dekanı: "Mahmud Fərşçiyanın rəssamlığı əsl İran incəsənətinə bağlı olan əsərlər nümayiş etdirir, lakin bundan daha çox bütün bəşəriyyətə və dünyaya aid bir incəsənət göstərməkdədir. O, bizim nəsə öyrədir ki, sənəti yalnız bir mədəniyyətə aid deyil, əksinə dünya mədəniyyəti və incəsənətinin bir hissəsi hesab olunur."

Ustad Fərşçiyanın İran incəsənəti tarixində parlaması onun adının İranın ölməz şəxsiyyətləri siyahısına daxil edilməsinə səbəb oldu.

Ustad Fərşçiyın rəssamlıq sənəti barədə deyir: "Rəssamlıq uzun illər şairlərin və yazıçıların təfəkkürlərinin inikası və kitabların bəzəyi idi. Lakin rəssam cədvəlin məhdud fəzasından və kitabın içindəki mətnədən kənara çıxmaq qərarına gəldi. Haşiyələrdəki rəsmlər genişləndi, sərv ağaclarının başı göyə qalxdı, dağların ucu haşiyələri yırtdı, dağları əhatə edən buludlar səpələndi, haşiyə və mətnədəki quşlar uçmağa başladılar. Bu o qədər davam etdi ki, şer və yazı ilə rəsmın cəvələnməsi və rənglərin gözəlliyi bir-birinə qarışdı və onların arasındakı yaxınlıq daha da artdı. İran rəssamlığı ilə ədəbiyyat arasında yaranan bu ünsiyyət və yaxınlıq həmin sənətdə şairənə bir fəzanın yaranmasına səbəb oldu."

Fərşçiyanın əqidəsinə görə İran rəssamlığı xəyali bir incəsənətdir ki, rəssamın obyektiv baxışından deyil, onun təfəkkür və əndişəsindən yaranmışdır. Digər ölkələrin rəssamlığında, misal üçün Çin rəssamlığında təbiətin təsvir olunmasında böyük səy və məharət göstərilir. Çin rəssamlığı ilə İran rəssamlığını fərqləndirən cəhət budur ki, İran rəssamının işi insanın mənəvi və güclü daxili hissiyədir. Fərşçiyın öz əsərlərində bu güclü və mənəvi hissə toxunur və

çoxlu sayda hissləri təsvirə çəkir. O cümlədən, insanın və heyvanların daxili halı, quşların oxuması, toyuqların səsi və yağışın yağması.

Onun əksər əsərlərində həyat və təbiətin davamlılığı açıq şəkildə hiss olunur. Əslində həyatın həyacanını qələmlə təsvir edir ki, orada çirkinliklər və gözəlliklər bir-birinin yanında gözə dəyir.

Ustadın dilindən son söz:

بماند سالها این نظم ترتیب
ز ما هر ذره خاک افتاده جایی
غرض نقشی است کز ما بازماند
که هستی را نمی بینم بقایی
مگر صاحبدلی از روی رحمت
کند بر حال درویشان دعایی

**Bu nəzm və tərtibat illərlə qalsın.
Bizdən hər yerdə bir az torpaq düşüb.
Məqsəd bizdən sonra qalan bir rəsmdir,
Çünki varlıq əbədi qalan deyil.
Yalnız bir qəlb sahibi rəhmət üzündən,
Dərvişlər haqqında dua etsin.**

Ustad Fərşçiyanın layiq görüldüyü mükafat və adlar aşağıdakılardır:

2000-ci il: Ustad Fərşçiyanın adının 21-ci əsrin ziyalıları siyahısına daxil edilməsi.

1993-cü il: Ən ali incəsənət medalına layiq görülməsi.

1985-ci il: İtaliya, Oskar qızıl mükafatı.

1984-cü il: İtaliya, Qızıl Palma incəsənət mükafatı.

1984-cü il: İtaliya, Avropa incəsənət qızıl mükafatı.

1983-cü il: İtaliya, Avropa Akademiyasının diplomu, akademik.

1982-ci il: İtaliya, İncəsənət universitetinin fəxri diplomu.

1973-cü il: İranın Mədəniyyət və İncəsənət nazirliyinin ali mükafatı.

1958-ci il: Belçika, Beynəlxalq incəsənət festivalının qızıl medalı.

1952-ci il: İran, Nizami incəsənətinin qızıl medalı.

İmam Xomeyninin (r.ə) ömür yoldaşının həyatına bir baxış

İmam Xomeyninin (r.ə) hörmətli həyat yoldaşı Xədicə Səqəfi 1913 – cü ildə Tehranda elmlə və ədəbli bir ailədə dünyaya gəlmişdir. Atasını "Cavid" təfsirinin müəllifi mərhum Ayətullahül-üzma Hairi Tehranın yenilikçi alimlərindən və Ayətullahül-üzma Hairi Yəzdinin şagirdlərindən olmuşdur. Babası Mirzə Əbülfəz Tehrani Aşura ziyarəti kitabına yazılmış məşhur "Şəfa-əssüdur" kitabının müəllifi və öz dövrünün dahilələrindən olmuşdur. Xanım Səqəfinin ana tərəfdən də yenilikçi Qacar ailələri ilə bağlılığı var idi. Bu səbəbdən yenilikçilik və dindarlıq xüsusiyyətləri onda bir yerə cəm olmuşdu.

O, zati istedad, bacarıq, fəvqəladə hafizə, çalışqanlıq, təhsil və elmə hədsiz əlaqə kimi nemətlərə malik idi. Yeni elmlərin təhsilini o zaman yeni açılmış məktəbdə başa vurmuşdu. Fransız dilini xüsusi müəllimdən və ərəb dilini İmamdan kamil şəkildə öyrənmişdi.

Hafiz və Sədinin qəzəllərini, Sədinin "Gülüstən" və "Bustan"ını, "Kəlilə və Dimnə" kimi fars ədəbiyyatı nümunələrini gözəl bilirdi və ömrünün sonuna qədər bu şeirlərin bəsisini öz hafizə xəzinəsində saxlayırdı. Dini təhsilini ailə qurduqdan sonra 15 il ərzində İmamdan öyrənmişdi (Onun istedadı, gözəl dərslər qavraması həmişə İmam tərəfindən etiraf olunmuşdur). 1929-cu ildə çoxlu elçilərdən sonra bu iki şəxsin bərəkətli ailə qurması mübarək Ramazan ayında Şah Əbdüləzim ziyarətgahında baş tutdu. Bu evlilikdən 8 övlad, 3 oğlan və 5 qız dünyaya gəldi. Onların 3 övladı uşaq ikən dünyadan köçdülər və qalan 5 övlad kamala çatdılar. Şəhid Ayətullah Hacı Ağa Mustafa, Siddiqə Müstəfəvi, doktor Fəridə Müstəfəvi, doktor Zəhra Müstəfəvi və mərhum hüccətül islam vəlmüslimin Hacı Əhməd Ağa. İmamın həyat yoldaşı əsl dindar idi. Ondan yalan söz eşidilməz, qeybət, pisləmək və töhmət elə bil şəxsiyyətinə yad idi. Quran oxuyan, müstəhəb əməlləri yerinə yetirən idi. Başqalarının abırlarının qorunmasına əməl edər, həddində başqalarına kömək etməyi sevdi. Ruhani ailəsində göz açmasına baxmayaraq uşaqlığı nənəsinin zadəgan mənzilində kamil rifah içində keçmişdi. Həzrəti İmamla ailə qurduqdan sonra özünü sadəcə yaşamaq və ruhani qayda – qanunlarına riayət etməyə hazırladı və ömrü boyu bu məsələ üzərində həssas idi. İmamın ictimai həyatının bütün mərhələlərində, tələbəlikdən Qum elm mədrəsələrində tədrisinə qədər, mərcə və sürgündə olduğu müddətdə, rəhbərlik və inqilabdan sonrakı dövrlərdə də lazım bilirdi ki, zaman və şəraitə uyğun, xalqın İmamın yaşayış tətəzindən umduğu kimi rəftar etsin. Həzrəti İmamın evində mənzil aşıları, yemək və içmək sarıdan tam sadəlik, intizam və səliqəsini qoruyurdu.

İnqilab xanımı ağıllı və səbirli idi və əgər onun səbir nümunələrinə baxsaq görürük ki, bu, ağılla yanaşı addımlayırdı. Belə ki, onun çətinliklərə səbri yüksək dərəcəsiindən doğurdu. Həyatın müxtəlif mərhələlərində səbir, ağıl, şücaət ruhiyyəsi bu yüksək məqamlı xanımda aşkar idi, misal üçün, imamın sürgünü, qütbət həyatı, övlad və yaxınlarından uzaqlıq, Hacı Mustafanın tutulması, sürgünü və qütbətdə şəhid olması, İmamın xəbərsiz həbs olunması kimi çətin vəziyyətlərdə mətanət göstərmişdi.

İslam inqilabının qələbəsiindən sonra İmamın evində camaata uyğun münasib qaydalara riayət olunması, dost və yaxınların lazımı hörmətinin saxlanılması, sözdə və əməldə inqilab ənənələrinin himayəsi, imamın evinin sadəliyinin qorunması, cismi sağlamlığını qorumaq üçün sadə və pəhrizli süfrənin hazırlanması üçün diqqət və zəhmət tələb edirdi ki, möhtərəm xanım öz iti dərəkə və mövqeyi ilə bu işlərin idarəciliyini öz üzərinə götürmüşdü. İmamın dünyadan köçməsi və 60 illik əziz həmdəmini və dayağını itirməsinə baxmayaraq, şəxsi müstəqil və möhkəm ruhiyyəsinə və daim ətrafında olan ürəyi yanan və onu heç zaman tək qoymayan övladlarına görə səbir etdi. Ailədə xüsusi məhəbbətə malik və inqilabın əsaslarında olan Hacı Əhməd ağanın vaxtsiz ölümü inqilab xanımının qəlbinə çox ağır zərbə vurdu. Yaxınlarını itirmək ilahi imtahanlardan idi. Belə ki, inqilabdan sonrakı sabitlik dövründə öz yaxınlarından 10 nəfəri – ata, ana, həyat yoldaşı, övlad, bacı, qardaş və kürəkəni itirdi.

Onun xəstəlik dövrü 7 ay çəkdi və bu müddət də səbir mərhələlərindən biri idi. Xəstəlik yatağında şikayət etmədən müxtəlif ağrılara dözdü və 2009 cu ilin martında dünyadan köçdü. İmamın həyat yoldaşı Haqqa ləbbeyk deyərək öz yarı ilə yenidən görüşmək üçün asimana səfər etdi və onun yanında dəfn olundu. (Ruhu İmama yaxın olsun)

Rəhmətlik İmam Xomeyninin (r.ə) bu möhtərəm xanım barəsində baxışları

İmam Xomeyni (r.ə) öz həyat yoldaşına olan böyük məhəbbətdən əlavə ona həmişə hörmət edərdi. Onun həyat yoldaşı ilə gözəl rəftarı övladlarının da analarına xidmət etməkdə məsuliyyət daşımalarına səbəb olurdu. İmamın həyat yoldaşına olan məktubundan bir hissə (1933 mart):

“Qurbanın olum, gözüümün nurundan və qəlbimin qüvvəsindən ayrı qaldığım bu müddətdə sizi yad edirəm və gözəl üzünüz qəlb güzgümdə həkk olunub. Əzizim! Ümid edirəm ki, Allah sizi sağ və salamat öz pənahında hifz edəcək. Mənim halım çətinliklərlə də olsa keçir ancaq, Allaha şükür olsun qarşıya çıxan indiyə qədər yaxşı olub və indi gözəl Beyrut şəhərindəyəm və həqiqətən yeriniz boşdur. Şəhərə və dənizə tamaşa etməyə mənzərəsi var. Yüz heyf ki, istəkli əzizim yanımda deyil ki, bu ali mənzərələr ürəyə yatsın”.

İmamın nəvəsi Zəhra İşraqın imamın xanımına olan ehtiram və əlaqəsi barədə xatirəsi:

“İmamın öz xanımına çoxlu yüksək məhəbbəti vardı. Bu məhəbbət xüsusi çalarlarla yanaşı idi. Yadımdadır bir dəfə xanım səfərə getdiyi zaman Ağa çox darıxırdı. Qaş – qabağın tökdüyü zaman zarafatla ona deyərdik ki, əgər xanım burda olsaydı gülərdi, olmayanda Ağa narahat olur və qaş – qabağın tökür. Xülasə nə qədər çalışdıqsa İmamın qaş – qabağı açılmadı. Axırda Mən dedim: Xoş xanımın halına ki, siz onu bu qədər istəyirsiniz. İmam dedi: Xoş mənim halıma ki, belə həyat yoldaşım var. Xanımın həyatda etdiyi fədakarlığı kimsə etməyib”.

İnqilab xanımı İmamın onunla rəftarı barəsində:

“İmam həmişə hörmətimi saxlayırdı. Sərt danışmazdı. Geyim, ya çay istəyəndə deyərdi: Mümkünəsə, deyin, filan geyimimi versinlər. Bəzən özü çay süzərdi. Çox əsəbi olduqda belə, hörmətsizlik etməzdi. Otaqda həmişə yaxşı yeri mənə təklif edərdi. Mən gəlməyincə süfrədə yeməyə başlamazdı, uşaqlara da deyərdi ki, səbir edin xanım gəlsin. Hətta mənim evdə işləməyimə də razı deyildi. İmam mənim şəxsi işlərimə qarışmazdı. Ailə həyatının ilk illərində, yadımda deyil 1-ci həftədə, ya 1-ci ayda mənə dedi: Mən sənin işlərinə qarışmıram. Necə istəyirsən, elə də al, geyin. Ancaq səndən istəyim budur ki, vacibləri yerinə yetir, haramları tərk et, yəni günah etmə”.

Mədəniyyət xəbərləri

Türk dilinin universitetlərdə tədrisi barəsində verilən qərardan sonra, İran Prezidenti Mahmud Əhmədi-nejadın göstərişi ilə Hafiz divanının türk (azəri) dilində tərcüməsi çap ediləcək

Hafiz divanının azəri türkcəsində tərcüməsi ilk dəfə olaraq İran İslam Respublikasında sözün məna və forması qorunmaqla nəşr ediləcək. Bu misilsiz əsər İran Azərbaycanından olan bir tanınmamış şairin on illərlə zəhmətinin məhsuludur ki, prezidentin Ərdəbil vilayətinə səfərində türk dilində məktub yazaraq bu məsələ haqqında ona məlumat vermişdir.

Ərdəbil vilayətinin Meşkinşəhr şəhərindən olan bu şair keçən həftə prezident Mahmud Əhmədi-nejadın dəvəti ilə onunla görüşüb. O, yarım əsrlik fəaliyyəti nəticəsində yuxarıda qeyd olunan əsərdən əlavə fars, azəri türkcəsi və ərəb dillərində qəzəl, qəsidə, məsnəvi və hekayələr şəklində 70 minə yaxın beyt şer yazmışdır ki, bu şerlər kəmiyyət baxımından Firdovsinin "Şahnamə" əsərindən çoxdur, keyfiyyət baxımından isə birinci dərəcəli şairlərin şerləri ilə müqayisə oluna bilər.

“Təyyib” təxəllüslü bu şair deyir:

خسرو ملک بلاغت حافظ شیرین سخن
همچو من کی؟ لفظ شیرین در بیان آورده است

Başqa yerdə deyir:

حافظ شیرین سخن از کار و بارم غافل است
هندوستان با دل تجارت می کنم شگر

Şair bu görüşdə son iyirmi ildə türk dili və mədəniyyətinə olan diqqətsizlikdən və boş vədələr eşitməkdən gileylənərək, prezident Əhmədi-nejaddan bu sahəyə diqqəti artırmağı və türk dili və mədəniyyətinin potensiallarından daha çox bəhrələnmək üçün lazımı şəraitin yaradılması barədə göstəriş verməsini xahiş edib.

Prezident Əhmədi-nejad şair Təyyibin söhbətlərini dinlədikdən sonra əvvəlcə şairin azəri türkcəsinə tərcümə etdiyi qəzəllərindən birini oxuyub. Prezidentin azəri türkcəsində sərbəst şəkildə şer oxuması bütün məclis

iştirakçılarını təəccübləndirib. Prezident daha sonra Təyyibin müzakirə etdiyi məsələ barəsində danışaraq bəyan edib ki, Mədəni inqilabın ali şurasında azəri türkcəsinin universitetlərdə tədrisi barəsində qərar qəbul olunub və keçən həftə bu qərar elan edilib. O, azəri türkcəsini İranın mədəni sərmayələrindən hesab edərək deyib: “Azəri türkcəsi böyük potensiala malik olan və kamil bir dildir ki, İran mədəniyyətini yüksəlməsində və İslamın genişlənməsində əvəzsiz rola malikdir”. Prezident sözünə əlavə edərək bildirib: “Hər hansı bir şəxs azəri türkcəsində müəyyən bir hissi bildirmək istədikdə az sözlərlə dərin və çoxlu mənalara ifadə edə bilir. Türkdilli şairlərin fars dilində yazdıqları şeirlər də çox güclüdür”.

Cənab Əhmədiqad azəri türkcəsini qrammatik qaydalar cəhətdən fransız və ərəb dilləri ilə müqayisə edərək söyləyib: “Adətən bizim azərbaycanlı həmvətənlərimiz digər xarici dilləri öyrəndikdə bu səbəbdən çox müvəffəq olurlar və ölkəmizin xarici dil müəllimlərinin əksəriyyətini azərbaycanlı həmvətənlərimiz təşkil edirlər”. Prezident Azərbaycan diyarının şəxsiyyətlərini, o cümlədən Əllamə Təbatəbaini, Əllamə Cəfərin, Şəhriyari və başqalarını xatırlayaraq, bu diyarın ziyalılarının İranın və İslam dünyasının elm və mərifət tarixindəki rolunu əvəzsiz hesab edib.

Prezident Əhmədiqad şair Təyyibin bütün əsərlərinin, o cümlədən Hafizin divanının azəri türkcəsinə mənzum tərcüməsinin çap edilməsi barədə aidiyyəti şəxslərə tapşırıq verib.

Hafizin "Yusif gələcək bir də bu Kənanə, tələsmə" qəzəli azəri türkcəsində:

**Yusif gələcək bir də bu Kənanə, tələsmə.
 Aləm dönəcək cənnəti-rüzvanə, tələsmə.
 Sıxma ürəyin ey dili-qəmdidə ki, Allah -
 Sahman verəcək bi sərü-sahmanə, tələsmə.
 Bica yerə çırpınma və sərgəştə dolanma,
 Ronəq verəcək hali-pərişanə, tələsmə.
 Ömrün ki, vəfa qılsa fəsli-bəharə,
 Gül çətri tutar başə, gülüstanə tələsmə
 Dövrani-cəhan olmasa gər vefqi-muradın
 Qəm-qüssə yetib çərxeşi-dövrənə, tələsmə
 Min nəqşə qalib dünyada əzəldən,
 Vaqif deyilsən pərdəyi-peymanə tələsmə.
 Kəşti sürənin Nuhu nəbidir, nə hərasın?
 Getməkdən ötrü sahili-əmanə tələsmə.
 Ey dil tuta gər seyli-fəna mülki-cəhani,
 Həm seylə təhəmmül elə, tufanə tələsmə.**

Yollar ki uzaq olmuş və hərçənd xətərli,
Yoxdur o yolu yetməyə payanə tələsmə.
Əhvali-pərişanə Xoda cövri rəqibə,
Vaqifdir əzəldən, dili-divanə tələsmə.
Bül-bül ki, tabın yoxdu bu hicran və fəraqə,
Həsərdə qalıb mövsümi-bustanə tələsmə.
Ey talibi-Kəbə ki yatırsan tikan üstə,
Bir gün yetəsən Kəbeyi-cananə tələsmə.
Hafiz, nə qədər hər gecə Quran oxuyursan,
Cənnətdi yerin and ola tərənə, tələsmə.
Min xare-muğilan tuta hər ləhzə əyağın,
Ruhun gözü gər gəlsə də əfğanə tələsmə.

Bakıda İran İslam İnqilabının dahi rəhbəri “İmam Xomeyni təfəkkürü” adlı konfrans

İyun ayının 4-də Bakının PARK INN Azərbaycan Mehmanxanasının konfrans zalında keçirilən "İmam Xomeyni təfəkkürü" adlı elmi konfrans Quran ayələrinin tilavəti və İmam Xomeyninin həyatına həsr edilmiş qısa video-klipin nümayişi ilə başladı. İlk olaraq İran İslam Respublikasının Azərbaycandakı Səfirliyinin Mədəniyyət Mərkəzinin sədri cənab İbrahim Nuri çıxış etdi. Cənab Nuri öz çıxışında İmam Xomeynini iyirminci əsrin ən böyük və uğurlu inqilablarından olan İran İslam İnqilabının ideoloqu və banisi hesab edərək dedi: "İmam Xomeyni inqilab rəhbərindən daha çox din alimidir. O, fəlsəfə, irfan, fiqh, tarix, təfsir, siyasət və bir çox sahələrdə nəzər sahibi idi. İran İslam İnqilabını dünyanın ən böyük və nüfuzlu inqilabı kimi İmam Xomeyninin şah əsəri saymaq olar ki, onun müsbət təsiri həm daxildə, həm də xaricdə geniş yayılmışdır. İmam Xomeyninin vəfatından 20 il keçməsinə baxmayaraq, İranda bu gün də əldə olunan uğurlar İslam inqilabının daxili təsirlərindən sayılır".

Daha sonra çıxış üçün söz İran İslam Respublikasının Azərbaycandakı səfiri cənab Doktor Bəhramiyə verildi. Doktor Bəhrami İmam Xomeynini yad edərək öz çıxışında bildirdi ki, İslam düşmənləri İranda İmam Xomeyninin rəhbərliyi ilə din hakimiyyətinin qurulmasından qorxuya düşmüşdülər. O, bu barədə bir hadisəni xatırlayaraq dedi: Müqəddəs müdafiə illərində İran qoşunları Fav şəhərini işğaldan azad etdikdən sonra Fransada sionistlərin dəstəyi ilə "Şişünaslıq" adlı bir konfrans keçirildi. Bu konfransda Fav şəhərinin İran qüvvələri tərəfindən azad olunmasından nigarançılıq hissi keçirildiyi bəyan edilməklə İranın potensialının bundan qat-qat çox olduğu vurğulandı. Həmçinin qeyd olundu ki, şiəliyin mənəvi gücünə yiyələnən İran hər bir işə qadirdir. Doktor Bəhrami bildirdi ki, həmin konfransda şiəlik ikiqanadlı bir quşa bənzədildi. Bu qanadlardan biri yaşıl, ikincisi isə qırmızıdır. Yaşıl qanad Mehdiçilik və nicat mədəniyyətinin rəmzidir ki, şiələri ədalətli bir gələcəyə ümidvar edir, qırmızı qanad isə şəhadət mədəniyyətinin rəmzi olub hər növ zillətə qarşıdır.

Azərbaycan Sosial Demokrat Partiyasının sədri cənab Araz Əlizadə öz çıxışında İranın inqilabdan əvvəlki vəziyyətinə işarə edərək bildirdi ki, İmam Xomeyninin siyasətə və siyasi hadisələrə baxışı fərqli idi. O, bir çox alimlərin əksinə olaraq siyasəti çirkin və ləyaqətsiz bir mədəniyyət saymırdı. Əksinə xalqa xidmət edən siyasəti ləyaqətli və dəyərli bir iş hesab edirdi. İmam qüdrət

və hakimiyyətə şəxsi marağının olmadığına rəğmən məsuliyyət hiss etdikdə meydana atıldı və bu yolda bütün çətinliklərə dözərək sonda İslam inqilabını meydana gətirdi.

Cənab Əlizadənin fikrincə, İmam Xomeyni yalnız İrani deyil, bütün dünyanı islah etmək niyyətində idi və onun Qorbaçova yazdığı tarixi məktub buna misaldır.

Höccətül-İslam vəl-müslimin cənab Seyid Əliəkbər Ocaqnejad öz çıxışında İmam Xomeyninin irfani və fəlsəfi şəxsiyyətinə toxunaraq dedi: “İmam Xomeyninin vücudunda irfanla fəlsəfənin tərkibi onun hərtərəfli bir şəxsiyyət olduğunun göstəricisidir. İmam Xomeyninin din hakimiyyəti qurması onun elmi şəxsiyyətinin bütün cəhətləri ilə tam uyğunluq təşkil edir. Ona görə ki, İslam Peyğəmbərinin (s) ümmətə nicat vermək üçün aldığı tapşırıqlardan biri də İslam hakimiyyətinin təşkil olunması idi. İmam Xomeyninin İslam dövlətini qurması din təlimlərinə əsaslanırdı və onun şəxsiyyətinin bu cəhətinə daha çox diqqət yetirilməlidir”.

İçərişəhər “Cümə” məscidinin icması və Dini Etiqad və Vicdan Azadlığını Müdafiə Mərkəzinin (DEVAMM) sədri Hacı İlqar İbrahimov çıxış edərək bildirdi ki, İmam Xomeyni haqqında bu kifayətdir ki, o, Şəhid Mütəhhərinin ustası olmuşdur. Müasir dünyanın bəzi problemlərinə, o cümlədən intihar, ailə pozğunluğu, boşanmaların artması, mənəvi böhranlar və s. toxunan Hacı İlqar İmam Xomeyninin dini təfəkkürün oyadılmasındakı rolunu əvəzsiz hesab etdi.

Daha sonra xanım Aygün Əlizadə İmam Xomeyninin qəzəlləri haqqında və Hacı Qurban Cəbrayıl "İmam Xomeyni baxışında mətbuat" adlı məqalələrini oxudular.

İranın tanınmış şəxsiyyətlərinin heykəlləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Vyanadakı qərargahının qarşısında qoyuldu

19 iyun 2009-cu il tarixində İran tərəfindən hədiyyə olunmuş heykəllər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Vyanadakı qərargahının qarşısında qoyuldu. Buraya Əbu Əli Sina, Əbu Reyhan Biruni, Ömər Xəyyam və Zəkəriyyə Razinin heykəlləri daxildir və onlar BMT - nin Vyanadakı qərargahının girişində qoyulmuşdur. Bu proyektə İranın mədəniyyət və turizm idarəsinin sifarişi ilə hazırlayan Möhsün Gülüstani demişdir ki, həmin layihə iki ay ərzində ərsəyə gəlmişdir. Heykəllərin hazırlanması keçən həftə başa çatmışdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Vyanadakı qərargahının qarşısında Yaponiyadan, İngiltərədən, Mərakeşdən, Türkiyədən, Çindən, Səudiyyə Ərəbistanından və başqa ölkələrdən xatirə lövhələri və heykəllər qoyulmuşdur. BMT iki il bundan əvvəl İranın həmin məkanda heykəllər qoymaq barədə müraciətinə müsbət cavab vermişdir.

BMT nin protokol şöbəindən məsul bir şəxs bu barədə İRNA – ya belə demişdir: “İşlərin gedişinə əsasən BMT üzv ölkələr tərəfindən olan hər bir hədiyyəni məmuniyyətlə qəbul edir və bu məsələ üzrə heç bir məhdudiyyət yoxdur”. O, “heykəllərin qoyulması niyə bu qədər vaxt aparmışdır” - sualının cavabında dedi ki, biz İranın müraciətindən bir ay sonra müsbət cavab vermişik və ola bilər ki heykəllərin hazırlanması vaxt aparmışdır.

BMT-nin iş qaydasına görə bu təşkilatın komitəsi üzv ölkələrdən hədiyyələrin qəbul edilməsi və onların yerinə qoyulması işləri ilə məşğul olur.

Bakı - İslam mədəniyyəti paytaxtı

29-31 dekabr 2001-ci il tarixlərində Qətər Dövlətinin paytaxtı Dohada keçirilmiş Mədəniyyət Nazirlərinin III İslam Konfransı İslam Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatının (İSESKO) təklif etdiyi “İslam mədəniyyətinin paytaxtları” ilkin proqramını təsdiqləyən qətnamə qəbul etdi. Bu qətnaməyə əsasən, İslam Konfransı Təşkilatına üzv dövlətlərin təklif edəcəkləri şəhərlər arasından İSESKO Ərəb, Asiya və Afrika regionlarının hər biri üçün bir şəhər olmaqla hər il üç şəhər seçəcəkdə. Elə həmin konfransda Səudiyyə Ərəbistanında yerləşən Məkkə Əl-Mükərrəm şəhərinin İslam mədəniyyətinin ilk paytaxtı kimi qeyd olunması qərara alındı.

Xarici İşlər Nazirlərinin 29-cu İslam Konfransının məsələ ilə əlaqədar qəbul etdiyi qətnaməyə əsasən İSESKO İslam mədəniyyətinin paytaxtları proqramının konsepsiyasını hazırladı ki, burada da Məkkə şəhərindən sonra Ərəb, Asiya və Afrika regionlarından 30 şəhərin 10 il ərzində İslam mədəniyyətinin paytaxtları kimi qeyd olunması təklif olunurdu. Mədəniyyət Nazirlərinin 15-17 dekabr 2004-cü il tarixlərində Əlcəzairdə keçirilmiş IV İslam Konfransı 2005-2014-cü illər üçün nəzərdə tutulmuş İslam Mədəniyyətinin Paytaxtları proqramını təsdiqlədi.

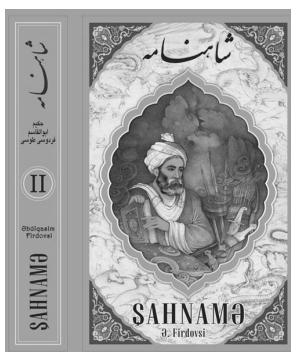
Bu proqrama əsasən, hər hansı bir şəhərin İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı kimi qeydiyyatı üçün həmin şəhər ölkə və region səviyyəsində mühüm tarixi keçmişə malik olmalı, həm İslam, həm də başər mədəniyyətində elm, incəsənət, ədəbiyyat sahəsindəki töhfələrinə görə xüsusi yerə, elmi tədqiqat mərkəzləri, əlyazma kitabxanaları, arxeoloji təhsil mərkəzlərinə, fərdi və kollektiv şəkildə mədəni tədbirlər təşkil edən mədəniyyət qurumlarına malik olmalıdır. Buna görə də İSESKO 2005-2014-cü illər üçün mədəniyyət paytaxtlarının siyahısını hazırladı.

Bu cədvələ əsasən: 2006-cı ildə İranın İsfahan, Suriyanın Hələb və Mali dövlətinin Tombokto şəhərləri; 2007-ci ildə Mərakeşin Fas, Özbəkistanın Daşkənd, Livianın Trablös; 2008-ci ildə Misirin İsgəndəriyyə, Pakistanın Lahor, Cibuti respublikasının Cibuti; 2009-cu ildə Tunisin Qirvan, Malayziyasının Kualalanpur, Azərbaycanın Bakı; 2010-cu ildə Yəmənin Terim, Tacikistanın Duşənbə, Kumor adalarının Moroni; 2011-ci ildə Mavritaniyanın Noakşot, İndoneziyanın Cakarta, Ginenin Konakori, 2012-ci ildə İraqın Bağdad, Banqladeşin Daka, Nigerin Niyami; 2013-cü ildə Livanın Trablös, Azərbaycanın Bakı, Nigeriyanın Kano, 2014-cü ildə Əlcəzayirin Telemsan, Qırğızistanın Bişkek və Burkinafasunun Oaqadoqo şəhərləri İslam mədəniyyət paytaxtları elan olunmuşlar.

2007-ci il 21-23 noyabr tarixlərində Livianın Tripoli şəhərində Mədəniyyət Nazirlərinin V İslam Konfransı keçirilmişdir. Həmin tədbirdə Azərbaycan Respublikasının Bakı şəhəri 2009-cu il üçün İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı elan olunmuş və Mədəniyyət Nazirlərinin növbəti VI Konfransının Bakıda keçirilməsi qərara alınmışdır.

“Bakı – İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı – 2009” qeyd olunması ilə bağlı Bakıda müxtəlif tədbirlər keçirilir. Bu tədbirlərin arasında müxtəlif İslam ölkələrinin Azərbaycanda mədəniyyət günlərinin, Bakının tarixinə və keçmişinə aid müxtəlif sərgilərin təşkili, Azərbaycanın tanınmış elm, mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin yubileylərinin qeyd olunması, Azərbaycanda İslam ənənələrinə və tarixinə aid müxtəlif elmi konfranslar və s. proqramlar daxildir.

Yeni kitablar

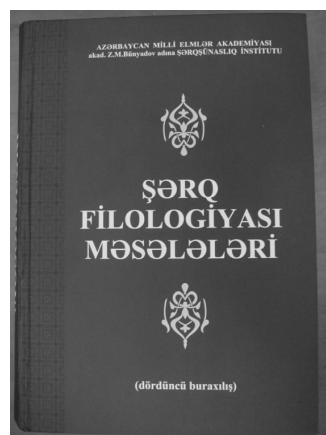

“Şahnamə”nin Azərbaycan dilinə tərcüməsinin ikinci cildi çap olundu. Firdovsinin ölməz “Şahnamə” əsərinin ikinci cildi İran İslam Respublikasının Azərbaycan Respublikasındakı səfirliyinin Mədəniyyət Mərkəzi tərəfindən tərcümə və çap olunmuşdur. “Şahnamə”-nin ikinci cildində 17 min beyt şer formasında nəzmlə Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdur. “Şahnamə”-nin ikinci cildi 1040 səhifədə, rəngli və min nüsxə ilə çap olunmuşdur və onun üzü ölkəmizin məşhur rəssamı Məhmud Fərşçiyanın

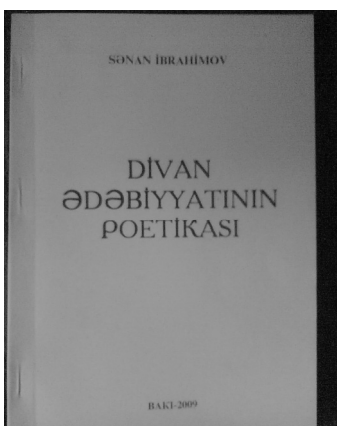
“Şahnamə”dən götürülmüş şah əsərləri ilə bəzədilmişdir. Şahnaməni Azərbaycan dilində çap edilməsində məqsəd İran İslam Respublikasının klassik ədəbiyyatının tanınmasıdır. “Şahnamə”-nin Azərbaycan dilinə tərcüməsi Azərbaycan Respublikasının mərhum şerqşünas və iranşünas alimi doktor Mübariz Əlizadənin 30 illik zəhmətinin bəhrəsidir. 2005-ci ildə 17 min beytə şamil olan birinci cild Mədəniyyət Mərkəzi tərəfindən çap olunmuş və 17 min beyt isə yeniliklə Mədəniyyət Mərkəzi tərəfindən oxucuların ixtiyarına verilmişdir. Kitabın redaktoru Azərbaycan Respublikasının tanınmış şair və alimlərindən olan Şahin Fazildir. İkinci cildin təqdimat mərasimi yaxın günlərdə Azərbaycan Respublikasının alim, iranşünas və şerqşünas müəllimlərinin iştirakı ilə keçiriləcəkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, mərhum professor Mübariz Əlizadə tərəfindən İmam Xomeyninin (rəh) şeir və qəzəllərinin mənzum tərcüməsi “Eşq qibləsi” adı ilə 2004-cü ildə Mədəniyyət Mərkəzi tərəfindən çap olunmuşdur.

«Şərq filologiyası məsələləri», 4-cü buraxılış. AMEA akademik Z.Bünyadov adına Şerqşünaslıq İnstitutunun «Şərq filologiyası məsələləri» toplusunun 4-cü buraxılışı çapdan çıxıb. Topluda İran, ərəb və türk filologiyasının aktual məsələlərinə dair məqalələr öz əksini tapıb.

Topluda İran filologiyası və fars dilli ədəbiyyatla bağlı bir sıra maraqlı məqalələrə rast gəlmək olur. Burada Nizaminin meracnamələrindən (Gülnarə Fətiyeva), Hafiz və

Nəsimi şeirlərində «Can» və «Cahan» anlayışlarının poetik-irfani dəyərlərindən (Səadət Şıxıyeva), İslam inqilabı ərəfəsində İran hekayəsindən (Nüşabə Əlizadə), «Təzkürətül-övliya» əsərinin konseptual məqamlarından (Aygün Əlizadə) bəhs edən yazılar verilir, Cami və Füzulinin «Hədisi ərbəin» əsərlərinin müqayisəsi aparılır (Atami Mirzəyev). Həmçinin müasir fars dili samit fonemlərinin distribusiyası (Əsmətxanım Məmmədova), Füzulinin farsca divanında köməkçi nitq hissələrinin üslubi xüsusiyyətləri (Şəfəq Əlibəyli) və digər məsələlərə dair məqalələr dərc edilib.

Sənan İbrahimov. Divan ədəbiyyatının poetikası. Bakı – 2009. BDU-nun müəllimi, filologiya elmləri doktoru Sənan İbrahimovun «Divan ədəbiyyatının poetikası» kitabı çapdan çıxıb. Bakı Dövlət Universiteti tərəfindən nəşr olunmuş bu kitab ali məktəb tələbələri üçün dərslük olaraq yuxarı kurslarda tədris olunan «Divan ədəbiyyatının poetikası» fənninin proqramını əsasnda yazılıb. İki min illik tarixə malik Şərq divan ədəbiyyatına məxsus poetik məziyyətlərin şərhı həmişə öz aktuallığı ilə fərqlənmişdir. Şərq divan ədəbiyyatında elə

kateqoriyalar var ki, onlar Azərbaycan klassik ədəbiyyatında öz əksini tapmamışdır. Buna görə də poetik məziyyətlərin şərhində təkcə Azərbaycan deyil, vahid Şərq divan ədəbiyyatı nəzərdən keçirilir. Kitabda divan ədəbiyyatında bəlağət, bədii təsvir və ifadə vasitələri, əsas ideya və mövzular, janrlar və növlər, üslublar, təsəvvüf, vəznlər kimi mövzular açıqlanır, divanın daxili strukturu nəzərdən keçirilir.

**BİZİM
MÜƏLLİFLƏRİMİZ**

Nəsib Göyüşov – *AMEA Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, filologiya elmləri namizədi*

Rövşən Fətişoğlu – *Bakı, 146 saylı orta ümumtəhsil məktəbinin müəllimi*

Vüqar Məmmədov – *AMEA Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun böyük elmi işçisi, filologiya elmləri namizədi*

Sənan İbrahimov – *AMEA Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun elmi işçisi, filologiya elmləri namizədi*

Məhəmmədbaqir Bəhrami – *İİR-nin Azərbaycan Respublikasındakı səfiri*

Sevər Cabbarlı – *AMEA Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun böyük elmi işçisi, filologiya elmləri namizədi*

Nüşabə Əlizadə – *BDU Şərqşünaslıq fakültəsinin müəllimi, filologiya elmləri namizədi*

Həsən Rəhimpur Əzğədi – *Tarix və fəlsəfə professoru*

Mobil Aslanlı Huntürk – *BDU-nun müəllimi*

Reyhan Mirzəzadə – *Yazıçı- jurnalist*

Tahirə Nurəliyeva – *AMEA Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun böyük elmi işçisi, filologiya elmləri namizədi*

Cəmilə Sadıqova – *AMEA Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun elmi işçisi*

Şəmsi Pənahov – *AMEA Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq
İnstitutunun elmi işçisi*

Elmira Məmmədova – *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası,
Şərqşünaslıq İnstitutu, Türk Filologiyası Şöbəsi, filologiya elmləri
namizədi*

Cavanşir Quliyev – *tərcüməçi*

Əziz və möhtərəm oxucular!

***Əgər jurnal barəsində
mülahizə və təklifləriniz və ya jurnalın
növbəti sayında çap etdirmək istədiyiniz
məqaləniz varsa, aşağıdakı ünvana
müraciət edə bilərsiniz:***

E-mail: madaniyyat_markazi@yahoo.com

***Ünvan: Bakı ş. Ə.Hüseynzadə 42,
(Nizami met. arxası)***

Allahın adı ilə

Hikmət jurnalı 16-cı sayının əsas istiqamətləri

- ▶ Azərbaycan və İranın müştərək tarixi, ədəbiyyatı və mədəniyyəti.
- ▶ Regionun müştərək tarixinin, ədəbiyyatının və mədəniyyətinin təhlili.
- ▶ İslamın insan haqları, sülh şəraitində birgəyaşayış, dünyəvi sülh, müasir mənəvi böhranlar, dialoq və s. mövzular barəsində baxışları.
- ▶ Qafqaz regionu – imkanlar və təhdidlər.
- ▶ İran məşrutə inqilabının tarixi.
- ▶ İranşünaslıq, İslam inqilabı və İmam Xomeyninin (r) təfəkkürü.
- ▶ Fars dili (dilçilik).
- ▶ Klassik fars şairlərinin baxışlarında mədəniyyət, ədəbiyyat, elm və irfan.
- ▶ İslam mədəniyyətində elm, əxlaq, sosiologiya və incəsənət.
- ▶ İslam fəlsəfəsi, hikmət və irfan.

Məqalələr 30 oktyabr 2009-cu il tarixinədək aşağıdakı ünvana kompüterdə yığılmış halda təhvil verilməlidir. Məqalələrin xülasəsini rus, ingilis və fars dillərində (4-5 cümlədə) təqdim etmənizi xahiş edirik.

Mədəniyyət Mərkəzinin ünvanı:
Bakı, Ə.Hüseynzadə 42, (Nizami met. arxası)
Tel: (012) 4982345
Web: <http://baku.icro.ir>
E-mail: madaniyyat_markazi@yahoo.com

بنام خدا
فراخوان مقاله برای مجله حکمت - شماره ۱۶
محورهای مقالات؛

- تاریخ ، ادبیات و فرهنگ مشترک آذربایجان و ایران
- تاریخ ، ادبیات و فرهنگ مشترک منطقه و تحلیل آن
- دیدگاه اسلام در خصوص حقوق بشر ، زندگی مسالمت آمیز ، صلح جهانی ، بحران های معنوی معاصر ، گفتگو و مشورت و ...
- تحلیل منطقه قفقاز - فرصت ها و تهدید ها در آن
- تاریخ مشروطیت در ایران
- ایران شناسی ، انقلاب اسلامی و اندیشه های امام خمینی (ره)
- فرهنگ و ادب ، علم و عرفان از دیدگاه شاعران کلاسیک فارسی
- زبان فارسی (زبان شناسی و پژوهش در باره زبان)
- علم ، اخلاق ، جامعه شناسی و هنر در فرهنگ اسلامی
- حکمت ، عرفان و فلسفه اسلامی

با توجه به چاپ ترجمه خلاصه مقالات به فارسی ، انگلیسی و روسی در این نشریه ، خلاصه مقاله را در ۳ الی ۴ خط به زبان های مذکور ارائه نمایند.

مهلت ارسال مقالات تا ۱۰ آبان ۱۳۸۸

رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران در باکو

۰۱۲ - تماس ۴۹۸۲۳۴۵

Web: <http://baku.icro.ir>

E-mail: madaniyyat_markazi@yahoo.com

مسائل زبان شناسی شرق

انستیتوی شرق شناسی ضیا بنیاد اف آکادمی ملی علوم آذربایجان چهارمین شماره مسائل زبان شناسی شرق را منتشر کرده است. در این شماره مسائل زبان شناسی ایران، عرب و ترک مورد مذاکره قرار گرفته است. مقالات جالب در مورد زبان شناسی ایران و ادبیات فارسی وجود دارد. به عنوان مثال: معراج نامه نظامی (نوشته گلناره فتی یوا)، مفهوم جان و جهان در اشعار حافظ و نسیمی (سعادت شیخی یوا)، حکایت ایران در راستای انقلاب اسلامی (نوشابه علی زاده)، تذکره الاولیا (ایگون علی زاده)، مقایسه آثار حدیث اربعین فضولی و جامی (آتامی میرزایف).

ص ۱۴۷

کتاب اشعار ادبیات دیوان

کتاب "اشعار ادبیات دیوان" توسط سنان ابراهیم اف تدوین و از سوی دانشگاه دولتی باکو چاپ شده است. در این کتاب خصوصیات دیوانها، بلاغت، موضوعات، سبک، تصوف و غیره شرق مورد بررسی قرار گرفته است.

ص ۱۴۸

نصب تندیس مشاهیر ایرانی در مقر سازمان ملل در وین
تندیس دانشمندان شهیر ایرانی شامل ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، عمر خیام و زکریا رازی در بخش ورودی سازمان ملل در وین نصب و در معرض دید قرار گرفته است.
ص ۱۴۴

باکو؛ پایتخت فرهنگی جهان اسلام در سال ۲۰۰۹
در پی انتخاب شهر باکو پایتخت جمهوری آذربایجان به عنوان پایتخت فرهنگی جهان اسلام در سال ۲۰۰۹، قرار است برنامه‌های مختلفی به منظور معرفی ابعاد مختلف فرهنگ و تمدن اسلامی در این شهر برگزار شوند.
ص ۱۴۵

"معرفی کتاب"

جلد دوم شاهنامه به زبان آذری در باکو منتشر شد
رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در باکو جلد دوم شاهنامه فردوسی، شاهکار جهانی و جاودان ادب فارسی را به زبان آذری چاپ و منتشر کرد.
در جلد دوم شاهنامه ۱۷ هزار بیت از این کتاب توسط مرحوم دکتر مبارز علی زاده استاد شرق شناس و ایران شناس برجسته و شهیر آکادمی ملی علوم جمهوری آذربایجان بصورت منظوم به زبان آذری ترجمه شده است. جلد دوم شاهنامه در ۱۰۴۰ صفحه و هزار نسخه به صورت رنگی (در چهار رنگ) به چاپ رسید. ۱۵ هزار بیت شاهنامه توسط این رایزنی در جلد اول در سال ۱۳۸۶ چاپ شد.

ص ۱۴۷

"معرفی شخصیت"

در این شماره نیز همانند شماره های قبلی، سه شخصیت بزرگ کشور عزیزمان ایران اسلامی به مخاطبان معرفی می شود.

دکتر حسین محی الدین الهی قمشه ای استاد، دانشمند، فیلسوف، عارف و شاعر بزرگ و وارسته، استاد محمود فرشچیان، مینیاتوربست، نقاش و نگارگر نامدار و برجسته ایرانی و مرحومه خانم خدیجه ثقی؛ معروف به بانو قدس ایران، همسر گرامی امام خمینی (ره) در این شماره معرفی می گردد.

ص ۱۲۸

"اخبار علمی فرهنگی"

تصویب و ابلاغ تدریس زبان و ادبیات ترکی در دانشگاهها و ترجمه حافظ به ترکی

در شورای عالی انقلاب فرهنگی که تحت نظر رئیس جمهور است تدریس زبان و ادبیات ترکی در دانشگاهها تصویب و ابلاغ شد. همچنین رئیس جمهور از ترجمه دیوان حافظ بصورت منظوم به زبان ترکی که توسط شاعری گمنام از مشگین شهر برای اولین بار در کشور اسلامی ایران با اسلوب خاص توأم با رعایت امانت و حفظ عذوبت کلام منتشر می شود، حمایت کرد.

ص ۱۳۹

کنفرانس تبیین آراء و اندیشه های امام خمینی در باکو برگزار شد
کنفرانس تبیین آراء و اندیشه های امام خمینی (ره) همزمان با بیستمین سالگرد ارتحال ملکوتی بنیانگذار کبیر جمهوری اسلامی ایران به همت رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران با حضور جمعی از مسئولان فرهنگی و سیاسی کشورمان، رؤسای برخی دانشگاهها، رهبران احزاب سیاسی و نیز نمایندگان محافل علمی و فرهنگی و اقشار متدین جمهوری آذربایجان برگزار گردید.

ص ۱۴۲

محمد هندوشاه نخجوانی (دستور در مورد تعیین وظایف کاتبان) شمسی پناه اغلو، انستیتوی شرقشناسی آکادمی ملی علوم آذربایجان

این مقاله ترجمه قسمت اول کتاب محمد هندوشاه نخجوانی از زبان فارسی می باشد. در این قسمت نصایح به فرمانداران و نیز اوضاع مردم نخجوان، مرند و غیره بررسی می شود.
ص ۱۱۴

جهانی شدن معاصر انتقال سنن اسلامی به غرب است سنن ابراهیم اف

جهانی شدن که امروزه سیاست اصلی جهانی است در واقع ادامه روند سیاستی است که از اسلام شروع شده است. جهانی شدن سیاست، زبان، دین، اقتصاد واحد بشر می باشد. دانایان قدیم شرق می گویند از روز اول بشر بسوی وحدت وجد در حرکت است و انسان ذره ای از موجودات الهی است که انسان در آخر به کمال و وحدت می رسد. سعدی شیرازی هم در مورد این وحدت گفته است که بنی آدم اعضای یک دیگرند". شاعران و متفکران بزرگ هم به این موضوع اشاره کرده اند.
ص ۱۱۹

"زبان شناسی"

تحقیقات در مورد صرف زبان فارسی در آذربایجان (نیمه دوم قرن ۲۰) وقار محمداف از انستیتوی شرقشناسی آکادمی ملی علوم آذربایجان

مؤلف مقاله، تحقیقات در مورد صرف زبان فارسی را مورد بررسی قرار داده است. او همه کارهای علمی، کتب تحقیقی و پایان نامه ها را مورد بررسی قرار داده و به خصوصیات هر یک اشاره می کند. وی در جایی می نویسد: در نیمه دوم قرن بیست تحقیقات زبان فارسی در آذربایجان افزایش پیدا کرده است. در اکثر این کتابها مسائل صرف زبان فارسی مورد تحقیق قرار گرفته است و به جنبه های دیگر آن زیاد توجه نشده است.
ص ۱۲۳

دیدگاههای دینی قهرمانان داستان کتاب ده ده قورقوت

روشن فتیش اغلو، استاد مدرسه شماره ۱۴۶ شهر باکو

مؤلف مقاله در آغاز بر حوادث تاریخ گسترش اسلام به ایران و آذربایجان اشاره می کند و سپس به کتاب ده ده قورقوت می پردازد. وی می نویسد در مقدمه این کتاب آمده است: "در زمان رسول (ص) در ایل بیات مردی بنام ده ده قورقوت می زیست. او داننده اغوزها بود. هر چه می گفت همان می شد. اخباری از آینده می گفت. خداوند به قلب او الهام می کرد". به گفته بعضی محققان ده ده قورقوت معاصر پیامبر اسلام (ص) بوده است. در داستان، ده ده قورقوت خدا را زیاد ذکر می کند. در داستان اهل بیت، پیامبر و فاجعه کربلا یاد می شود و به یزید لعنت می فرستد.

ص ۸۷

زندگینامه حضرت آیت الله محمد تقی بهجت (ره)

سایت آیت ا... بهجت

در این مطلب به زندگی حضرت آیت الله محمد تقی بهجت (ره) از تولد، تحصیلات، سیر و سلوک و عرفان پرداخته و ضمن نام بردن از استادان برجسته و آثار علمی ایشان، برخی رهنمودهای این عالم ربانی به مسلمانان و جوانان را یادآور می کند.

ص ۱۰۳

"فرهنگ و اجتماع"

فرهنگهای فارسی و سنن فرهنگ در قرون ۱۱-۱۴

جمیله صادق اوا، انستیتوی شرقشناسی آکادمی ملی علوم آذربایجان

این مقاله در رابطه با فرهنگهای فارسی و سنن فرهنگ نویسی در قرون ۱۴-۱۱ میلادی است. مؤلف در مورد تاریخ فرهنگ نویسی می نویسد: "قدیمی ترین فرهنگ که از قرن ۱۱ تا زمان ما رسیده فرهنگ لغات فرس نوشته اسدی طوسی می باشد. اسدی هم مثل جوهری به سبک قافیه اهمیت می داد و این فرهنگ را متشکل از ۱۲۰۰ کلمه ترتیب نموده است. وی در مقدمه خود اشاره می کند که قبل از وی قطران تبریزی نیز فرهنگ نوشته بود".

ص ۱۰۸

علم و علماء در اسلام

موبیل اصلانلی هانترک ، استاد دانشگاه دولتی باکو

نویسنده در این مقاله با اشاره به آیات قرآن کریم در مورد فضیلت علم و علماء بحث می کند و به احادیث پیامبر اسلام (ص) استناد می کند. وی در بخشی از مقاله به کلام پیامبر اسلام اشاره می کند که "علم را از گهواره تا قبر بیاموزید و یا هر کس به عالم احترام بگذارد مثل این است که به من احترام گذشته است." زندگی انسان و وجوب علم در زندگی انسان در اسلام بصورت مفصل شرح شده است و اکثر علوم در شرق انتشار یافته است. ص ۶۵

نظرهای امام خمینی (ره) در مورد عدالت و توسعه

ریحانه میرزازاده ، نویسنده – روزنامه نگار

یکی از حوادث مهم دهه های اخیر قرن ۲۰ میلادی انقلاب اسلامی ایران بود. انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی (ره) یکی از بزرگترین و حقیقی ترین انقلابهای مردمی بود. نویسنده بعد از توضیح اوضاع اجتماعی و سیاسی قبل از انقلاب ، به شخصیت والای حضرت امام خمینی (ره) می پردازد و به فعالیت و زندگی امام اشاره می کند و می نویسد امام به مردم فهماند که اسلام بغیر از عبادت ، یک نظام و تشکیلات سیاسی نیز می باشد. یکی از خدمات بزرگ امام خمینی (ره) تاسیس نظام و دولت جدید یعنی جمهوری اسلامی بود.

ص ۷۲

"دین شناسی"

نسخه های وقف شده کتاب صحیفه سجادیه

طاهره نور علی یوا

این کتاب در بخش کتابهای موقوفه انستیتوی نسخ خطی محمد فضولی آکادمی ملی علوم آذربایجان می باشد. بین آنها نسخه های قرآن، دیوان شاعران آذربایجان و کشورهای دیگر شرقی و آثار دیگر نگهداری می شود. این مقاله در مورد صحیفه سجادیه می باشد. در این مقاله به اطلاعاتی در مورد چهار نسخه وقف شده این کتاب، تاریخ و مهرهای روی آنها پرداخته می شود. ص ۸۲

مجموعه رباعیات بی نظیر فارسی و ترکی

سنور جبارلی

در این مقاله اثر «ادا احراری» که رباعیات ترکی و فارسی را جمع کرده است مورد بررسی قرار می گیرد. اثر وی برای شناختن رباعیات ملل مسلمان شرق حایز اهمیت می باشد. مؤلف بر اساس نسخه خطی این اثر که در باکو نگهداری می شود مناسبات میان اشعار خاقانی، خیام، عرّفی، فضولی، نوایی و دیگران را مورد تحقیق قرار می دهد.

ص ۴۲

در مورد ترجمه های آثار شهریار

نوشابه علی زاده

این مقاله در مورد ترجمه های آثار استاد شهریار است. در زمینه روابط فرهنگی آذربایجان – ایران همیشه آثار شاعران و نویسندگان دو کشور به زبان فارسی و آذربایجانی ترجمه شده است. مترجمانی مثل مبارز علی زاده، خلیل رضا، حسینی، بلوری، سید زاده، صادق، بگدلی، آذراغلو و دیگران آثار فارسی استاد شهریار را به زبان آذربایجانی ترجمه کرده اند. نویسنده در ادامه مقاله با ذکر مثالهایی ترجمه های انجام شده را مورد تحلیل قرار می دهد. ص ۵۲

«فلسفه»

جهانی سازی، پایان تاریخ و مهدویت

حسن رحیم پوراز غدی

نویسنده در این مطلب به بشارت موعود و وعده منجی توسط همه ادیان الهی و ابراهیمی می پردازد و در ادامه، مطالب مفصلی پیرامون فلسفه مهدویت و اعتقاد پیروان ادیان به موعود ارائه می کند. وی می نویسد جهانی شدن گلوبالیزیشن غربی، توجیه ستم غربی بر جهان است. اینان با جهانی شدن مهدوی مخالف اند و به جهانی شدن سرمایه داری آمریکا فراخوان می کنند بعبارتی جهانی سازی را دنبال می کنند.

ص ۶۰

به نام خدا

خلاصه مقالات و مطالب مندرج در حکمت ۱۵

"تاریخ"

بررسی اندیشه و اصول حرکت سید جمال الدین اسدآبادی
دکتر محمدباقر بهرامی اسدآبادی سفیر جمهوری اسلامی ایران در جمهوری
آذربایجان
در این مقاله اندیشه ها و اصول حرکت های اصلاح گرایانه سید جمال الدین
اسدآبادی در مواجهه با توطئه ها و سیاستهای استثمارگران و استعمارگران غربی
در سرزمین های اسلامی مورد بررسی قرار گرفته و مشکلات جهان اسلام و
روشنفکران مسلمان را در رابطه فرهنگ و تمدن غربی از دیدگاه این عالم دینی
تبیین می کند.
ص ۳

"ادبیات"

نگرشها و چهره های اجتماعی نظامی گنجوی از دیدگاه اخگیری
المیرا محمداوا
در این مقاله نگرشها و چهره های اجتماعی نظامی گنجوی از دیدگاه فتوت و
جوانمردی که توسط ابو الفرج زنجانی در دوره این شاعر ترویج شده بود مورد
بررسی قرار گرفته است. اگرچه پیر گنج از هیچ کدام از طریقت های رایج در
آن دوران پیروی نمی کرد، ولی جلوه های عرفان و نگرشهای اجتماعی در آثار
وی مجال بیان یافته است. جنبه های گوناگون این موضوع با شواهد و دلایل
لازم مورد نقد و تحلیل قرار می گیرد.
ص ۹

خیام: از صورت ظاهری به معنی باطنی نویسنده نصیب گیوش اف

در این مقاله مضمون عمیق رباعیات عمر خیام با شاعران بزرگ شرق
بصورت مقایسه ای تحلیل می شود و مفهوم های مادی و معنوی در دوبیتی های
او شرح می شود. در غرب و شرق کسانی با استناد به معنی ظاهری این مفهوم
ها را بصورت اشتباه توضیح کرده اند. برای این هم در این مقاله معنی باطنی
این کلمات تحلیل می شود.
ص ۲۴

حکمت

شماره ۱۵ سال ۱۳۸۸

رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران در باکو

سر دبیر:
ابراهیم نوری

هیئت تحریریه:
سید علی اکبر اجاق نژاد
علی بالا حاجی زاده
شاهین فاضل
سعید محمدی
نوشابه علی زاده
عصمت خانم محمد اوا
نصیب گویوشف

هیئت تحریریه حق ویرایش مقالات واصله را برای خویش محفوظ می دارد، لکن صحت مطالب و دفاع از آراء ارائه شده به عهده مؤلف محترم است. مقالات ارسال شده عودت داده نخواهد شد.

در چاپخانه «نافتا - پرس» چاپ گردید.

تیراژ ۷۵۰